

Viața Rominească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR :

Henriette Yvonne Stahl	<i>Voica.</i>
Mihai Codreanu	<i>Carmen Saeculare. — Apologie.</i>
Manuel Menicovici	<i>Un apărător moldovean al ortodoxiei la curtea țarului Alexandru I.</i>
G. Bărgăuanu	<i>Un drum.</i>
I. Gonciarov.	<i>Oblomov - Roman (Traducere din rusește de A. Frunză).</i>
Leon Feraru	<i>Prăvălia rominească.</i>
I. Minea	<i>Personalitatea și activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir.</i>
Const. I. Vișoianu	<i>Cronica externă (Acordul dela Londra. — Adunarea Societății Naștunilor).</i>
M. Sevastos	<i>Cronica teatrală: Iași (Reflecții la un început de stagiune. — „Trandafirii roșii“).</i>
Mihai D. Ralea	<i>Cronica literară (Paul Valery, poet și filozof).</i>
P. Nicanor & Co.	<i>Miscellanea (Ioseph Conrad. — D. H. Santelovici despre Panait Istrati și literatura română).</i>

Recenzii: Ion Creangă: Opere complete. G. Ibrăileanu. — N. M. Condiescu: Peste Mări și Țări. Indiile. M. Sd. — Emile Bréhier: Histoire de la philosophie allemande. Sorin T. Pavel. — E. Pittard: Les races et l'histoire. M. Ralea — Marcel Berthelot: Les conseils d'entreprise en Allemagne. G. R. —

Revista Revistelor: „Convorbiri Literare“ — „Opera lui W. Dilthey“ (A. Dietrich, *Deutsche Rundschau*). — „Bernard Shaw și comediile lui“ (Claude Bertou, *Nouvelles Littéraires*). — „Problema limbilor clasice“ (Albert Thibaudet, *Nouvelle Revue Française*). — „Relațiile intelectuale franco-germane“ (Jean Maxe, *Mercur de France*). — „Creștinism și socialism“ (K. Vorländer, *Archiv für Sozialwissenschaft und sozialpolitik*).

Mișcarea intelectuală în străinătate: (Literatură. — Filozofie. — Romane. — Poezie. — Istorie. — Chestiuni sociale)

Bibliografie.
Tabla de Materie.

I A Ș I

Redacția și Administrația: Strada Alecsandri No. 3

1924

VIATA ROMINEASCĂ apare lunar cu cel puțin 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 300 lei. — jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei. — Pentru străinătate: un an 500 lei; jumătate de an 250 lei. Numărul 50 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

Reproducerea oprită.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ

Iași, Strada Alecsandri No. 10—12.

ANUL XVI

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt : semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 pînă la No. 6 inclusiv, sau dela No 7 pînă la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 pînă la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an ; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițînd suma *prin mandat poștal*.

Reînnoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere intreruperi.

Prețul abonamentului pe anul 1924 este :

IN ȚARĂ :

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și Industriale, pe an . 400 lei

Pentru particulari :

Pe un an	300 lei
Pe jumătate an	150 "
Un număr	30 "

IN STRĂINĂTATE :

Pe un an	500 lei
Pe jumătate an	250 "
Un număr	50 "

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 95 lei pentru străinătate.

Colecții complete pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923 se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția.

Administrația.

Voica

I

— Voică, ce ai? De ce plîngi?

Ca să răspundă, țărâncă ridică buimăcită capul din poală și-și șterse ochii turburi de lacrimi, cu dosul palmei. Ii rămase fața murdară.

— Ce să fle, domnișoară, vai de zilele mele!... Uite: mă gonește! Mă gonește Dumitru!

— Cum așa? Nu înțeleg. De ce te gonește?

— De!.. Uite așa!...—și reîncepu să plîngă resemnată.

— Voică, ridică-ți capul și răspunde-mi: de ce te gonește? Spune-mi drept: ce i-ai făcut?

— Nimic, domnișoară.

— Atunci de ce te gonește?

— Da' știe-l Domnul. S'a săturat și pace...

Plîngea, plîngea.

— Nu mai plînge, Voică. O fi fost supărat și ți-a zis numai așa, dar nu te poate goni. Lasă-l că o să-i treacă.

— Că nu mă gonește să-mi zică: „pleacă” și eu să plec, da' vezi: m'a bătut și astă noapte și mi-a zis: „Na și mai na până ai să te sature și o să pleci”. Și eu: „Dă, cine, dă! Că nu dai în mine, dai în vită, că vită să fi fost și nu munceam atîta pentru tine!” Și a zis: „Vită, ne-vită, tu să pleci la mă-ta acasă”. Și eu: „Nu plec mă! Nu plec nici moartă”... Ce să mai zic: i s'a urcat minia la cap și a dat turbatu' în mine, a dat ca în cini.

Și Voica, nenorocită, ghemuită jos, bocea a jale cu glas slab, cadent: „Aoleu, măiculița mea, ce ți ai făcut?”

Jeluirea Voichii dăinui mult, din ce în ce mai slabă, mai resemnată, duioasă, contopindu-se cu inserarea ce se așternea. Și, ca viața ce se zbuciumase în tot lungul zilei, se stinse, oboșită, tirziu, în întuneric.

* * *

Cînd am deschis ușa odăii mele, lumina mare a flăcărilor din vatră îmi umplu dureros ochii, o clipă, și apoi o zării pe Voica stînd lingă vatră. Nu mai plîngea. Nu mi-a spus nimica. Mi-a întins numai un scăunel mic și scund să șed lingă foc ca în flecare seară.

Voica fierbea mămăliga. Coceni uscați ardeau cu lumină vioae, dar se și potoleau repede; iar odată cu flăcărilor ce ațîpeau, se auzea cum încetinea și bolboroseala ceaunului. Repede ea potrivea din nou pe foc un mănunchiu de frunze de porumb uscat. Un timp, acopereau de tot focul și-l întunecau. Nu mai vedeam nici pe Voica, nici lucrurile de prinprejur, nimic decît ochii pisicii. Apoi, deodată, în convulsii dureroase, frunzele se aprindeau vioiu împrăștiind din nou nebunia luminoasă a flăcărilor.

Cînd Voica amesteca mămăliga, rămîneau uimită: sta jos, lua ceaunul de pe pirostrie și, așa fierbinte, fără a-i simți arsura, îl prindea cu tălpile picioarelor, îl ținea strîns, și, cu făcălețul, învrtea iute. Se auzea ritmic zgomotul metalic al brățărilor ei. Cînd fierbințelea o pătrundea, Voica fișîind scurt din buze—ca zgomotul apei ce dă în foc—sucea vasul. Și toate făcute cu graba ce o ai cînd te încumeți să ridici cu mîna un tăciune aprins, căzut pe podea.

Se auzi poarta scîrțîind și apoi și carul tras de boii îngreuați sub povara oboselii și a întunericului. Sosea dela muncă Dumitru, bărbatul Voichii.

Intră în casă, cu pași rari, înăbușiți în opinci. Îmi dete buna seara, și întrebă răstît pe Voica:

— Gata mămăliga?

— Gata.

Se duse apoi să închidă poarta dela drum.

În vatră se făcuse prea cald. Eșii. A lene mi-am rătăcit pașii în lungul bățăturii. Era liniște. Cerul limpede se înălțase sus, sus de tot, stropit de stele.

Boii, două pete albe, rumegau culcați. Carul gol avea oștea căzută cu capul la pămînt. Pe o buturugă, mai în fund, sta Dumitru, alb și el, pătrons de același oboseală ca a boilor.

Îmi reamîntii spusele Voichii și nu puteam crede ca liniștea lui să ascundă atîta răutate.

— Ce faci aici, Dumitre?

— Ce să fac, domnișoară? Uite... stau.

— Al obosit?

— Păi... obosit.

— Mai aveți mult de lucru?

— Este, domnișoară, este destul.

Copleșit de viață, o îndura cu nepăsare, fără să o blesteme, fără s'o iubească. Părea că trăește din obișnuință.

— N'ar trebui ploae?

— Ba ar trebui, că dacă nu dă, se strică sămănătura.

— Cum, Dumitre, și nu faceți nimic?

— Păi, ce să-l faci... Și apoi, lasă, domnișoară, că mai rabdă câmpul. Poate o da ploala...

Scoase din brîu tabachera, o lovi scurt, o deschise și-și răsuci o țigară.

Din casă se auzi glasul Voichii ce-l chema la masă. Sculindu-se, răspunse înfundat:

— Hai că viu.

În treacăt, cu piciorul, mai împinse o grămadă de fin în fața boilor. Intră în casă, cu pașii legănați. De cîte ori treceam prin fața ușii deschise, îi vedeam mîncînd. Stăteau jos, așezați lîngă o masă joasă, rotundă. Mînceau, cu linguri de lemn, din același strachină.

Păreau obosiți, îngîndurați. Focul ce încă pilpîia, aruncînd umbre curioase și lumini roșietice, le deforma necontentit fața.

Tîrziu, la mine în odaie, pe cînd sfîrșeam și eu masa, Maria, servitoarea cu care venisem dela oraș, îmi spuse:

— Domnișoară, să vedeți cum a bătut-o pe Voica nenea Dumitru astă noapte!

— De unde știi?

— Da, zău. Am auzit-o cum se văita.

— Și de ce a bătut-o?

— Voica a zis că nu vrea să ia copilul și el a zis că atunci o gonește.

— Ce copil?!—întrebai, cu totul nedumerită.

— Copilul lui Dumitru.

— Care copil?

— Ăla de l-a făcut în Moldova.

— Ce copil, Mario?

— Știu și eu, domnișoară? Așa zice ea.

— Cine, Voica?

— Da.

— Și cu cine l-a avut? Nu cu Voica?

— Aș! Da' de unde! Cu o țigancă, în timpul războiului.

— Cu o țigancă? Și unde e copilul?

— La mă-sa. Și zice că-l aruncă în curte de-l face pe nenea Dumitru de ris în tot satul și că o bagă pe Voica în groapă cu fermece. Ferească Dumnezeu de Țiganii!

Lămuream acum în lacrimile Voichii un înțeles.

— Și biata Voica ce zice?

— Mi se pare că i-a cerut lui nenea Dumitru ale două pogoane de pământ de lângă grădină pe numele ei, și el zice că nu vrea să i le dea.

— Așa? Dar dacă i le dă, atunci vrea Voica să ia copilul?

— Da.

Rîsei.

— Păi, să-i dea Dumitru pământul și să ia copilul la el, și gata.

— Sigur.

— Și nu-i dă?

— Nu.

Aveam impresia că mă căznesc să răspund unei ghicitori stupide care, cu cât te silești s'o deslegi, cu atât e mai fără de înțeles.

Un ciocănit discret, și Voica intră binișor, închise ușa și, surizînd ușor, se opri în mijlocul odăii.

— Ce-i, Voică?

— Ce să fie, nimic. Am venit la mata.

La început crezusem că avea nevoie de mine, însă răspunsul ei nepăsător mă miră. Părea și ea, cași Dumitru, atât de liniștită! Totuși în liniștea lor parcă se pindeau, gata să dea o luptă dușmănoasă.

Așezată jos, lângă mine, Voica mîncă niște pesmeți de ceai.

Zise:

— Iarăși mi-a furat două puici afurisita de Floarea! Am să-i fac una într'o zi... să mă pomenească!

— Care Floarea?

— Cumnata. A lui Stoian.

Dar Maria izbucni:

— Și ea a zis de matale la fel: că i-ai furat o găină care oua!

Fără s'o miște cituși de puțin învinuirea, Voica mai spuse odată, tărăgănînd cuvintele ca o melodie:

— Las' că i fac eu una!

Și apoi, cu același glas domol care poate lăsa gîndul într'altă parte:

— Domnișoară, să vii Dumnică la horă... Te îmbraci cu hainele cele țărănești, pe care le ai. Se 'ndrăgostesc de matale toți feciorii. Mîndră ai fi!.. Ți-ași da și salba mea!.. Seara îți pul praf alb pe obraz? Pudră d'aia?

Maria, în picioare, cu un suris disprețuitor pe buze, privea țărancă aceia care nu fusese ca ea la oraș.

Intrebai:

— Voică, dar unde e Dumitru? Nu te așteaptă?

Cu capul acu semn că nu. Simțeam că are ceva să-mi povestească, dar că Maria o stă gherește. Zise:

— Domnișoară, azi stau cu dumneata până te culci! Mă lași?

— Stai. Mario, tu poți pleca, îmi ajută Voica să mă culc.

Rămasă cu mine, Voica, stîngace, nu știa cum să-și înceapă desăvînuirea. Iși frămînta minile, O întrebai:

— Nu mai plîngi, Voică?

— Nu mai plîng, domnișoară.

— Te-ai împăcat cu Dumitru?

— Ași!

Tăcu o clipă, și, hotărîndu-se brusc, îmi șopti grăbită:

— Domnișoară, eu am să plec.

— Te duci să te culci?

— Nu, plec dela el, dela Dumitru.

— Cum pleci? Unde?

— Uite așa, la mama.

— Cînd?

— La noapte.

— Și el ce zice?

— Nu știe... Și cînd oiu pleca, atunci o să vadă el cine-i sînt la casă! Să-l vedem singur!

O întrebai fără înconjur:

— Dar tu ce te faci dacă dă el divorț? Știi: despărțanie, —îndreptai în fața ochilor ei mirați— și o aduce pe aia cu copilul?

Voica, fără să se mire că știu și eu de copil—se vede că de aceia îi spusese Mariei, ca să afli eu—nu răspunse o clipă, ca vrînd să-și adune gîndurile, și apoi începu încet și rar:

— Uite, el nu știe, dar i-am ascuns niște țoale și cînd plec le iau cu mine. Atunci el, întălu, o să zică: „Bine că a plecat“, dar cînd o vedea că-i lipsesc hainele, o să vie fuga să mi le ceară înapoi. Eu îi zic: „nu ți le dau până nu mergem la drep-tate. Așa mi-ai fost, așa îți sînt“. El o să se întoarcă acasă și o să se pregătească să plece peste cîteva zile în București la țigancă să iee copilul și să facă scris la judecată, cum ziseși, că am plecat; dar în casa pustie n'o să-și găsească nici singurel rostul dar mîte cu copil mic...

Voica povestea mereu fără să i se urce nici cea mai mică emoție pe față, iar eu, încremenită, ascultam înșiruirea ei. Spusei:

— Aduce țigancă în locul tău.

Voica dete scurt din cap disprețuitoare:

— Să-l vedem: o face-o și pe asta?... Domnișoară, aia e țigancă d'alea turbatele, cățea de se întinde cu toți și-și leapădă copiii, căci mi-a fost destul blestem de nu mi-a dat și mie Dom-nul Sfînt colo, un copil măcar, că tot asta mi-o spune cînd îi zic ceva de ăla din Moldova și de femeia cu care s'a încurcat, arz-o focul: Fa, în loc să zici bodaproste că ți-am adus unul, puturoaso—să mă ertăți, domnișoară, că așa îmi zice...

— Dar tu de ce n'ai avut?

— Știu și eu ? Așa și sora mea. Are și ea destule zile amare, dar nu ca mine. Și zic : pe țișancă n'o aduce, că știe cine e ; atunci mai stă câteva zile singurel de n'are nici cine să-i facă fiertura și apoi mai vine odată la mine... de-mi cere hainele ; eu nu i le dau nici dacă mă bate căci aci, la el, mă bate, așa ca să zic într'o zi, sătulă : da' adu-l odată și pace, să isprăvim,— și așa să nu-mi mai dea pământ ; da' acolo...

— Voică, dar fără pământ de ce nu iei copilul ?

— Fără pământ nu, căci dacă se prăpădește el, Doamne fereste, ia corcitura aia de copil, făcut cu alta, tot ce am muncit eu, că e lege, și rămân pe drumuri la pomana lui... Și zic că acolo nu m'o bate atît ca să nu pot răbda și atunci spune el : „Na, fă, pământ, eu aduc copilul, și... vină“.

Aci Voica începu să plîngă, cași cum desnodămîntul s'ar fi și împlinit, cu toată reala lui tristețe și mizerie.

Eu tăceam. „Că nu m'o bate atît încît să nu pot răbda !“...

Voica se sculă de jos, își șterse ochii, îmi dete seara bună și eși binișor din odaie.

II

Soarele răsărise de mult, cînd m'am deșteptat căci, seara, de grija Voichii, adormisem greu și tîrziu. Acum, primul gînd fu tot pentru ea : plecase într'adevăr ?

Am eșit în curte. Afară era cald, lumina și liniște multă și prinprejurul casei nimeni. Trebuia să fi fost aproape de prînz. Gălînile însetate, cu ciocurile deschise, se adunară și-mi dădură țircoale. Porcii, pleoștiți în noroiul din fața cocinei lor, se ridicară cu grohăiri grele. În vasul în care de obicei beau, era abia pe fund puțină apă verzue, iar toate lucrurile de prin ogradă stau triste în pustietatea lor. Înțelesei că Voica fugise. Tristețea casei părăsite mă copleși. Eșii în drum să văd de nu e Maria. Copii mici se jucau așezați în praful moale și cald. Strigai pe unul din ei :

— Mă, tu nu știi unde e Maria ?

— Cale ?

— Marla mea.

— Băeșul legănă capul într'un gest de negație și urmă să frămînte praful cu minile. Acum, în picioare, îl punea cu pumnul în poala-i ridicată cu inocență, apoi, de sus, îi dădea drumul prefăcîndu-l în nor des. Părea foarte atent la jocul acesta și pe mine mă uitase cu totul.

— Măi Gheorghîță, lasă praful și du-te la mă-ta bună de-i spune să vină până la mine.

Își mai umplu și goli odată poala fără să răspundă, apoi, fugînd, intră la el în curte.

Mă întorsei spre casă. Când să intru, se ivi în prag Floarea, cumnata Voichii, o femeie slăbuță și sarbădă, un fel de blondă spălăcită și arsă de soare. Venise prin dosul casei, prin grădină. Despre femeia asta, dela Voica auzisem că are obiceiul să fure. O întrebai:

— Ce vrei?

— Pe de alde nenea Dumitru.

— Păi tu nu știi că e la câmp?

— Ba da, că e chiar cu frate-său, cu bărbatu-meu. Dar am crezut că s'au întors să cine.

— Și tu ce vrei cu el?

— Iacă... numai așa...

Căutam să văd de nu ascunde ceva de furat în sin sau subț șorț, dar nu se lăsă bănuț nimic. Plecă.

Marla, care fusese după lapte la o vecină, se întoarse:

— Domnișoară!... A fugit Voica astă noapte și l-a furat cu haine pe nenea Dumitru și acum el o blestemă și o înjură. Spune că se duce cu jandarmul după ea.

Marla intră în casă. Am rămas singură. Era cald, secetă, pustiu. Simțeam că se pregătesc întâmplări triste.

Pe Voica o cunoscusem cu câțiva ani în urmă în vremurile grele de bejanie ale războiului celui mare. Fugise, speriată de luptele ce s'au dat prin preajma satului ei, un sat mic, arunca pe o șosea lăaturalnică pe lângă Comana din Vlașca. Fugise cu carul tras de boi, încărcat cu griu, mălai, haine,—căutînd un loc de adăpost. Trase la noi.

Era o țărancă de vre-o treizeci de ani, cu ochi frumoși, mari, căpril. Când intră în casă, uită o clipă toate necazurile ei, oboselile și, mirată, se uită la oglinzi, dulapuri, mese, apoi, fără să se poată opri, puse mina jos pe parchet să simtă ce-i văd și nu-i cred ochii, și întrebă: „Asta ce-i?”

Nu ascultă răspunsul, se întunecă din nou și cu privirea speriată părea că vrea să caute încotro să fugă, spuse fără preget, ca într'un suflot:

— Cade focul chiar în ogrăzi, uite așa, în fața casei, de sare pământul cît îl vezi cu ochii de sus... Au să intre chiar la noapte la noi...

— Cu cine ai lăsat casa?

— Goală, cu ușile deschise. Barem să nu le spargă de vor s'o cotrocească...

— Dar în sat n'a mai rămas nimeni?

— Ba au rămas, vai de zilele lor.

Și Voica sta obosită, nenorocită, în picioare în mijlocul odăii, cu ochii ei speriați în care parcă vedeam casa pustie, grădina cu pământul răscolț de explozii, pomi doborâți la pământ, drumuri necunoscute, griji...

A douazi, dis de dimineață, veni servitoarea la mine și-mi spuse:

— Țărâna aia de eri, domnișoară, vrea să plece și pînge că n'o las. Să scol pe cucoana? Ce să fac?

— Ad'o aci mai bine.

Veni. Se opri în fața mea. Ii erau ochii umflați, roșii de plîns și nesomn. Lîngă ea sta servitoarea ca o santinelă lîngă prizonierii.

Intrebai:

— Unde vrei să pleci?

— Plec, domnișoară, plec că-mi fură blestemații tot ce am.

Și apoi, deodată iute și hotărîtă:

— Las ce am adus aci. Las și boli că au fineț. Ii găsesc eu cînd mă întorc și mă duc pe jos. La amiezi sînt acolo, rotesc odată ochii pe lucrșoarele mele și pînă deseară, pe întunecatele—tîrziu să fie—mă întorc.

Fața îi era trasă, murdară, nedormită. O întrebai cu milă, cum întrebi pe un copil bolnav:

— De ce te duci, că uite, ești oboșită și e departe?

Și văzînd că se încăpățînează, urmai:

— Și apoi, tot nu poți să faci nimic acolo. Te prind Bulgarii pe drum.

Ea zise simplu:

— În plata Domnului, da' să nu mă duc nu pot.

— Atunci de ce ai plecat?

— Păi boli și lucrurile din car le-am scăpat. Acum să vedem ce fac și cu cele rămase acasă. Și uite, domnișoară, să-ți spun drept. Am îngropat grîu și boabe în curte. Vaca și porcii așteaptă lîhniți. Și sînt și cumnatele mele, lua-le-ar zilele Domnului cel drept, că alea sînt mai hoațe ca hoții de neam și fură ce am și zic că nu ele, că Nemții. Atunci eu ce fac? Dacă tot sufăr și mă muncesc, barem să știu de ce. Cînd s'o întoarce românul meu și o vedea bătătura goală, ce inimă mai are el de casă, de muncă?

— Dar unde e el?

— În Moldova.

— Du-te atunci. Vii pînă deseară? Ia și ceva mîncare de drum.

— Nu iau, mai găsesc acolo ouă prin cuibare. Rămîneți sănătoși.

— Du-te Voică.

Intîrziată, mult după ce se întunecase, cînd eram de tot îngrijorați de soarta ei, sună Voica.

Avea hainele rupte, iar ochii el lucioși se uita ca necunosînd pe nimeni. Sărirăm la ea:

— Ce ai?

Zise scurt: „Nimic”, și rămase loculul tăcută. Ținea în brațe, inconștient parcă, cîteva găini. Aveau penele murdare, fulgii atîrnînd. Oboșite căscău din cînd în cînd ochii.

Servitoarea ce i deschisese ușa îi zise :

— Vino să te culci!

Voica clipi din ochi ca deșteptându-se din somn și, întinzînd găinile servitoarei, dar uitîndu-se la mama, zise :

— Poftiți și dumneavoastră.

* * *

Povestea Voichii, a douazi, fu mai tristă decît mi o închipuiam. Cu vorba ei țărănească, simplă și suggestivă, ne spuse cum umblase pînă aproape de prînz ca să ajungă în sat, ascunzîndu-se prin tufișuri; cum a găsit casa pustie, găinile, porcii, vaca, fugiți din curte, risipiți, speriați de exploziile bombelor; cum, ascunsă la ea în casă, a pîndit să vadă cine o fură din sat ca să știe apoi învinui pe drept; cum i s'a sfișlat sufletul zădarnic văzînd cu ochi-i cum vin oamenii, — vecinii ei, de-î iau lucrurile : săpele, hârdaele, funiile, dar că nu îndrăznea să zică ceva de frica bătăii; cum n'a găsit nimic de mîncat decît, într'un coș, mămăligă rece, veche; cum pe seară a plecat, umblînd cu cînele lor ce se luase după ea, prin întunericul care se făcea tot mai des. Cînd a dat să treacă bariera orașului, de frică s'a ascuns mai bine de o jumătate de ceas într'un șanț, țînînd cînele de bot ca să nu latre. Focurile de pușcă nu încetau. Un om mort, jefuit, sta întîns pe jos... Cum, furișîndu-se a pornit din nou; cum a ajuns în oraș și nu mai cunoștea străzile, drumul casei noastre; cum o patrulă era s'o împuște; cum îi amorțise brațul purtînd găinile și alte lucruri pe care apoi, nemai putîndu-le duce, le-a părăsit în drum; găinile nu, căci le crescuse ea și apoi nu putea veni așa cu mina goală la casa creștinului...

Și toate acestea povestite fără înfiorare, căci, după ce isprăvi de povestit, spuse :

— Azi nu, dar mine iar trebuie să mă duc.

— Cum ?! Dar nu se poate! Ai scăpat odată... au să te prindă și te împușcă.

Nu răspunse, însă a douazi plecă din nou... și peste două zile iar, și iar, cărînd înapoi lucrurile cu care fugise. Învățase meșteșugul. Simțeam în țărâncă asta o îndemîinare de a se ascunde pe ea și averea ei ce nu o învățase dela nimeni, dar care parcă zăcea în ea moștenită din bătrîni din vremuri grele de bejanie și șerbie.

După o săptămînă ne spuse :

— Acum s'au așezat Nemții, nu mai e bătae. Mă duc și rămîn acolo să-mi păzesc vitele și casa.

Mulțumi și mai zise : „Și nu ne dați ultărîi, domnișoară; cînd s'o face pace să veniți și dumneavoastră pe la noi. Vă primim cu inima curată“.

Și a plecat vioae, bucuroasă, urcată în carul tras de boli ce umblau a lene, domol, ca deobiceiu.

III

Acum, odată pacea încheiată și Dumitru întors acasă, Voica în loc de liniște, în loc de mulțumire, nu găslse decît sbucium.

Mi-o închipulam acum din nou pe drumuri, grăbită, tăind prin ogoare și semănături, umblind cu picioarele goale, cu legătura la spate.

Era cald, o căldură fără cruțare. Nici un nor și nici o adiere nu potoleau arșița soarelui.

Mă dusei în grădină, grădina lor de țară prost îngrijită cu pomi pitici, cu umbra joasă și liniștită, cu frunza groasă și poame sărace. Stam pe un trunchiu răsturnat. Aici grădina se deschidea de-adreptul, fără piedică, spre cîmpul larg, luminos până în zare. Din loc în loc doi-trei salcîmi, plictisiți parcă în singurătatea lor, stau strajă însemnînd hotarele sătenilor. Mai departe, aruncate în dreapta și în stînga, sate mici, albe, jucării frumoase, pe covorul peticit al lanurilor.

Mă miră în atîta bogăție și liniște suflete chinuite pentru o bucată de pămînt ori o sumă ridicolă de bani, —bani pe care îi cheltuiește un altul într'o clipă cu nepăsare și nefolos — și o văzui parcă iar pe Voica zorînd prin cîmp, apoi, insetată, înfierbîntată, oprindu-se și bînd apă din tigva ce se încălzise și ea. O vedeam cu picioarele crăpate la călcăie, o vedeam uitîndu-se cu ochii ei frumoși înapoi, unde lăsasese tot ce-l era mai drag, tot ce muncise, tot ce o lega prin amintiri de tinerețea ei —bucurii și lacrimi.

Încet mă întorsei spre casă. În curte sta carul gol și boii desjugați. Venise Dumitru. Era în casă.

În picioare, cu capul plecat pe plept, în fața vetrei întunecate și pustii, se gîndea.

— Bună ziua, Dumitre.

După ce-mi răspunse, întrebă cu glas înăbușit:

— Domnișoară, de ce-ai lăsat-o pe Voica să plece?

— Cum, Dumitre, eu am lăsat-o?

— Trebuia să-mi fi dat de veste, domnișoară. M'a furat! Imi năvăli singele în față:

— Cum? Vrei să aduci copil străin în casă și ea să nu se apere cu nimic?

Dumitru plecă din nou capul și zise încet:

— Domnișoară, să nu vă supărați, da' nu e copil străin; e al meu.

— Dar nu e al ei.

— Păi de ce n'a făcut!

— Pentru asta să n'ai milă de ea? Că doar nu e vina ei.

— Dar nici vina mea n'o fi.

— Ascultă, așa vorbim până mine. De ce nu-i dai femeii pămînt, cum îți cere? Nu sînteți cîni să vă mincați.

— Domnișoară, iacă: oiu fi ștîind eu de ce nu-i dau.

— Nu înțeleg. De ce ?

El ridică încet ochii, mă măsură căutînd parcă să-și dea seama de face ori nu să-mi spue ce gîndește ; apoi se hotări și zise :

— Femeia e femeie și dacă nu-i copilul ei, vai de zilele copilului. Vezi, dacă-i dau bani și nu mai are grijă de ziua de mine, că poate trăi și fără mine, atunci o să-l bată, o să-l lase nespălat, și dacă am s'o sudui, o să-mi zică ușurel : dacă-ți place, dacă nu... treabă bună. Și eu asta n'o vreau. Că vezi, m'am învățat cu ea, nu vreau să-mi plece din casă, dar nici să-mi bată copilul. Și apoi... poate s'o întoarce și fără pămînt. De ! S'o sătura singură.

Nu mai puteam răspunde nimic. Avea și el dreptate.

Dumitru mai stete o clipă în fața mea. Mă cercetă din nou și, văzînd că am înțeles, se depărtă încet.

Intrai la mine. Maria sta pe un cufăr și-și lucra o rochie de culoare vioae. Era bucuria ei să mire țărancile Dumînica la horă cu îmbrăcămintea ei de orășancă, cu ciorapi subțiri, pantofi cu tocuri înalte.

Maria, eșînd din casă, lăsă o clipă ușa deschisă. Văzui pe Dumitru așezat jos lingă masă. Avea în fața lui mămăligă rece rămasă de eri. O mînca cu ceapă verde muiată în oțet și sare. Imi fu milă de el. I-ași fi trimis ceva de mîncare. Mă gîndii însă că-l fac rău Volchii ajutîndu-l și l-am lăsat.

Imbuca încet, gînditor, mestecînd a lene. Parcă rumega.

IV

Intrară pe poartă în curte două fetițe. Se țineau de mînă, iar în mîinile libere aveau cîte un buchețel de flori. Intrau sfioase, uitîndu-se la cînele ce sta adormit la umbră. Se opriră nemișcate în mijlocul curții.

Maria imi spuse :

— E fata ceia de i-ați dat bomboane eri și cu soră-sa. Au venit să le mai dați.

Cînd Maria le strigă din prag să aștepte, cînele se deșteptă și începu să latre. Eși Dumitru și se răsti la ele :

— Ce vreți, fa ? V'a trimis tat-tu ?

Fetițele tăceau încremenite.

— Lasă-le, Dumitre, că au venit la mine de mi-au adus flori.

Luai cîteva bomboane și eșii. Cum mă văzură, imi întînseră florile ofilite de căldură. Apoi fără mirare, fără să-mi mulțumească, luară bomboanele și le viriră toate în gură.

Plecînd, se uitau înfricoșate cu coada ochiului după cînele ce lătra furios.

Maria strigă la ele : „Proastelor! Dar sărut mina nu știți să spuneți?”

Le vedeam, pe drum, mergînd încet, bălăbănind minile cu care se prinseseră din nou. Mai departe se întîlniră cu o ceată de copii, băeți și fete, mai mari și mai mici, care mergeau să se scalde în Argeș. Atunci, s'au întors și ele cu ei și au trecut cu toții pe lîngă poarta noastră, rîzînd, țipînd, tîrînd picioarele ca să ridice praf mult și sperînd cu bice cîinii înnebuniți de ațîțarea lor. Li se auziră glasurile subțiri pînă departe.

La o poartă vecină, o fetiță de vre-o unsprezece ani, slabă, cu trăsături fine, copleșită de greutatea unui copil în fașă, se uita după ei. O întrebai :

— Dar tu, Anco, nu te duci să te scalzi?

— Nu.

— De ce?

— Iacă.

Înțelegi că din cauza copilului.

— Vrei să-ți dau bomboane?

— Vreau.

— Vino.

Veni pînă la poartă. Se așeză pe un trunchiu gros de copac ce ținea loc de bancă.

Din bomboanele dăruite nu mîncă pînă ce nu viri și copilul în gură o bucățică. Din cînd în cînd îi ștergea energic nasul cu mina, apoi îl mai ștergea odată și cu legătura ei de pe cap.

— Unde-s mamă-ta și tatăl tău?

— În vale, la porumb.

— Și ai rămas singură?

— Păi!

Cum nu mai isprăvea de șters nasul, îi spusel :

— Ancă, lasă că-i rupi nasul.

— Da zău!

Și înveselită privi cu dragoste la copilul ce parcă ar fi suris și el. Era gras, cu ochi albaștri, pe cînd ea, oacheșă, cu ochi negri, vioi.

— E frate-tău?

— E făcut de tata cu nevasta lui asta de acum, că mama a murit.

— Dar mama asta de acum, e bună cu tine?

— E. De ce să nu fie?

— Tu te duci la școală?

— Nu.

— Ai isprăvit clasele?

— Nu, că n'am fost decît cîteva zile.

— Și acum de ce nu te mai duci?

— Știu și eu? Spune domnul învățător că sînt prea slabă!

— Bine, Anco, dar să duci copilul ăsta nu ești prea slabă?

— Păi, da' cine să-l ducă ?
 Și, mîngîind copilul, rîse încet de întrebarea mea stupidă.
 — Și domnul învățător ce zice ?
 — Nu zice nimic, că i-a spus tata că stau acasă să mai văd de fiertură și copil. Mai mă duc și eu pe acolo cu ouă, poame, mălai...

— Așa !... Și cîte clase aveți ?
 — Patru și cu încă una, de vrei s'o faci și pe aia, cinci.
 — Și un singur domn aveți ?
 — Păi ! Da' mai ajută și nevastă-sa. Ea arată la ăia mici de nu știu nimica.

— Și ea este învățătoare ?
 — Nu. Are și un copil mic. Acum i-a făcut. E de o seamă cu ăsta.

— Anco, de ce nu-i spui tu lui tată-tău să te dea la școală măcar un an să înveți să scrii, să cetești ? N'ai vrea ?

— Ce să-l mai spui ! Parcă mă ascultă el pe mine !

Și rîse din nou batjocoritoare.

— Dar nu-ți pare rău ?

— Ba că ! Doar n'oiu muri, că-s fată, nu băiat !

Și cum tăceam, copleșită de această logică, Anca zise :

— Domnișoară, stai o leacă să mă duc să-ți arăt ceva.

Și Anca plecă încărcată cu copilul, intră la ea în curte și după o clipă se întoarse iar. Acum avea în pumnii și o vrăbie mică, sbirlită, speriată. Mi-o arătă, apoi mi-o ridică la ureche :
 — Ia auzi cum i se bate singele. Uite, vezi ? A căzut din cuib !

— Săraca, o să moară.

— Ei ! ?

— Tu nu vezi ce speriată e ? A mîncat azi ceva ?

— Nu. I-am dat, dar nu vrea.

— Știi ce, Anco ? Du-o, săraca, înapoi la cuibul ei. De unde e ?

— Uite de colo, în vale ; dela casa aia părginită, c'au umplut-o vrăbiile și rîndunelele de cînd au fugit amîndoi.

— Cine amîndoi ?

— Floarea și Ion.

— Unde au fugit ? Nu erau nevastă și bărbat ?

— Erau, dar Floarea a fugit cu Vasile cu care se iubea și Ion și-a luat lumea în cap.

Anca vorbea cu ochii ei negri mari deschiși asupra mea. Părea că nu înțelege ce spune, ori că repetă pe de rost ce auzise. Adaose :

— Ion s'a prostit. Sta toată ziua întins și nu vorbea, iar noaptea urla ca un cîne, știi de ăla de-l îneci, cum am avut și noi unu. L-au bătut oamenii, l-au băgat și în apă rece, l-au dus și la biserică și tot așa făcea. Și într'o zi, a fugit.

— Unde ?

— El știe.

— Și ea unde e ?

— Păi nu știe nimeni, că de cînd în noaptea aia de a vrut Ion s'o omoare cu toporul, i-e frică și s'ascunde cu Vasile!

— A vrut s'o omoare cu toporul ?

— Păi, ce crezi, dacă i-a prins.

Mă uitam mirată la Anca cum stătea alături de mine liniștită, cu vrabia în mînă, cu copilul în brațul cellalt vorbind de dragoste cu atîta simplitate și nevinovăție. Din cînd în cînd vîra vrabia în nasul frățiorului care, gîdilat, rîdea. Rîdea și Anca, desmierdîndu-l, îngîmîndu-i cuvinte dulci. Avea față de el mișcări de mamă iubitoare, cum au fetițele dela oraș pentru păpuși.

O clipă îmi părău de o tristețe nemărginită soarta ei de a căra mereu acel pachet viu de care trebuia să aibă grijă.

Îmi amintii însă cu plăcere cum am văzut-o într'o zi pe Anca jucîndu-se și ea cu alți copii de seama ei. Era roșie la față, striga tare, se trăgea de mîni cu alte fetițe. Pe frățiorul ei îl pusese în mijlocul drumului, în praf, și el murdar, mulțumit, adormise în soare. A fost deșteptat de un cîne ce-l lîngea pe obraz de mămăliga și laptele cu care era mînjit. Copilul a început să țipe, Anca a sărit la el, l-a luat în brațe, l-a sărutat, l-a adormit din nou și din nou s'a jucat. Părea deplin fericită.

Anca mă trezi deodată din gînduri, spunîndu-mi :

— Mă duc să-i dau de mîncare bălătuțul și apoi mă duc să pui și vrabia în cuib... Ian spune: să-i îndes și lui mîncare cu un bețișor ?

— Nu, fetiço, că-l omori. Du-l mai bine la cuib.

— Las' că-l duc.

Și Anca plecă cu copilul în brațe, fără să dea bunăziua.

Am intrat în casă și am citit mai bine de un ceas într'o liniște deplină. Deodată mă făcură să tresar niște țipete îndepărtate. Nu erau țipete de durere, ci dimpotrivă de bucurie, țipete de joc, glasuri de copii voloși. Am eșit la drum: se întorcea de la scaldă ceata întregă, iar Anca, în mijlocul lor, vorbea tare, gesticula înfierbîntată, arătînd spre un cîne ce sta de o parte.

Întrebai ce s'a întîmplat ? Cu toții, de-avalma, răspunseră :

— L-a mîncat cînele. A scăpat în drum și l-a mîncat cînele !

— Pe cîne ?

— Pe vrăblete, de !

Și copiii, fericiți, trecură nepăsători pe lingă mine.

V

Praful ce se ridicase peste tot satul, cînd s'au întors ca-

rele încărcate cu fineț și cireada dela păscut, se lăsa acum din nou așternându-se încet, odată cu inserarea.

Cite o vită întirziată sosea agale profilindu se neagră pe apusul roș din fundul drumului. Părăsită, mugea trist, prelung. Țărani stau de vorbă pela porți, copii se jucau în drum.

Sosl și Dumitru. Intră în casa pustie cu mișcări atît de liniștite, încît zădarnic încercai să deslușesc de e nepăsător sau obosit.

Veni la mine stîngaclu și-mi spuse :

— Domnișoară, v'am ruga ceva de nu-i cu supărare... Plecăm la noapte într'un sat vecin. Rămînem acolo pe locuri, la niște mazăre de cules... De nu v'ați supăra, v'am ruga ceva...

— Bine. Ce e ?

— Să stați mai tîrziu cu lumina aprinsă astă noapte. Poate că citiți ca până după miez de noapte, că v'am mai văzut noi că stați și altădată... Ne gîndim și noi că e curtea plină de unelte... de unde să mai știți cine și le ia dacă lipsesc...

— Bine, stau dacă crezi că e de folos.

— Este, zău. Apoi Stoian doarme aci alături, pe prispă. De auzi că se mișcă ceva prin curte numai ce-l scoli...

— Bine, Dumitre.

— Să stai, zău.

Dumitru tăcu, se gîndi, apoi începu din nou să-mi vorbească cu greu :

— Pe urmă... poimîne... aduc și... copilul.

— Și cine o să vază de el ?

— Mai eu, mai Dumnezeu... și apoi o să trebuiască să vie și Volca...

Pe cînd vorbea, deslușeam că liniștea lui nu e făcută din nepăsare ori oboseală, ci din răbdare. O răbdare vicleană, încăpățînată, însădită cu greu și chin, răbdarea omului îndelung batjocorit și asuprit.

Îl întrebai :

— Și copilul unde e acum ?

— În București, la mă-sa.

— Și ea ce zice ? Vrea să-l dea ?

— Ce să nu vrea !!

— Bine, Dumitre, adu-l atunci.

— De vă trebuie ceva din oraș pot să vă cumpăr eu.

— Ți-oiu scrie pe un petec de hîrtie tot ce-mi trebuie și unde să le cumperi, ca să nu uiți.

Și am rămas de pază în noaptea aceia...

Dumitru a plecat tîrziu. Roțile carului, scîrțîind subț poară, s'au auzit până departe.

Stam afară. Luna, ce pîndise până acum cu o privire roșie de după marginea cîmpului, se ridică încet, sfioasă, cerce-

tătoare. Satul dormea. Atunci luna se înălță mai sus și-și desfășură lumina-i curată.

Pe prisădă dormea Stolian, fratele lui Dumitru. Dormea adinc, cu respirația regulată. Prin curte, strecurându-se, trecea umbra cînelui. În liniște, arare se auzea tușind cîte un om ce dormea afară. Pe sus, fișind cu un zgomot surd, treceau des cucuvelele; iar țipătul lor jalnic înjunghea liniștea.

Am eșit spre cîmp. Departe, subt lumina lunii, lanurile de grîu se făcuse mai galbene ca niciodată. Păreau zale lucioase, de aur, acoperind pămîntul, ori poate lacuri de apă aurie pe care treceau fiorii ușori ai valurilor ce se perdeau departe, din ce în ce mai mici. Și zgomotul metalic al spicelor frămîntate de vînt, ajungea până la noi ca un susur de izvor necunoscut.

Se lăsase răcoarea nopții. Satul dormea. Stînd de veghe, clipele ușoare treceau repezi, neturburate.

Cu răbdare luna își urma drumul alunecînd liniștită pe cer. Se urcase, se urcase și acum încet cobora în partea cealaltă, tirînd după ea vâlurile luminoase ale razelor ei. Cuprîns ca de un vis, satul dormea subt paza ei.

Pe cer, stelele, speriate de atîta lumină, se stîngeau și numai cîteva, îndepărtate, palide, tremurau înfrigurate în răcoarea nopții.

Dar pe încetul, negrul nopții se spălăci. Ultimele stele îmbolnăvite de lumina zilei ce năștea, se ofileau. O răcoare curată adă și frămînta frunzele pomilor. Zgomotul lor părea făcut de miș de fluturi ce ar bate din aripi să-și ia avîntul.

Cîntecul cocoșilor, ce se înălța pentru a treia oară, se prelungi victorios în lumina zorilor, ce izbîndea din nou în viață, spre muncă.

VI

Azi Dumitru l-a adus pe băiat din București.

Mă deșteptă un plîns monoton, de copil somnoros, plîns ce nu mai lua sfîrșit.

Glasul Mariei zicea:

— Să-i dăm de mîncare.

Iar Dumitru:

— Să-i dăm papă? Utitii papă! Vel tu papă?

Și apoi: „Strugurel, pepenașul tatei, oiță-oe, cireșel, cireșel“.

Dar plînsul copilului nu curma. Avea ceva obosit, nenorocit.

Strigai: „Ce e, Mario?“

Maria intră buzna și spuse:

- L-a adus nenea pe copil și plînge.
- L-a adus?... De ce plînge? E bolnav?
- Nu știu.
- O fi obosit. Stai să viu și eu.

În tindă, „strugurel“ sta jos pe o țoală, lângă o strachină de mămăligă cu lapte. Avea vre-o trei ani. Era murdar, fața-i era mînjită de nu i se mai zăreau decît ochii, din care lunecau două șiruri de lacrimi. Dumitru, în picioare, îl privea nedumerit, stîngaclu, iar Maria părea că petrece de minune.

— Cum îl cheamă?

— Victor, că e al războiului și așa se cheamă că am învins. Dar noi o să-i zicem Ion, că-i nume mai curat.

Victor, zis și Ion, picura de somn, clătîindu-se încet, plîngînd amar.

— Așterne-i, Dumitre, și stai lângă el pînă o adormi, zisei, că de mîncat n'o să minince. Prea e obosit.

Cînd l-au luat să-l culce, țipă desnădăjdut. Se zbătea frîngîndu-se din mijloc. Invinețise. Dumitru mormăi înfundat:

— Ufte, așa îmi zice de azi dimineață... Am să-i dau citeva...

— Nu, Dumitre, se poate? Culcă-l că adoarme el.

Odată culcat, „pepenaș“ se liniști. Moțîind, prelungea acum incontinuu o notă vîitîndu-se: „fiii!“ Din cînd în cînd îl mai zgudua un suspîn ce-i ridica pieptul și-l făcea să tresară tot. Pe fața lui murdară rămăseseră două dire lungi, curate spălate de lacrimi. Adormise cu mina lui mică pierdută în mina mare și aspră a lui tată-său.

Dumitru se sculă cît mai binișor, îl înveli cu mișcări neîndemînatice, se uită încăodată la el și plecă să îngrijească de vite și porci. Apoi intră în casă și-și pregăti de mîncare. Din cînd în cînd se uita spre mine. Vedeam că avea de vorbit și nu prea îndrăznea să înceapă. Zise:

— Domnișoară, nu luați scăunașul să stați lângă foc, că nu e viltoarea mare?

— Stau, Dumitre.

— Iar s'a scumpit, bată-l focu' de tren... V'am adus și ce mi-ați scris să cumpăr.

— Bine, o să ne socotim. Om vedea și pentru tren.

Îl simțeam pe țăran bucuros că l-am înțeles atît de lesne.

— E zăduf mare la oraș?

— E spaimă! Aici barem are loc unde să bată vîntul, dar acolo se încing zidurile de parcă ești în cuptor. Nu-i vorbă, unele mai bune la oraș, altele la țară. La tot lucru' și rău' lui... l-am cumpărat și lui Ion niscal stambă. Poate că-i arătați Mariei să i le coase.

— I-oiu arăta.

— Să-i arăți, că tot șade ea cam mult fără rost și de... nu-i cucoană!

Din primele zile simțisem gelozia surdă ce trăia în sufletul lor de țărani rămași la greu pământului pentru Maria, țărancă trăită la oraș.

Văzînd de foc, Dumitru continuă:

— Apoi, am să iau și o slugă să vadă de boi și de lon. Oiu găsi eu o fetișcană sărmană, d'astea rămase fără tată din războiu, că multe păcate au mai căzut pe capul unora! De ai ce au mai avut ceva, parcă toate bunele se lipesc, și pământ mai mult și casă rămasă întreagă... De cei săraci și mai multă sărăcie.. Uite: mie pământ, mie despăgubire și frați-meu, după ce că era sărac, l-au lăsat lipit. Vine și muncește cu ziua la mine. Și mulți așa! Eu, ce să-i fac? Nu pot să i zic: „na și ție!” așa de pomană; că de, am copil, nevastă... li plătesc cînd îmi muncește, îl mai ajut și asta-i treaba. Nu?

Vorbea întretăiat, ca pentru el, uitîndu-se la mămăliga ce o amesteca cu făcălețul.

— ...Au să fete și purcelele în vre-o două săptămîni de zile. Cine o să mai vadă și de ele!..

— Vine Voica până atunci.

Prudent, nevolînd să se avînte în socoteli riscate, nu răspunse. Dete numai din cap.

— ...Acum e de îngrijit și de lighioana asta mică de am adus-o astăzi.

— Dumitre, dar știi sigur că e copilul dumitale?

— Eu așa zic... Da' copil îmi trebuia. Ne facem bătrîni și neputincioși. Pe a cui mină lași averea?

— Ai pământ mult?

— Păi, trebuie să iau și oameni la muncă.

— Cît ai?

— Știu și eu? Să vedem cît ne-o mai da.

Isprăvise de făcut mămăliga. Mai fiersese și o oală cu vișine în care pusese o mină de mălaiu. Se făcuse un fel de ciorbă roșie ca sîngele. Așeză masa și acoperi focul cu cenușă. Se uită la masa cu mîncare, se duse la copil, îl privi cum doarme și se întoarse iar la mine întrebîndu-mă:

— Să-l scol să minince?

— Lasă-l să doarmă căci, speriat cum e, te poți aștepta la cîteva zile de plîns.

Dumitru se mai duse odată la căpătăiul copilului, îl privi tăcut, îl așeză țoala de pe el, îi ridică mai sus capul și văzînd că din greșeală nu-l scoală, îl lăsă. Veni la masă, se închină larg și se așeză să minince.

VII

Cînd Ion se deșteptă, după o noapte de somn neclîntit, și nu văzu decît lucruri și fețe străine, i se umplură ochii de

spaimă. Se ridică puțin, se uită bulmac împrejurii, încep să-i tremure bărbia, se trânti din nou și plînge amar, înfundat, resemnat, parcă gata să primească dela viață numai rău.

Mă apropii de el binișor, îi ștersei capul înnădușit, fața umedă de lacrimi. Plîngea moleșit, culcat pe spate, fără să se miște. Lacrimile-i curgeau în urechi, gîdilîndu-l. Scărpinîndu-se și le zgîrie. Il ridicai,—se lăsă ca o cirpă. L-am rezemat de părete, punîndu-i plapoma înghemuită la spate. Nu mîncase de două nopți și o zi. Cînd îl apropii de gură o ceașcă cu lapte, îmi dete una peste mîna de sări laptele în sus. Cu de-a sila, ca o doctorie, îi turnai pe gît cîteva înghițituri. Se înecă, sculpă laptele afară, încep să tușească și să urle. Nu știam ce să-i mai fac. Nici zahăr n'a vrut să mînce. Atunci am pus cana cu lapte lîngă el și am plecat. Din odae mă uitam la el.

Un pui de pisică, cu pași ușori, atras de lapte, veni și se frecă de Ion. El deschise ochii, conțeni plînsul, și apucînd pîsoiul de spate, îl ridică. Pîsoiul se zbîrli, vîltîndu-se. Ion îi dete drumul. Atunci pisica, văzînd că nu-i de glumă, grăbi: se duse la lapte și încep să bea cu capul vîrit în cană. Ion, supărat, îi trase o palmă, luă cana și, neîndeminatic, și-o duse lui la gură. Laptele îi curgea pela colțurile gurii umplîndu-i cămășuța. Isprăvi toată cana cu un oftat adînc, cu răsuflarea tăiată. Pisica îl privea cu jînd și, odată cana pusă jos, se apropiă și îi linse fundul. Ion o apucă de coadă și o smunci ridicînd-o. Miorlînd îl sgîriă și fugi. O privi o clipă bulmăcit, apoi, rămas singur, și-aduse aminte că e nenorocit și încep să plîngă încet, frecîndu-și mîna zgîriată.

Maria îl dete jos cu de-a sila, și, aproape tîrîndu-l, îl duse în grădînă. Li auzii glasul țiplînd pînă departe, de parcă-l ducea la tăiat.

După vre-o două ceasuri, cînd s'au întors, se împrietiniseră, Ion se liniștise, o ținea de rochie. Cînd mă văzu, își ascunse rușinos capul în poala Mariei. Il învăță să-mi zică „Domnișoară“ și Ion reuși să spue „Misoaa“.

Dumîtru, seara, cînd ne văzu împrietiniți, ne surise la toți părintește și întrebă pe un ton împăcluitor, așteptînd o dezmințire:

— Ei, v'a supărat mult?

Se uita la copil cu mîndrie. Il spuse:

— E voinic, Dumître, pentru anii lui.

Dumîtru răspunse cuprinzător:

— E, cum să nu fie!

Luă apoi pe Ion de mîna și se duse spre grădînă. Copilul întălu se uită speriat spre noi, dar văzînd că vine și Maria, se depărtă cu pași mărunți, alergînd aproape ca să poată merge alături de tată-su, care pășea rar și larg.

Cîtva timp după ce intrasem în odae, auzii un zgomot în

tindă. Am eșit să văd cine e. Rămăsei ulmită: jos, așezată la vatră, sta o femeie. Făcuse focul, pusese ceanul de mămăligă și acum cernea cu mișcări mari o sită de mălaiu. Cînd mă auzi, ridică fața. Era Floarea, cumnata Voichii.

— Ce faci aci?

— Ia, lui nenea mămăligă.

— Cine ți-a spus?

— Că nu l-oiu lăsa flămînd.

— Te-a chemat Dumitru?

— Trebuia să mă cheme?

— De te-o prinde Voica, n'ai să mai vorbești așa.

Dete din umeri și cernu mai departe.

Fățîș nu puteam să-i spuiu să plece. M'am întors la mine în odaie.

Veni Dumitru. Ii auzeam glasul răgușit, vorbind mai mult ca de obicei, ca tot omul mulțumit.

— Așa... uite și papa gata. Veniși de mult, Floareo? Da' Stoian ce face?... Să punem masa pe prispă, Mario. Niște apă rece de-ar fi... Ei, ce zici Mario? Ia-l și pe Ion. Vezi închide poarta să nu iasă porcii... Și niște știr le-ar trebui, Floareo, că sînt flămînzi.

Maria se depărtă cîntînd și lovînd una de alta gălețile. Pașii mărunți ai lui Ion sunară surd și repezi pe pămîntul gol: alerga.

Maria strigă către porci: „na, na! uite măgarii!... Aoleu scapă porcii! Na. Inchide poarta, loane, că scapă!...

Apoi cumpăna puțului se auzi scîrțîind prelung, dureros, de parcă gema cîsnîndu-se să ridice greutatea găleții.

În vatră se făcuse tăcere. Ii vedeam parcă: Floarea învîrtînd mămăliga... Dumitru, obosit, căzut pe gînduri...

Dar glasul Mariei și al lui Ion speriară liniștea. Soseau rîzînd, țîpînd, stropîndu-se cu apă rece.

Se putea trăi și fără Voica în casa făcută și adunată cu munca ei...

VIII

— „Dreg, dreg țigăi, dreg! Spoi ceanuri, spoi!”

Doi țigani trec pe drum. Unul bătrîn, cu părul și barba albă ce-i lasă fața și mai neagră, altul tînăr, vioiu, umblînd repede, cu mult înaintea bătrînului și așteptîndu-l din cînd în cînd, să nu-l piardă parcă. În drum cîinii, asmuțiți asupra lor, le fac reclamă, căci de atîta hărmălaie, ies femeile în poartă să vadă cine trece.

Floarea cheamă Țiganii. După o tocmeală de un ceas, se invoiesc să dreagă și să spoiască toate țigăile lui Dumitru.

Fac Țiganii o gaură în pământ, așează lemnele pentru foc și o adevărată artă, cum numai Țiganii știu să facă.

Ion, în picioare, lângă ei, îi privește foarte atent.

Scot toate uneltele cu care au să lucreze dintr'un sac care poate că o fi de pinză, însă e așa de murdar, scorbos și unsuros, încît pare de plele.

Țiganul cel tânăr vine la Floarea și i zice :

— Fa ! Ai tîngire multe și n'avem cositor de-ajuns. Ma duc eu până la București și ți le facem mine. Să lași, fa, pe tată-miu să stea acîșlea că la noapte dormim locului și mine în zori lucrăm.

— Bine, da' să mînce delă el, că eu n'am ce-i da.

— Și dacă hai să-i dai n'oi muri !

— Da' păi vezi, Țigane !

— Hă !

A plecat cel tânăr și a rămas bătrînul.

Cu multă încetineală, aproape cu o voluptate misterioasă, și-a aprins luleaua, s'a întins pe pământul gol, lângă gard, ca o potae, la lumina bălăe a soarelui. Puse subt căpătăiu sacul cu uneltele și căscă prelung, zgomotos. Acum pușala din lulea, rar, a lene, cu ochii la cer. Luleaua s'a stins.—A adormit. Se auzea până departe respirația lui puternică, ca de foale.

Ion se uita la el mirat, fără să îndrăznească să se apropie prea mult. Insfîrșit, după multă chibzuială, se hotărî. Îl văzui cum, cu pași inceți, tiptil, cu un băț în mînă se apropie de Țigan și-l atinse ușurel, cercetîndu-l. Țiganul sforăia horcăind. Ion ridică cu amîndouă mînile bățul și-l pocni odată din toate puterile pe mijlocul trupului... Țiganul sări, cu brațele în vînt, înjurînd. Ion, înspăimîntat, țipă, scăpă bățul și fugi.

— Haoliu, afurisenia ! Fa copile ! Te-ai smîntit ?

Se sculă Țiganul de jos și se întinse să crezi că vrea să-și desprindă brațele, căscă lung de citeva ori cu un „hăăă hăăăit“ de cine flămînd, bău apoi o cană de apă și, cu toată căldura soarelui la amiezi, se întinse mai la soare, aprinse luleaua și începu să fumeze cu privirea pierdută, stupidă, spre infinit. Căscă lung, lung de avea timp Ion, care se întorsese, să se uite până în fundul gurii lui. Arare scuipa printre dinți până departe. Ion, lângă el, cu mîinile la spate, îl privea cu admirație. Sfirși luleaua, căscă odată mai tare, scuipă mai departe și se lungi din nou în plin soare și într'o clipă adormi.

În căldura mare a soarelui sudoarea îi curgea și-oae pe obraz. Rar, cite un cine venea și-l mirosea. Unul s'a culcat colac lipit de Țigan, adormînd. Până seara, s'a mai sculat de vre-o trei-patru ori: ca să bea apă și să se mute iar la soare.

De mîncat n'a mîncat nimic și nici n'a vorbit cu nimeni până seara, cînd i s'a întors băiatul delă București. Atunci au aprins un foc, au făcut mămăligă într'un ceavn ce trebuia să-i

dreagă, au cerșit țigănește dela Floarea lapte și ouă, și au mâncat.

În noapte, lângă focul ce-și trăgea sufletul, îi vedeam pe amîndoi culcați așa, pe pămîntul gol și neacoperiți

În întuneric bătrînul încă pufăia. Atunci i se lumina luleaua ca o stea somnoroasă căzută jos.

IX

Au trecut astfel citeva zile. Dumitru era liniștit, copilul sănătos, voios. Maria se juca mai toată ziua cu el, Floarea vedea de gospodărie.

Nu greșise oare Voica părăsindu-și casa ?

Într'o dimineață, mă sperie din somn o mîină aspră trecută pe brațul meu. Sării în sus. Era Voica.

— Te-ai speriat ? Deșteaptă ești la somn, că numai ce am pus mina pe matale !

— Voică,—te-ai întors ?

— Nu... plec iar. Să văd numai ce mai e pe aici... Și să-mi spui „cîne“ de nu l-oi rupe oasele !

— Cui ?

— Blestematei, na ! Floarei ! O sfărîm, uite-așa în mîinile de-i pîrîe oasele. Că nu mi-o fi frică de slăbănoaga ! Și cînd o umbla șchioapă, o ride tot satu', că-i fac vorbă că am prins-o cu Dumitru. Auzi afurisita ! Să intre în casa omului !... De !... nu mai știe că a gonit-o Vasile de acasă de era cu burta mare... De ! nu mai știe cînd se ruga : „dadă Voică, nu mă lăsa ; fă-mi vorbă să mă primească, spune-i că m'asvîrl în fîntînă“ ! De ! nu mai știe !.. Venea Vasile flămînd și,—pe cruce, domnișoară,—că nu i-am dat nici-o bucată de mămăligă rece și umbla săptămîinile neprimenit. A trebuit s'o aducă iar la el. Aaah blestemata ! Las' că-i dreg eu casa ! O dreg eu și pe ea ! N'o las din mîni pînă n'o gheboșesc !

— Stai, Voică, liniștită. N'o fi tocmai cum zici. O fi rugat-o Dumitru. Ce vrei, sînt și ei săraci, au nevoe de Dumitru.

— Domnișoară, cînd femeia vrea, nici încornoratu' n'o oprește. Putea să facă așa să nu'și bată joc nici de el, dar nici de mine. Ce ! Se vede c'am plecat ? Omul meu și cămașă curată, și fiertură la timp de parcă ar avea mireasă nouă. Îl păzește ca oul subt cloșcă... Să nu spui c'am venit. Uite : mă duc pîn'la o vecină. O aștept acolo. O prind eu. Numai două vorbe să-i spun de-i seacă laptele din țîțe !...

— Voică, Voică, nu fi așa de rea. Las-o, săraca. E fe-

mee slabă, cu copil mic. O fi ascultat de Vasile. N'o fi fost voia ei să te supere.

— Aoleu și amar de zilele mele, că nu sînt rea, dar mi se usucă inima singurică la mama. Uite așa îmi stă cuțitul în inimă și numai ce se sucește în mine și mă junghie cînd mi-aduc aminte de casa mea. Aoleu, domnișoara mea, cu ce oi fi păcătuit?

Plecată pe mina mea, mi-o săruta cu tresăltări puternice sub svîcniturile plînsului

— Vino înapoi, Voică, și lasă incolo pămîntul.

— Nu se poate! Nu se poate! Dumneata nu știi ce e pămîntul! Dar nu se poate, nu se poate fără pămînt.

Rămăsese încovoiată pe mina mea, cu buzele lipite de ea, și repeta infundat, dureros, ca un blestem: „Nu se poate, nu se poate fără pămînt“!

X

La prinz, pe cînd Floarea venise să așeze de mămăligă, Voica intră. Se opri în pragul ușii, se uită lung la Floarea încremenită ca în fața unei arătări, și apoi o întrebă scurt:

— Ce cauți la mine în casă, fă?!

Dar n'avu' timp Floarea să răspundă ori să se scoale de jos, și Voica o și apucase cu o mînă de mîinile ei ridicate în apărare și o lovi în cap, pe spate...

Smuncindu-se, Floarea începu să strige prelung:

— Săriți că mă omcară! Săriți, oameni buni!

Înmărmurită, îmi dădeam seama că nu pot face nimica spre a le liniși. Încecai să domolesc pe Voica, apucînd-o de haină, dar ea, smuncindu-se, zise scurt:

— Lasă-mă!... Las' să-i arăt turbatii!...

Lovea cu putere în spatele Floarei care, răcnind, sta îndoită, cu capul ferit sub brațe și căuta neputincioasă să-și facă loc să fugă.

Strigai: „Voică, de nu te astimperi, chem vecinii!“

— Stai... stai, să-i arăt!

Și îi mai dete pumnii pe nerăsuflata, mai cu putere, mai repezi, ca pentru un sfîrșit. O îmbrînci cu piciorul. Apoi, răsuflînd greu, aprînsă la față, se uită la Floarea care sta ghemuită, căzută jos în cenușă, bocînd cu glas tare. O scupă.

— Taci, cățea, taci că n'ai murit! Taci că iar' dau!

Apoi se întoarse cătră mine și, așezîndu'și legătura din cap, potrivindu-și rochia, zise:

— Acum plec.

Apoi șopti: „Nu știi unde e viermele de-l aduse Dumitru? Samăna cu el“?

— E dus cu Maria.

— Plec, domnișoară. Și nu fi, zău, supărată, că nu moare. I s'au mulat numai oasele. Plec.

Plecînd, o mai scuipă odată.

Cînd fu afară, o văzută cum rotea prin curte ochii ei mari, de credeai că nu rămîne colț nerăscolit. Apoi, merse încet pînă la gardul ce ne despărțea de pămîntul rîvnit, și, cu mina la ochi, ca să-i apere de orbirea soarelui, îl privi lung. Oftă greu, apăsător, desnădăjduit. Se întoarse spre prispă, bău o cană de apă, își șterse gura cu dosul palmei și se depărtă cu un pas cadențat și hotărît.

Floarea, ca o pisică la pîndă, cum văzu că se liniști casa, se sculă de jos, se scutură de cenușa în care o rostogolise Voica, îmi aruncă o privire dușmănoasă și eși fără să zică un cuvînt. Cînd ajunse la poartă, începu să țipe: „Aoleu și vai! Aoleu, măicuța mea“!

Cîteva femei eșiră fuga în drum și se strînseseră împrejurul ei. Floarea se depărtă cu ele bocînd și povestind. O femeie mai bătrînă se crucea. În drum rămase un băețaș ce se tăvălea în praf cu un cîne. Copilul luă o piatră, lovi în cîne și-l privi rîzînd cum se depărtează chelălăind. Glasul ascuțit al Floarei se amestecă cu chelălăitul cinelui. Apoi totul se liniști.

* * *

Cînd a venit Dumitru acasă, intră la mine în odaie și-mi spuse :

— A venit nebuna! Tot satul l-a deșteptat. Da' știe ea că pun jandarmii de o prînd și o bat ?

— Las' Dumitre, că nu te cred. Nu te-ar crede nici ea.

Rise :

— Poate jandarmii nu, dar oi u bate-o eu !

— Fă cum crezi ! Dar mai bine ai împăca femeia, i-ai da pămîntul și ai chema-o înapoi la casa ei, că doar e și a ei casa. Nu ? Ce zici, n'a muncit-o și ea ?

Dumitru, încăpățînat, tăcea. Părea că mă ascultă din cuvință, dar că ce aude sînt fleacuri pe lingă ce știe el.

Mă întrebă :

— Pe băiat l-a văzut ?

— Nu.

Gînditor, Dumitru își potrive pe cap căciula și eși. Îl auzeam cum forfotește în vatră, cum aprinde focul, cum toarnă apă în căldare, cum înjură cînele ce căuta să intre în casă, cum eși în curte și strigă : „Marie, Marie! hei Marie“ ! și după o clipă :

— Veniși?... Da' p'ai unde'ți stă gîndul ? E de prînz și n'ai văzut de domnișoara și moare de foame.

— Că veneam.

— Veneai... dacă te chem! Că și Ion ar avea mai multă grijă ca tine de domnișoara.

— Lasă-mă, nene, că știu eu ce fac și cînd să-i dau de mîncare. Că n'om mîncea și noi la zece ca dumneavoastră!

Il lovise rău pe Dumitru. Ii aducea aminte că ea mîncă mai tîrziu, ca boierii, nu ca el, țărani.

Dumitru zise supărat: „Hai, hai“! și intră din nou în casă.

Ascultam mirată. De ce avea Dumitru atîta grijă de mine tocmai astăzi? La ce voia să mă facă părtașă? Desigur ascundea un gînd ce nu putea fi tocmai curat.

A douazi, după prînz, cu toată munca ce era în toiu, Dumitru se îmbracă cu hainele cele bune și ne spuse că are treabă la Comana pentru tîrgueii. Bănuiam că se duce la Voica. S'o bată? Să se împace?

XI

Pas cu pas Ion, cu mînușile la spate, burta înainte, se plimbă în lungul bătăturii alături de mine. Se uită în jos, la pantofii mei albi, încălțămînte cum nu mai vede la altcineva. Cînd mă opresc, se apleacă pănala ei atent.

— Ce-i, Ioane?

Aducînd piciorul lui mic, gol, lîngă al meu, spuse:

— Uiti-ti.

— Ce să văd Ioane?

— Nimica.

— Vrei și tu pantofi?

— Vau.

— Am să'ți cumpăr.

— Hai.

— Pai nu acu', cînd am să merg la București.

Se uită nedumerit în sus la ochii mei.

Acum umblă din nou lîngă mine, cu mîinile la spate, atent la jocul picioarelor albe, ce se plimbă în lungul bătăturii.

* * *

Ion sta pe jos, în mijlocul odăii mele.

Luase cutia cu pudră, turnase în ea apă de colonie și mesteca cu penă de dinți.

Supărată, mă răstii:

— Ce-ai făcut?!

Zise simplu, privindu-mă stîngaciu:

— Mîmiligă pentru cușu...

Se sculă rușinat, privind ca un vinovat în jos la picioarele lui și căutînd să și le ascundă. Intimplător, le privii și eu. Le

văpsise în alb, frecîndu-le cu cretă și apă, așa cum văzuse că se curăță pantofii...

Cînd văzu că rîd, mi le arată mîndru :

— Uiti-ti !

Și erau într'adevăr albe acum picioarele lui „Pepenaș“, de obicei atît de murdare, scorojite. Creta, pe asprimea lor, se prinsese de minune.

Acum, liniștit că nu-l voiu certa, ridică ochii spre mine și-l văzui schimonosit, schimbat și la față : Se văpsise !.

Cu buze roșii până la urechi, mînjit din stîngăcie până pe nas, un strat de pudră pe hăinuță, pe sprincene, gene, albit ca un morar, mă privea rîzînd, înecîndu-se în hohote și repetînd mereu :

— Ca tine! Uiti-ti, ca tine!

XII

Un singur drum drept, fără uși lăturalnice, străbate satul în tot lungul lui. Casele sînt așezate cu laturea la drum, cu fața la răsărit. Cînd intri în sat, din șoseaua cea mare îți întorc, toate, spatele. Sînt mici, clădite din nuele tencuite cu pămînt galben, acoperite cu stuf. Îți pare că intri într'un trib african. La capul satului, spre cîmp, cîteva poteci duc la niște dărăpănături. Acolo fusese așezat la început satul, însă revărsările Neajlovului l-au silit să se mute mai la deal și n'au rămas pe locuri decît Țigani,—pescari ori ferari de meserie—și săracli, cerșătorii. Cînd vii înapoi însă pe același drum, toată înfățișarea satului e schimbată : vezi casele din față, albe, vărute curat, cu ferestrele înflorite, cu prispa primitoare, cu băătăura netedă.

Și e o minunată asemănare între sufletul țaranilor și așezarea satului : aceiași indoită înfățișare—de sălbătăcie, primitivitate și de liniște, curățenie sufletească—și ca să-i înțelegi trebuie să pătrunzi în viața lor.

De cînd munca cîmpului e în tolu cu seceratul, satul e pustiu, căci țaranii rămîn pe locuri pentru prinz, ca să nu mai peară din timp cu drumurile.

Pleacă disdedîmineață, cu legătura de mîncare și secerea pe umeri, iar țaranca ce-și alăptează copilul, cu el în brațe. Casele rămîn în paza bătrînilor și a cînilor. Copiii care nu pot munci, stau ziua toată la scaldă.

Căldura umple cuprinsul și soarele neînduplecat se întoarce în fiecare zi tot mai îndelung pe cerul fără sfîrșit.

Azi dimineață am fost cu copiii la riu. Se vede din depărtare cum aburește sub soare, ca vitele înădușite de căldură. Singure sălcii însetate, aplecate peste unde, adăposteau răcoarea.

Pe tot lungul apei, cît vezi cu ochii, pe amîndouă malurile,

din toate satele, pîlcuri, pîlcuri de copii vin la scaldă. Glasurile, rîsetele și murmurul apei bălăcite te amețesc. Nervos, nechezatul unui cal ce intră în apă, răsună. Mirosul amar al sălciiilor umple văzduhul.

Căldura acum, cînd ne întoarcem, e și mai mare. Copleșiți, tăcem cu toții. Nu se aud decît pașii goi bătătorind praful drumului. Prin curțile oamenilor fumul coșurilor aprinse pentru mîncare se topește și nu-ți dă o clipă iluzia unui nor. Bătrînele torc așezate jos pe pragul casei, la umbra prispei. Copiii mici rămași cu ele, dorm. Cîțiva, goi, se rostogolesc în praful cațifelat al drumului, iar cîinii oboșiți nu-i mai latră.

Maria m'aștepta în poartă la umbra salcîimilor prăfuiți. Ion dormea. Dumitru nu se întorsese încă dela Comana. Era o liniște deplină. Cîinii, porcii, toate vîetățile, se ascunsese la umbră și moțăiau. Nu se auzea decît arare cîntecul îngîmfat al unei găini ce ouase.

Și rămînea satul așa mort pînă seara cînd, odată cu apusul soarelui, sosea cireada dela pască și apoi oamenii dela cîmp. Țăranii, de oboseala muncii și a căldurii, veneau încet, încărcăți cu burueni pentru porci, legănîndu-se ritmic la fiecare pas, cu umbletul omului ce s'a învățat să poarte povară în spate.

Intr'un tîrziu sosi și Dumitru. Avea într'adevăr cîteva lucruri cumpărate din comună, însă asta nu-l împiedicase să fi trecut și prin satul Voichii. Numai să nu fi bătut-o rău! Fața lui stingherită căuta să ascundă ce simte și mișcările lui aveau ceva exagerat, fățarnic.

— Dumitre, dumneata ai fost la Voica.

Surprins, rise stupid, căutînd să-mi răspundă, nelzbutînd însă decît să miște minile stingaciu și să bolborosască fără înțeles.

— Ai bătut-o? Spune!

Iși veni în fire. Răspunse cam tîrziu:

— Cine a zis că am fost?

— Așa? Acum ne jucăm?... Vezi numai să nu pățești cu femeia și să nu-ți mai vie în casă.

— Las'!... asta-i plată la altă socoteală. O știe ea. Vezi cît e cîmpul de mare și grîul bun de secerat? Ce face ea? Șade!... Atunci eu ce fac? Să-mi plece din casă, bine; dar să nu plece tocmai în toiu!... Las' că-i socoteala bună. De se întoarce, bine; de nu... tot bine.

— Cum bine?

— Iată. Bine.

Se schimbase Dumitru. Ce i s'o fi întîmplat și ce gîndea? Il priveam și mă trudeam să-l ghicesc, ca să pot afla de soarta Voichii și poate s'o ajut. Să se fi împăcat cu Voica, mi-ar fi spus...

Imi dădeam seama acum cît mă legasem de acești oameni, căci în turburările necontenite ce se frămîntau pe lingă mine și

nu-mi dădeau odihna căutată, ași fi vrut de multe ori să plec, însă o remușcare, pe care la început o numisem curiozitate, mă oprea locului. Știam acum că n'olu pleca de lângă ei până nu se vor liniști lucrurile, cum nu pleci de lângă un bolnav, pe care ai început să-l îngrijești, până nu-l vezi pe calea însănătoșirii. Și nu puteam să-l întreb pe Dumitru mai deslușit ce se întimplase, nici să-l sfătuesc, căci pentru nimic n'ași fi vrut să bănuiesc că m'ași amesteca în viața lor. Aceasta ar fi însemnat să devin pentru ei dușmanca cu gânduri ascunse și ar fi tănuit de mine și cele mai neînsemnate mișcări, cu viclenia țaranului, a omului simplu și deci cu mijloace paține de apărare.

Dumitru cu surisul pe buze, aștepta tăcut în fața mea, de parcă ar fi zis:

— Ei! Ce hotărăști?

Cînd îi spusei: „Bine, Dumitre, fă cum vrei!“ găsi că a vorbit destul și-și văzu de treabă, mulțumit de dînsul.

XIII

Azi, cu toată lipsa Voichii—pentru că ar fi fost rîndul ei să incingă cuptorul pentru făcut pînea—vecinele au cerat voe lui Dumitru să aprindă cuptorul din ograda lui.

E seară. Focul înroșește un colț din întunericul ce umple curtea. Scăldate în lumina lui, păzind pînea ce se coace înfundată în cuptor, femeile stau împrejurul. Zgomotoși, copiii se joacă, cînil dau tîrcoale. Până departe miroase a pîne caldă. Vîntul, adîind, filfie focul; țarancile stau de vorbă.

— Ia te uită, zău, sărmana Stoiana! Iar a aprins lampa! Toată noaptea nu doarme de durere.

— Care Stoiana? A lui Iordache? întrebai;—dar ce are?

— Păi, a spălat rufe lăuză. Nici lapte n'are, să dea copilului.

Una dintre femei m'a dus s'o văd. Credea că ași putea-o vindeca.

M'a primit bucuroasă și ridicîndu-se în coate de pe șaiele pe care zăcea, mă rugă:

— Dă-mi, domnișoară, zău, ceva. Dă-mi că ce mă mai doare! Ai mai dat și la altele prafuri de alea cînd te dor oasele, și apă de aia care închide rănile dă-mi și mie, zău, ceva!

Zăcea așa de luni de zile, fără să se gîndească la altă scăpare decît la plîns și gemete.

La naștere nu chemase moașa, dar o îngrijise o femeie pricepută, care acum însă nu mai știa ce să-i facă.

— Ar trebui să chemi doctorul. E păcat de tine. Eu nu mă pricep ce să-ți fac și-ți sînt copiii pe drumuri.

— Să cheltuim parale?

— Da. Așa bolnavă nu poți munci și e mai rău, e paguba și mai mare.

Socoteala îi păru bună. Iși chemă bărbatul, care rămăsese afară nevrînd să se amestece în d'al de astea muerești.

Veni greoiu, cu căciula în mină. Neincrezător în ale doctorilor, ascultîndu-mă dădea din cap parcă dezgustat de viață. Femeia îl privea cu ochi rugători și cu o licărire de speranță. La urmă, zise așa, într'o doară, cu gura pe jumătate:

— Om vedea.

Cînd am plecat, Stoiana îmi șopti:

— Mai vino, zău, fă-ți pomană!

Fără să se mai uite la femeia lui, țăranul eși după mine din casă Pictisit, părea că-i îngăduie desul ținînd-o așa, bolnavă, nefolositoare. În poartă zise:

— Mai bine i-ai da dumneata niscai prafuri.

— Dumneata, ar trebui să înțelegi mai ușor ca ea femeie ce e de făcut și să cauți s'o pui pe picioare, să poată munci. Ce zici?

Părea măgulit. Am ajuns la involală că se duce în comună și aduce doctorul de plasă. Cînd?... om vedea.

Au mai trecut două zile. Într'o noapte Stoiana avu dureri atît de grozave, incit sperie vecinii cu țipatele ei. La ziuă bărbatul ei inhămă carul la o căruță și porni după medic.

Disdedimează, Maria năvăli la mine și-mi spuse:

— A venit doctorul la Stoiana. A venit cu căruța și cu nevasta.

— Ce nevastă?

— A lui.

— Păi de ce a adus-o? E moașă?

— Nu... da' ca s'o plimbe.

După un sfert de ceas căruța cu domnul doctor și cu nevastă-sa pleca. Trecură prin fața casei noastre.

El era un om îmbrăcat jumătate militărește, jumătate civil. Se vedeau haine rămase din războiu, pe care căuta să le întrebuițeze. Ea, o femeie slabă, cu capul gol, cu o rochie demodată, pretențioasă, îmi aruncă, trecînd, o privire disprețuitoare și rea, ca o profesoară urîtă în fața unei eleve frumoase la un examen particular de liceu.

Întrebai pe bărbatul Stoianei:

— Asta-i doctorul?

— Păi.

— Și ce a zis?

— Ce să zică?

— Da, ce a zis?

— Păi a venit.

— Bine, a venit, dar a căutat-o pe Stoiana?

— S'a dus și la ea.

— Și ce i-a dat?

- Niscai prafuri.
 — Ce prafuri! Ce să faci cu ele?
 — Să le bea. Îs bune, că de alea a mai luat și băiatu' meu, astă-iarnă, cind tușea... și i-a trecut..
 — Ce prafuri, omule, ce prafuri, de tuse? Că ea doar e bolnavă de pe urma nașterii!
 — Păi știm și noi, domnișoară?
 — Du-mă în casă la femeie.
 Intrai repede în odaie și găsii pe Stoiana obosită de chinul nopții.
 — Stoiano, ce ți-a dat doctorul?
 — Uite, domnișoară.
 — Și-mi arată niște prafuri albe, fără gust, cu un miros slab de eucalipt.
 — Te-a căutat?
 — Ce să mă caute! Că mă lăsam? Om fi avînd și noi rușine, domnișoară!
 Stam înmărmurită. O întrebai, într'o doară:
 — Ți-a mai spus ceva?
 — N'a spus, domnișoară, n'a spus nimica.
 Răspunsul le era plictisit, amestecat cu o nuanță de batjocură. Întrebai:
 — Ați plătit ceva?
 — Nu, că nu se plătește; dar până a stat dumnealui aci, nevastă-sa a adunat ovă din cuibare și i-am mai dat și noi alte merinde. Le-a luat cu coșul.
 Și țăranul mai spuse într'un tîrziu, vîzîndu-mă tăcută:
 — Așa e la noi la țară, domnișoară. Dacă are omul zile, trăește, dacă nu... pace bună. Poți chema și toți doctorii din lume.
 Tăceam. N'aveau ei oare dreptate?
 Se uitau la mine aproape mulțumiți de cele întîmplate.
 Mai întrebai:
 — Dar cînd naște o femeie greu, cine vine la ea?
 — Iacă moașa din comună.
 — E bună moașa?
 — Bună, că e înțeleasă și se înțelege în ale femeilor.
 — Să o fi chemat poate pe ea. De te mai doare, să trimitem după moașă.
 — Pierdem timpu' de pomană.
 — Eu cred că acum nu mai pierdem.
 Stoiana zise:
 — Măi creștine, o fi cum zice domnișoara. Ce să știe ăla? N'ai văzut? Militar! Dar cucoana moașă cum a pus pe picioare pe dada Maria atunci de credeală că moare? Și pe leica Stanca?
 Bărbatul ei da din cap afirmativ. Eu,—bucuroasă, spusel:
 — Hai, că dacă o aduci, fac o hăinuță lui ăsta micu. Cum îl cheamă?

— Gheorghe, și-l mîngîiă cu mîna pe creștet.

— Bine, lui Gheorghe.

Mă apropiai de copil să-l mîngîiu, dar Gheorghe, speriat, începu să țipe. Tat-su îi trase una de-l tăvăli, și apoi:

— Taci, prostule! n'auzi? Vrea să-ți facă haină!

Gheorghe pe jos plîngea de se topea.

XIV

Azi a plouat.

S'a ridicat deodată vîntul puternic și cald. În goana lui apleca trupul copacilor înspăimîntați și ridica pe cer, din capătul celălalt al cîmpului, ca din pămînt, nori negri și grei. Apoi, cînd a fost cerul cuprins de el, picături mari și rare de apă căzură cu zgomot. Departe, tunetul, din ce în ce mai puternic, se rostogolea în norii sfișiați de șerpi de foc.

Țăranii, cu fețele la cer, se închinau: „Dă Doamne, dă!”

Și apoi, deodată, ca dintr'un ciur enorm, scuturat cu nebulie, căzu apa cu furie.

Într'o clipă toată culoarea naturii se schimbă. Albul spălăcit al drumului se făcu pămînt negru, frunzele prăfuite se spălară răsărînd verzi și vioale și apa curgea, curgea tot mai deasă.

Cu bucurie nespusă copiii, eșiți afară în drum, învîrteau o horă zbardalnică cu țipete ascuțite: „Plouă! plouă! plouă!”

* * *

Acum de două zile plouă mărunt și regulat, dintr'un cer cenușiu, încruntat. Cîmpul și oamenii se odihnesc. În sat femeile, pe prispă, cu copiii și cîinii în juru-le, dreg haine și rufe, iar țăranii își văd de unelte. Și ploaia, cu înțelepciune, fără grabă, cade, cade mereu...

Satul pare un cuib de oameni în cîmpul cel larg unde, în zare, alte sate sînt presărate. Într'unul din ele se frămîntă Voica...

...Sîntem mici, mici de tot, sub cerul plumburlu ce ne acopere. Îmi pare atît de jos, atît de greu, încît cu sufletul înfricoșat ridic ochii spre el, văzînd că nu cade pe noi înăbușîndu-ne.

Miroase a pămînt ud, e liniște, e bine.

Cu răbdare, ploaia cade mărunt.

XV

Dumitru a tocmit slugă lui Ion. Știe tot satul: „O fi vrînd să-l învețe ca pe boeri“, spun sătenii.

Sluga lui Ion e o fetiță de nouă ani, o copilă orfană. O cheamă Stanca. E slabă, blondă, cu pisurii pe față, cu ochi mari albaștri, spălăciți, cu gene lungi încovolate. E sălbatecă cum n'am mai văzut încă copil. Cînd o chemi, fuge, iar cînd te apropii de ea, brusc își apără fața cu cotul: mișcarea copiilor nenorociți, învățați cu bătaia. Cînd îi dai de mîncare, pleacă cu ea în grădină ca un cîne care a furat un os. Așezată jos, înghite grăbită; apoi se întoarce cu strachina și o pune la loc, tot fără să vorbească. Nu vrea să se spele nici să se pieptene. La două-trei zile numai își trece pe obraz cu minile apă din băltoaca murdară de lingă puț. Se șterge cu haina-i zdrențeroasă, își despletește cozile mici și subțiri, se scarpină, apoi trece degetele răsfire în formă de pieptene prin păr și se împletește din nou. Șade ore întregi în curte, ghemuită într'un colț, urmărind cu ochii mișcările fiecăruia. Ion n'o poate suferi. Chiar din ziua înțita l-am surprins cu un lemn în mîna lovind în fetița care răbda, cu spinarea încovoiată, nelădrăznind să se miște. Cînd mă văzu, Ion se opri o clipă rușinat, apoi ridică din nou bățul și mai dete una. Se întoarse cătră mine și spuse: „hi cali“ și rise mulțumit.

A trebuit să-l ameninț că-l bat și eu pe el, ca să nu mai dea, căci la toate celelalte amenințări—așa mic cum era—se uita la mine nepăsător, așteptînd să plec ca să înceapă din nou.

Fetița, sgribulită jos, aproape de picioarele mele, mă privea mirată și cu teamă. Nu înțelegea bine ce se întimplase și cine era vinovat. Citeam în ochii ei frica bătăii. Ii spusei blînd:

— Să nu-l mai lași să dea în tine! Auzi, Stanco?

Stanca tăcea, cu ochii în pămînt, apoi, încet-încet, întinse mîna până la pantofii mei și îi pipăi, trase iute mîna înapoi și rămasă nemișcată, mută, cu pleoapele plecate, de parcă ar fi adormit locului.

Stanca s'a mai învățat cu noi. De vorbit însă tot nu vorbește decît cu boii și cu cînele. Nouă ne răspunde la întrebări prin mișcări repezi ale capului. Dumitru și Maria o înțeleg ușor, eu însă nu, căci încă nu pricep felul curios de a răspunde cu capul al țaranilor: La ei mișcarea capului pentru a nega ori a afirma e inversă de cea a țîrgoveștilor: de vor să răspundă „da“ mișcă de cîteva ori capul dela dreapta la stînga, iar pentru a nega, îl ridică în sus și-l lasă apoi în piept.

De cîteva zile Stanca duce boii la păscut. Merge singură, căci Ion nu vrea s'o urmeze, cu toate că-l ceartă tată-su zicîndu-i: „D'aia îți plătesc eu ție slugă? Ticălosule!“

La prînz Stanca se întoarce ca să mînințe și să ducă boii la adăpat. Pleacă apoi iar și vine tocmai seara, să se culce.

Ieri, ca de obicei, a plecat cu boii la păscut. La prfnz s'a întors, seara însă nu. Au venit boii singuri încet, mîncînd buru-
eni de pe marginea șanțului, și, cumiși, au intrat în șopron

Dumitru zise:

— Să știi că a fugit la Țigani, că altfel n'are unde să tragă.

Și, eșind la poartă, întrebă de ea pe copiii care treceau pe drum cu boii:

— Bă! N'ați văzut-o pe Stanca?

— Ba da.

— Unde?

— Păzea boii.

— După amiezi?

— Iaca zău: a plecat cu ei spre casă, acum, cu noi, seara.

Și apoi nu mai știm unde e.

Dumitru se scărpină gînditor în cap: Măi, unde să fie?

Dintre copii, unul mic, mic de-o șchioapă, care tăcuse până acum, zise încet, cu mîndrie, sisîind: „Eu știu unde e!”

— Unde-i mă?—întrebă Dumitru, răsîindu-se la băeș, cași cînd ar fi fost el de vină de cele întimplute.

Speriat, copilul răspunse cu glasul pe jumătate:

— E în corcodusul ăla mae.

— Care corcoduș?

— Ăla mae, bade, că a zis: vino cu mine că-s dau si sie.

— Și nu te-ai dus, blestematule?—îl luă de scurt Dumitru, apropiîndu-se de el.

— Nu.

Și copilul se dete un pas înapoi, ferîndu-se.

— De ce?

— Iacă. Și a mai zis: „să nu-i spui!”—și arată pe Dumitru cu degețul—„că te bat cu o vargă de te fac sindze“. Da' eu spun, că e fată și mie nu mi-e frică.

Și încurajat de spusele lui, ridică ochii căutînd privirea lui Dumitru.

— În care corcoduș măi, n'auzi? Că acum te reped!—răcni Dumitru.

— Ăla mae, bade, cu galbene, coapte, știi acolo în livadă, la biselcă.

Și copilul, îspălmîntat, roti ochii căutînd să fugă.

Dumitru înjură de toate cele sfinte, apoi se duse în casă ameninșînd: „Las' că-i arăt eu ei corcodușe! Îi rup oasele. Eu îi plătesc și ea lasă boii?! Să vie numai!”

li spusei:

— Dumitre, să n'o bați că mă supăr.

— Iacă vorbă, să n'o bat! Da' de ce să n'o bat?

— E copil orfan. Cine s'o fi învățat la bine? Dacă rămînea Ion al dumitale în străîni, știa el ce e bine? Ce ziceai de-i băteau oamenii?

Dumitru se uită speriat la mine, cu ochii ațintiți, se roși puțin, necăjit de mila ce i se născuse deodată în suflet. Imi întoarse spatele și plecă. Se așeză pe buturuga dela poartă, își trânti căciula de pământ, injurînd din nou.

Se înoptase aproape de tot, cînd a sosit Stanca. Dumitru o pindea.

A venit pe furiș, pe lingă uluci, ușoară ca un pui de pisică, cu ochii strălucind de frică. Cînd trecu pe lingă Dumitru, se lipi de gard. El se sculă, Stanca ridică cotul să-și apere fața.

— Cățea! Acu' vii?... Uite, vezi—și m'arătă pe mine care stam să n'o bată — de nu se ruga de mine... te omoram... cățea!!

Vorbea printre dinții încleștați, cu pumnii închiși, furios, stăpînindu-se să n'o lovească. Stanca, înspăimîntată, o rupse la fugă, intră în curte și, ca o săgeată, se vîrî în staul. Acolo a dormit în noaptea acela, chircită, pe vine lingă paele din care mincau boii, subt răsufierea lor caldă și a douazi, disdedimineață. fără s'o vadă nimeni, a plecat cu ei la cîmp.

S'a întors la prînz. Era cald, din căldurile acelea copleșitoare, înăbușitoare ale cîmpului. Boli veneau agale. Stanca în urma lor, pășea încet. Deschise larg poarta. Intrară în curte. Cînd ajunse în fața mea, ea se opri sfioasă, apoi, hotărîndu-se deodată, îmi întinse un mănunchiu mic de flori ce le ținea ascunse după rochie, își ridică pleoapele cu gene lungi descoperind albastrul dulce al ochilor și zise scurt: „na ție!“... și fugi.

(Sfîrșitul în No. viitor).

Henriette Yvonne Stahl

Carmen Saeculare

Eu cîntecul acesta de izvor
L-am mai cîntat odată,
Pe cînd eram un fluviu călător
Spre marea zbuciumată...

Și cîntecul, luat de vînt, s'a dus
Pe spumă de ecouri,
S'a dus spre vîrful cel de munte 'n sus
Și s'a topit în nouri;

Iar nouri plouară pe pămînt
În picuri roditoare
Și-atunci sămînța vechiului meu cînt
A răsărit în floare.

În toamnă, floarea cînd s'a veștezit
Pe vremea scuturării,
S'a 'mprăștiat în vînt și s'a topit
În frămîntarea mării;

Iar marea 'n nouri s'a reinălțat
Pe spumă de ecouri
Și primăvara iarăși a plouat
Cu rod de flori, din nouri.

Eu cîntecul acesta monoton
Cu rime repetate,
Îl cînt mereu trezindu-i vechiul svor
Pe căi de mult umblate;

Îl cînt mereu cînd vin ca să-mi ridic
Prin vremi, din leagăn, dricul, -
Precum nimicul vine din nimic
Spre-a repeta nimicul.

E cîntecul cel pururi călător
Prin flori și prin izvoare,
Căci el e floare 'n ori și ce izvor,
Izvor în orice floare...

Și toți îl cîntă fără de cuvînt,
În cor cu toți poeții,
Precum în cer așa și pe pămînt:

E cîntecul vieții.

Apologie

Prostie, drogă binefăcătoare,
Generatoare-a lumii, te salut:
Tu faci iluzia să crească 'n lut,
Iar lutului dai fierberi creatoare.

Inteligența ta strălucitoare
Tronează 'n nepătrunsul Absolut...
Și din cenușa clipei ce-a trecut,
Renaști în spuma clipei viitoare.

Ingenuă naivă, peste tot
Insinuîndu-ți zîmbetul despot,
Sărbătorești cu brio poezia.

De-aceia înțeleptul cetitor,
Din versuri isgonind filosofia,
Vrea să-l adormi cu ritmul tău ușor.

Mihai Codreanu

Un apărător moldovean al ortodoxiei la curtea țarului Alexandru I

Rémy de Gourmont vorbește undeva de tragica soartă a unora dintre operele anticității, despre care nu ne-a ajuns vestea decit prin mijlocirea celor care le combăteau, aceștia de multe ori poate de o valoare mult inferioară, dar care au rămas, atunci cind împrejurările și destiul care cirmuește viața cărților—habent sua fata libelli—au învăluit în uitare sau au nimicuit cu totul amintirea a celace o clipă păruse veacului începutul și sfârșitul înțelepciunii sau al perdițiunii.

Și cita, ca ilustrare a gândului său, pe păgînul Celsiu de care nu ne amintesc decit atacurile inverșunate ale lui Origeniu, părinte al bisericii, din secolul al treilea după Christos.

Fără a compara cu aceste ilustre personaje pe modestul Moldovean de care am a mă ocupa, nu m'am putut împiedeca de a mă gândi la Celsiu, despre care atit știm cit ne transmite dușmanul său și al credințelor sale, Origeniu, atunci cind pentru prima oară avui prilejul să întilnesc numele lui Alexandru Sturdza, pomenit într'un pasagiu din „Operele Complete“ ale lui Joseph de Maistre, vigurosul stilp al bisericii catolice dela începutul veacului trecut.

Desigur, analogia nu merge de loc departe: Alexandru Sturdza e departe de a avea o valoare temeinică, în măsură a face ca opera sa să rămînă; nu întilnim la el nici vigoarea unei gândiri originale, nici exaltarea unui temperament paslonat, care să amintească de contemporanii săi J. de Maistre sau Lamennais; n'avea nici amploarea gândirii celui dintăiu, nici entuziasmul neînfrînat al celui de-al doilea. Era un gânditor politic impregnat de misticismul acela profund care se revărsase asupra Europei, deabia liberate de coșmarul napoleonian și care înriurise puternic sufletul apusean, dînd o înfățișare atit de interesantă aceluși început de veac care pare o întoarcere la firul rupt de cătră scepticismul și frivolitatea veacului al XVIII-lea. Dacă ar fi să comparăm pe Alexandru Sturdza cu vreunul din cei care, în Franța, luptau pentru aceleași credințe și idealuri, cel mai îndicat ar fi poate De Bonald; celace spune Faguet despre gânditorul francez i s'ar po-

trivi și lui : „Placer ou replacer Dieu à l'origine de toute institution humaine et de toute faculté de l'homme, voilà ce qu'il poursuit de toutes les forces de sa logique“. 1

Pe de altă parte, nu este în gândul meu de a atribui o valoare excesivă încercărilor religioase sau politice ale acestui boer cultivat, stăpîn pe cunoștințele care se predau atunci în Apusul unde și-a făcut studiile și pe care îi plăcu a le îmbogăți printr'o sîrguință de toate zilele, puțin cam disonantă poate în mediul aristocratic care era acela al familiei sale, dar care nu era neobișnuită într'o vreme cînd tînăra soție a generalului Swecin studia, cu atenție concentrată, cele 24 volume din „Histoire Ecclésiastique“ a lui Fleury.

Dar mi s'a părut interesant a reda în cîteva pagini viața și opera celui care, într'o vreme cînd sufletul european își căuta o cale nouă, a fost sbuciumat de aceleași gînduri, temeri și speranțe cași Lacordaire, Montalembert și alții alții, cu care avea atîtea puncte de asemănare și de care a fost atît de aproape, deși poate ignorat de ei. E ca o datorie ploasă față de un om care își trage rădăcinele din țara Moldovei, care a păstrat în țara sa de origine legături sufletești și de rudenie și care oarecum a participat la viața ei sufletească prin sfaturile ce fu chemat a da fiilor lui Mihail Sturdza, domnul Moldovei și vărul său; și dacă atunci cînd Mihail Kogălniceanu publica la Iași (1842) cele 22 de „études“ care formaseră prelegerile de religie și morală ținute odraslelor domnești pe vremea studiilor lor la Berlin (1837), reunite sub titlul : „Etudes religieuses, historiques et morales“, nu era nevoie de o prezentare a lui către publicul cetitor („La plume et le talent de Mr. de Sturdza étant connus et appréciés en Europe, par tout ce qu'il y a de plus distingué dans les lettres et les sciences, mes éloges en cette occasion ne seraient que superflus“ 2) astăzi cînd de numele lui prea puțini își amintesc (e pomenit în treacăt de d. Theodorian-Carada, în broșura sa „Sofia Swetșin“, Ed. Poporul) nu e poate inutil a ne opri puțin asupra personalității sale.

I

Tatăl său, Scarlat Sturdza, fiul marelui logofăt Dumitru Sturdza, venise în Rusia în anul 1792, probabil odată cu armatele rusești ce părăseau Moldova în urma păcii de la Iași (Ianuar, 1792) care punea capăt războiului dintre Ruși și Turci și tot odată ocupației rusești. Nu cunosc mobilul acestei băjeniri pe care mi-o închipui voluntară, căci nu cred să fi fost teama persecuțiilor care-l îndemna, cu atît mai mult cu cît cel ce urca tronul, pus de Turci, era Alexandru Moruzzi, rudă deci cu soția lui Sturdza, născută Moruzzi. Nu-l exclus însă ca tocmai această rudenie să fi fost îndemnul hotărîtor, într'o vreme cînd sentimentele de familie nu erau un friu prea puternic. Nimic nu-l putea opri pe marele boer dela părăsirea țării: conștiința națională era cu mult subordonată celei religioase, incît Sturdza nici nu va fi avut sentimentul că pleacă în țară străină, atunci cînd părăsea Iași pentru Sft. Petersburg; se mai adăoga probabil credința—comună mulțor boeri moldoveni care alcătuiau partidul rusofil—că anexarea Mol-

1 Faguet, Politiques et Moralistes du XIX-ème siècle, I, p. 91.

2 Prefața lui Kogălniceanu, p. VII.

dovel de cătră Ruși nu avea să mai întirzie multă vreme. Era deci prudent a-și lua măsurile din vreme, a nu aștepta ultima clipă pentru a se inclina înaintea faptului împlinit. Vor fi fost, fără îndoială și îndemnuri rusești, făgădueli serioase și astfel se făcu ca în anul 1792 îl găsim în Rusia, purtând gradul de general și onorificul titlu de conseiller de Stat—cîştigate probabil nu atît prin meritul său, cit prin calculele Caterinei a II-a, care vedea departe și care nu disprețuia perspectiva anexării țărilor rominești; deaceia se îngrija de un sprijin îndigen, căutînd a-l găsi în boerimea acela, avînd interes în păstrarea privilegiilor sale și care vedea în „maica Rosia“ brațul său apă-rător.

Fapt este că Scariat Sturdza, care era căsătorit cu o moldoveancă, Sultana Moruzzi, și al cărui fiu, Alexandru, se născuse deasemeni în Moldova, la Iași (1791), nu întirzie să ocupe în societatea rusă un loc important. Dovadă despre aceasta e că fiica sa, Ruxandra, devine domnișoară de onoare a împărătesei Elisabeta, soția țarului Alexandru I, iar fiul său Alexandru, acela de care ne ocupăm în aceste pagini, ajunge la înaltul rang de șambelan al țarului, precum reiese dintr'un pasagiu din J. de Maistre. 1

Copilăria și-o va fi petrecut Alexandru în același chip cași ceilalți fil de nobili din timpul său. La vrista însă cînd tovarășii săi de jocuri intrau prin Academile militare, în garda imperială, sau la școala de cadeți, tînărul Sturdza fu trimis în străinătate pentru a studia. Il întîlnim astfel în Germania, Germania acela zbuciumată de idealurile renașterii ei filozofice și politice a începutului sec. al XIX-lea.

De bună seamă studiile sale fură strălucite și pline de făgădueli, căci ele îndrituiră pe țarul Alexandru, insuflețit de un ideal religios vag și neprecis, să-l îndemne—și nu numai cu sfatul, ci cu important sprijin material—la publicarea primei sale lucrări: „Considérations sur la doctrine et l'Esprit de l'Eglise orthodoxe“, care apare la Stuttgart și Tübingen, în 1816.

Pentru a putea situa în cadrul său firesc opera aceasta care—Independent de valoarea sa intrinsecă—avea să stîrnească atîta discuție și patimă, atîtea admirații și atîtea atacuri—și care dacă n'ar merita să ne rețină atenția prin alte însușiri, ar fi mai mult decît interesantă numai prin acela că a determinat în mare măsură pe J. de Maistre să o combată prin celebra sa operă „Du Pape“, scrisă aproape numai cu gîndul acesta 2—pentru a putea, zic, situa lucrarea tînărului Moldovean, e nevoie să ne oprim o clipă asupra împrejurărilor care i-au determinat apariția și interesul pe care-l purta pentru contemporanii săi. Dovada de acest interes e vilva care îl preceda publicarea 3, nerăbdarea cu care era așteptată și, odată tipărită, graba cu care e tradusă în limba germană: în anul următor, 1817, apare la Lipsca o traducere datorită lui Kotzebue, atît de legat de chestiile ce priveau Rusia.

Care erau aceste împrejurări?

Cînd în 1764, Franța, urmată curînd (1767) de Spania și de diferite state italiene (1768), isgoni pe Iesuiți, pentru „ireligiositatea și

1 Oeuvres Complètes, XIV, p. 58.

2 V. Georges Goyau, La pensée religieuse de J. de Maistre, Revue des Deux Mondes, 1 Avril 1921.

3 Ibidem.

impletatea institutului lor", după cum suna hotărîrea Parlamentului parisian, pentru spiritul lor „sedușos și dușman al ordinii", 1 aceștia găsiră refugiu în Prusia protestantă a lui Frederic II și în Rusia ortodoxă a Caterinei, unde curînd ei stăpînesc aproape întreaga viață culturală. Pentru meritele acestea, ordinul lor, desființat (*aboli*) în 1773 de către Papa Clement al XV-lea, în urma cererii Curților catolice și a consimțîmintului chiar al Mariei-Tereza, care avea totuși datorii de recunoștință față de ei pentru activitatea lor religioasă „parmi les protestants et les Grecs schismatiques (Romînil) de Hongrie et de Transylvanie" 2 fu restabilit mai întălu tocmai în Rusia, de către Papa Piu al VII-lea (7 Mart 1801). Influența lor, crescută și prin stima ce le-o purtau emigrații francezi, atît de prețuiți de societatea rusească ce le îmbrățișase nenorocirea, ideile și gusturile—deveni preponderentă subț Paul I, a cărui înclinare către biserica papală fu retezată odată cu uciderea sa. Educația tinerelor generații aristocratice fiindu-le încredințată cu totul, ei se pricepură a însufla—cu marele lor talent de finețe și subtilitate—o nevoie mistică de atmosferă spirituală, pe care biserica ortodoxă, atît de săracă în spiritualitate, nu putea de loc s'o satisfacă. Curînd, proselitismul și acea „force convertissante" a catolicismului, de care vorbește undeva De Maistre, 3 începură să neliniștească pe cei care pănă atunci vedeau în activitatea Iesuiților un remediu la inerția și inactivitatea preoților ortodoksi, cărora le-a lipsit întotdeauna pomenita forță convertitoare: o serie de convertiri la catolicism ale unor persoane din înalta societate, tot mai numeroase, sfîșiră prin a impresiona în mod cu totul neplăcut pe țarul Alexandru I, care era și șeful pravoslavniciei bisericii rusești. Stăpînitorii popoarelor—fie ei cît de religioși—niciodată n'au văzut cu ochi buni o prea mare îndepărtare de lucrurile acestei lumi a acelora ce le stau mai aproape; ura de care Richelieu fu cuprîns împotriva lui Saint-Cyrcu, atunci cînd învățăturile acestuia goliră de cei mai cuminți tineri curtea sa, pentru a umplea Port-Royalul solitarilor, 4 nu-i un sentiment izolat: este în ea poate un grăunte de jîgnire a amorului lor propriu, atunci cînd mărirea lor nu poate întuneca pe acela a celuiia care „toate le-a făcut și prin care totul dălnuește".

E drept că acest Impărat generos, insuflețit de un misticism blind și foarte vag, era un spirit adevărat creștinesc. Cele mai nobile sentimente religioase îl călăuzeau și dorința lui fierbinte era ca domnia sa să fie începutul unei ere noi, a domniei lui Christos, mai cu seamă că în Apus domnea Anticrist, personificat în Napoleon I, „Je ne voudrais pas régner sur un peuple qui n'aurait pas de religion", zice el la începutul domniei sale. 5 Și în altă împrejurare se exprima: „Je ne pourrais me passer du christianisme et je serais misérable si je ne le connaissais pas, si je ne l'avais pas". 6

1 V. Louis Veullot, De quelques Erreurs sur la papauté, Paris, 1859, p. 228 și 273.

2 Ibidem, p. 262.

3 Un robbin de Mantone disail à un prêtre catholique de ma connaissance, dans l'intimité d'un tête-à-tête: „Il faut l'avouer; Il y a réellement dans votre religion une force convertissante", De Maistre, „Du Pape", Paris, 1851, p. 301, în notă.

4 Sainte-Beuve, Port Royal, vol. I.

5 Schnitzler, Histoire intime de la Russie, Bruxelles, 1847, vol. II, p. 245.

6 Ibidem.

Decît, creștinismul așa cum îl înțelegea Alexandru, nu era și acela al Iesuiților, și desigur la aceasta contribuia mai ales puternica influență a doamnei de Krüdener, care nu era „comme une sainte du moyen âge... qui nous apparaît, une sainte du Nord, du XIII-ème siècle...“ cum îi plăcea lui Sainte Beuve s'o vadă ¹, ci o blată femeie cu gîndirea șubredă, neștiind hotărît ce vroia, însuflețită doar de o nevoe irezistibilă, ca lumea să se ocupe de dînsa. ²

Iluminismul doamnei de Krüdener era cu totul opus catolicismului și conducea la un fel de „creștinism universal“ care nu era de loc ortodox.

Deaceia, la primul prilej, — atunci cînd o nouă convertire — acela a tînarului Galltzin — întări acușările care vedeau cauza convertirii în influența Iesuiților, țarul isgoni pe aceștia din Petersburg (1815), urmînd ca mai tîrziu (1819) să-l gonească din cuprinsul întregului Imperiu.

Nemulțumirea țarului, înainte de a se manifesta vădit prin stăruințele depuse pentru rechemarea lui J. de Maistre, ministrul regelui Sardiniei, — în care el vedea pe directorul sufletesc al celor ce îmbrățișau catolicismul, ³ se arată mai întălit prin îndemnul ce-l dăde lui Alexandru Sturdza, ca unul ce era printre cei mai culți dintre nobili ce nu părăsiseră religia strămoșilor lor, de a scrie și publica acele „Considerații asupra doctrinei și spiritului bisericii ortodoxe“, care în speranța drept credincioșilor trebuia să demonstreze superliritatea credinței ortodoxe asupra celei catolice.

Incurajarea imperială pare să nu fi fost pur platonice: după cum reese dintr'un pasagiu dintr'o scrisoare a lui de Maistre către abatele Rey ⁴ și dintr'unul din cartea lui Falloux „M-me Swetchine“ ⁵ pare că tînarul scriitor primise ca răsplată frumoasa sumă de 20 mii ruble, din caseta particulară a Împăratului. E drept că afirmația este a unor adversari, ea însă este un indiciu al importanței ce se dădea acestei apologii a ortodoxiei, într'o vreme cînd dușmanii ei reușiseră s'o întunece.

Care erau ideile pe care le vîntura Alexandru Sturdza în această avidă operă de debut? O cercetare puțin amănunțită a celor cuprinse în această lucrare, ne va lămuri.

În dorința sa de a proslăvi credința pe care o vedea amenințată de propaganda măestrîtă a Iesuiților, prima virtute a religiei sale pe care o invocă, era caracterul pur creștin, apropiat de acela al bisericii primitive, pe care a știut să-l păstreze biserica ortodoxă de-a lungul veacurilor. În fața catolicismului care, mai ales sub inspirația

¹ Sainte-Beuve, „Portraits de femme“, p. 383; e drept că această apreciere, datată din 1837, cînd romanticul Sainte Beuve plutea în lumea sfinților și a sfințelor pe care îi desgropase din uitare pentru publicul din Lausanne cărula îi dădea conferințele sale despre „Port Royal“, a fost modificată mai tîrziu de marele critic, atunci cînd izvoarele nouă puneau într'o lumină mai complectă pe celebra mistică.

² V. Sainte-Beuve, „Portraits Littéraires“, vol. 3, studiul ce i-l consacră.

³ În scrisoarea către ambasadorul său la Turin, țarul se plîngea amaric „contre le zèle de prosélytisme du comte, son langage au sujet des Jésuites...“, G. Goyau, loc. cit., p. 615.

⁴ V. J. de Maistre, Lettres et opuscules, Paris, 1853, vol. II, o scrisoare datată din Turin, 26 Ianuar, 1820.

⁵ Falloux, M-me Swetchine, vol. I, p. 199.

iesuită, se depărtase așa de mult de vechea credință, Sturdza punea ortodoxia, rămasă mereu credincioasă aceluși spirit profund care însuflețea biserica din primele veacuri, întocmai după cum Bossuet opunea ereziilor protestante continuitatea bisericii al cărui stîlp era. 1 Și e interesant cum astăzi, după peste 100 ani, cei care se ocupă de același problemă, recurg la același argument. Ideea pe care o întâlnim în opusculul doctrinarului moldovean, în 1816, o găsim exprimată aproape în același termen într'un studiu apărut anul trecut într'o revistă italiană, din care vom extrage un pasagiu semnificativ: „E pure vero che noi Russi amiamo e veneriamo nel nostro culto la sua antichità, *L'affinità sua con il rito della chiesa cristiana primitiva*“. 2

Și cu toate că atât de apropiată de vechiul spirit creștin, continuă Sturdza, biserica ortodoxă nu-i mai puțin apropiată de spiritul modern în celace el are mai profund adevărat, celace nu-i fără o violentă contradicție care a scăpat poate entuziastului apologist, dar mai ales constituie o inexactitate, întrucît biserica ortodoxă a rămas totdeauna refractară oricărui curent de reînnoire și ca mărturie îmi permit a cita iar din interesantul studiu pomenit mai sus: „Siamo diffidenti di fronte ad ogni innovazione; non amiamo iconi moderne, canti di chiesa composti di recente, vedremo mel volentieri la lingua russa, che pure è più comprensibile, sostituire l'antica slavo nella liturgia“. 3 Și cu atât mai vădită e inexactitatea afirmației sale, cu cît Sturdza încearcă a opune această putere de adaptare a bisericii ortodoxe la rosturile moderne, rigiditățile tradiționale a bisericii catolice, cînd e cunoscut modernismul bisericii române. E drept însă că Sturdza, n'a putut cunoaște frumoasa, dar zădarnica încercare a Papei Leon al XIII-lea, care avea să încheie veacul pe care el îl înțepea.

O altă mare virtute a bisericii pe care o glorifica, o găsea Sturdza în toleranța pe care întotdeauna a arătat-o față de celelalte credințe, într'o vreme cînd această „virtute creștină, politică și socială“ după cum se exprimă G. Goyau, era ignorată și desprețuită de biserica apuseană.

Nu vom relua paradoxul lui Lamennais după care religia creștină ar fi intolerantă, fiindcă „toute croyance exclut les croyances opposées“. 4

Dacă însă admitem, cu Sturdza, că toleranța e o virtute creștină, socotim că biserica ortodoxă s'a ținut aproape tot atât de departe de ea ca și cea apuseană, cu deosebirea însă că intoleranța acesteia din urmă e mai celebră, dată fiind vigoarea celor care au a-

1 În „Traité des variations de la religion protestante“.

2 L. Karsavin, *La cristianità ortodoxa et la rivoluzione russe*, în *L'Europa orientale*, 1923, No. 8, p. 488.

3 Karsavin, loc. cit..

4 Lamennais, *Oeuvres Complètes*, Bruxelles, 1839, *De la Tolérance*, vol. II, p. 194. Compară cu de Bonald, care nu se sprijină, ca Lamennais pe textele scripturii (Lamennais invocă, între altele, *Evangelia*: „Cine va fi crezut și va fi fost botezat se va mîntui, iar cine nu va fi crezut va fi osîndit, Marcu, XVI, 16) ci pe rațiune: „L'homme le plus éclairé sera l'homme le moins indifférent ou le moins tolérant; et l'Être souverainement intelligent doit être, par une nécessité de sa nature, souverainement intolérant des opinions.“ (De Bonald, *Mélanges Littér. po il. et philos.*, Paris, 1819, p. 258).

tacat-o și rafinamentul la care au adu -o călugării și doctorii catolici. 1

Apologiei bisericii al cărui serv era, îi corespundea atacul înverșunat al Romei, în care Sturdza nu era departe de a vedea, în misticismul său iluminat, dușmana neamului omenesc. În teama care-l stăpînea ca nu cumva cele două ramuri din trupul creștinismului să se reunească, după aproape zece secole de schismă, reunire care s'ar fi făcut fără îndoială sub predominarea catolică și la care lucra tocmai de Maistre, care era „persuadé qu'il ne tiendrait qu'à l'Empereur de Russie de réunir les deux Eglises...” 2, i se părea că ruperea săvîrșită de Photius nu era altceva decît prelungirea crucificării veșnice a lui Isus, rupere care astfel căpăta consacrarea predestinării divine. Poate că în misticismul acesta impresionant intra o reminiscență dintr'un pasagiu din „Cugetările” lui Pascal, pe care cred că le cunoștea: „Si'l n'y avait qu'une religion, Dieu y serait bien manifeste”, pasagiu frămîntat de sufletul său și care-l îndemna să creadă în necesitatea coexistenței diferitelor religii și biserici.

Răspunderea schismei Sturdza avea grija s'o arunce asupra bisericii apusene, a cărei rea credință și meschin orgoliu determinaseră sfîșierea trupului lui Isus. Chestia nu e dintre acelea care se soluționează în treacăt și nu avem decît a opune afirmațiilor sale părerile lui J. de Maistre, ilustrul său adversar, care îi răspundea prin cartea sa „Du Pape”, atîcînd clerul grecesc din Bizanț căruii îi revenea, după dînsul, vina întregă. În splritul meschin al acestui popor care, dibaclu în cele mărunte și incapabil de orice întreprindere mare, a viciat creștinismul astfel încît „l'histoire ecclésiastique devient, grâce à ces inconcevables sophistes, un livre dangereux” 3 vedea marele gînditor catolic supremul vinovat al „marei și funestei scizțiuni.” Și adevărul pare mai curînd de partea sa decît de aceea a lui Sturdza, dacă adăugăm la documentarea noastră studiile—capitale în materia aceasta—ale lui Vladimir Soloviev, care coroborează paginile lui De Maistre, atunci cînd savantul rus vorbește de acel clerici care „preferau să fie Greci decît creștini și acceptau o biserică divizată mai curînd decît biserica unificată de o putere, în ochii lor străină și dușmană naționalității lor” 4 și care clerici aveau să joace rolul deciziv în luptele religioase încurajate de împărații bizanțini care frămîntase sufletul Răsăritului chiar sub loviturile supreme ale armatei lui Mohamed al II-lea. 5

Concluziile la care ajungea Sturdza se întrezăresc ușor. După cum se exprimă eminentul istoric al Franței religioase, academicianul Georges Goyau, „On devait conclure, eu fermant le volume, que Dieu, dans l'histoire, s'était prononcé contre l'Eglise romaine et que les projets d'union entre l'Eglise grecque et Rome étaient contraires au vouloir même de Dieu. 6

1 V. articolul meu „Ceva despre toleranța religioasă” în „Cuvîntul Liber”, No. 23.

2 J. de Maistre, Oeuvres, XIV, p. 6.

3 J. de Maistre, Du Pape, p. 349.

4 V. Soloviev, La Russie et l'Eglise universelle, Paris, 1889, Introd., p. 33.

5 J. de Maistre, Du Pape, p. 349: „Mahomet brisait les portes de la capitale pendant que les sophistes argumentaient sur la gloire du Mont-Thabor”.

6 Georges Goyau, loc. cit., p. 617.

Fără îndoială, tinărul Moldovean, care-și luase sarcina grea de a pleda o cauză oarecum șubredă, atunci când partea adversă avea să-l opună știința, pasiunea și marele talent al unui de Maistre, dădea dovadă de multă temeritate și candoare când, în avântul tinereții sale, pornea într-o cruciadă la care refuzăm a crede că-l îndemna miragul făgăduelilor imperiale, oricât de strălucite ar fi fost ele, după cum ar voi să o afirme adversarii săi, cu J. de Maistre în frunte. Cît de mare îl era temeritatea, o dovediră curînd atacurile de care fu coplesită lucrarea și, totodată persoana sa.

„Chef-d'oeuvre d'ignorance, de mauvaise foi et même de mauvais ton“ spunea De Maistre vorbind de această carte. 1 Și în alt loc 2 vorbea ca de un copil de autorul ei.

Desigur, tinărul Sturdza (avea atunci 25 ani) era departe de a avea erudiția ministrului de la curtea rusească, atunci în maturitatea talentului său, care tocmai avea să dea floarea sa supremă „Du Pape“ (1817). Dar intră multă patimă în disprețul cu care vorbește gentilomul savoyard despre acela pe care în alt loc avea să-l numească, poate în ironie, „atlet laic“ al ortodoxiei.

Și nu numai patimă, ci și acea neînțelegătoare pornire a bătrînilor față de operele celor pe care i-au văzut copilăriind.

Cred că De Maistre l-a cunoscut încă copil pe acela pe care mai tirziu avea să-l atace; mă îndreptățesc la această credință relațiile pe care ambasadorul Sardiniei, atît de apreciat de societatea rusă, le întreținea cu familia Sturdza.

Acele „Lettres et opuscules“, pe care le-am mai citat, cuprind cîteva scrisori adresate de către contele de Maistre contesei D'Edling, născută Sturdza, care nu-i decît sora mai mare a lui Alexandru 3 și despre care o notă a editorului—fiul autorului și care și el o va fi cunoscut în timpul petrecerii sale în Rusia—ne informează: „Autre fois attachée comme demoiselle d'honneur à l'impératrice Elisabeth, épouse de l'Empereur Alexandre I-er. Elle est morte à Odessa en 1844. Elle était d'un esprit sérieux et aimable, intelligente et curieuse sans pédanterie, religieuse par réflexion comme par sentiment, attachée d'ailleurs à l'Eglise grecque“.

Găsim în scrisorile acelea—cărora De Maistre se pricepea să le dea o turnură atît de delicată și de o amabilitate perfect franceză—dovezile unei prietnii care trece dincolo de marginile unei banale legături de societate.

Nobilul trimis al regelui Sardiniei, pe care împrejurările vitrege îl țineau departe de soția și fiica sa, pe care nu le mai văzuse de mulți ani de zile, găsea în societatea Roxandrei Sturdza celace lipsea mai mult sufletului său. Și nu mă îndoesc o clipă de sinceritatea sa, atunci cînd scria rîndurile acestea calde, de o prietnie izvorită dintr-o cunoaștere intimă, tinerei Moldovence: „Je ne connais aucune personne de notre sexe plus digne de concentrer toutes les affections, toute l'estime, toute la confiance d'une créature un peu raffinée de notre espèce“. 4

Fie-mi permis a mă opri puțin asupra aceleia care merita o a-

1 Ibidem.

2 J. de Maistre, Lettres et opuscules, vol. 2, scrisoarea pomenită mai sus.

3 Era născută în 1788.

4 J. de Maistre, Lettres et opuscules, vol. II, pag. 52.

tît de vie simpatie din partea unui om al cărui nume a rămas în cugetarea veacului său, convins că prin aceasta nu ne depărtăm prea mult de obiectul studiului nostru, știută fiind dragostea pe care o purta Alexandru Sturdza surorii sale, dragoste atît de profundă încît îi inspiră, la moartea ei, o broșură de pomenire a virtuților ei, cum avea să scrie și Renan—mai tîrziu—pentru lauda surorii sale Henriette.

II

„Il y a des femmes qui traversent la vie comme ces souffles du printemps qui vivifient tout sur leur passage” spune undeva d-na de Krüdener.

Poate că se gîndea în clipa aceea la tînăra ei prietină, căreia i se potrivește atît de minunat cugetarea celebrei mistice; căci Roxandra Sturdza, devenită contesă d'Edling, 1 a rămas în amintirea celor care au cunoscut-o, prin farmecul flinței sale serioase, de o inteligență pe care studiile reculese o îmbogățiră și care făcea din ea o ascultătoare simpatică și pricepută în a da rîposta care înviorază conversația.

Rolul pe care l-a jucat ea în viața sufletească a epocii, dacă nu prezintă caracterul acela de intensitate pe care—o clipă—l-a îmbrăcat apariția trecătoare a misticismului d-nei de Krüdener, dacă nu ia proporțiile majestuoase ale iniurării bunei sale prietene, d-na Swecin, care timp de 20 ani domni asupra sufletelor contemporanilor săi 2 nu e totuși lipsit de însemnătate.

Ar fi interesant de studiat—dacă ar fi posibil—prietinile oamenilor mari.

De multe ori, în preajma celor care și-au săpat numele în amintirea ploasă a oamenilor, în cercul lor intim, întîlnim personaje uitate care însă—odată ce ne-am apropiat de ei—radiază de o simpatie infinită, care de multe ori aproape întunecă gloria copleșitoare a semețului lor vecin. Sînt ființe care, în viață, au inspirat dragoste, stimă și de multe ori admirabile aceluia care—datorită cărui ferment al creierului lor?—au cucerit atenția veacurilor; a veacurilor care au șters pentru totdeauna amintirea celorlalți care, de multe ori, au apărut oamenilor pe care noi îi admirăm, cu mult mai vrednici de admirație decît propria lor persoană. Pe cînd însă aceștia s'au impus vremii prin ceiace rămîne: redarea atît de săracă!—a gîndurilor care au frămîntat sufletul și veacul lor, aceștia alții—copleșiți poate de bogăția idelilor care sbuciumau blata lor făptură—au rămas muți, neputînd spune totul; și pulberea în care s'a fărâmițat timpul lor le-a acoperit amintirea.

Nu trebuie însă să-l plîngem; poate partea lor a fost cea mai bună, căci nu-i tristețe mai mare decît aceea de a nu putea exprima întocmai ceiace gîndești; și tăcerea desăvîrșită e poate preferabilă unui avînt căruia i se zdrobesc aripele.

Roxandra Sturdza a fost din ființele acele alese care rămîn în

1 Se măritase în 1816, la vîrsta de 28 ani; v. Ernest Seillière, *Le coeur et la raison de M-me Swetchine*, Perrin, Paris, 1924, p. 39.

2 Seillière, op. cit., v. cartea II-a intitulată: „Vingt ans de règne sur les âmes”.

amintirea celor ce vin după ele, prin pomenirea prietiniilor ce au inspirat și a dragostei de care au fost îmbrățișate.

Domnișoara de onoare a împărătesei Elisabeta, pe care o însoțea la Baden în 1812, inspiră destulă simpatie d-nei de Krüdener pentru că aceasta să încerce a o atrage în cercul ei exaltat de admiratori. O scrisoare pe care o adresează tinerei moldovence—și care e poate același despre care pomenește o scrisoare a d-nei Swecin 1 inspiră țarului Alexandru I dorința de a cunoaște pe autoare. 2 Și iată cum, prin intermediul Roxandrei Sturdza se născu marea prietinie și admirația care-l legă o vreme pe țar de celebra d-nă de Krüdener.

O altă prietinie, care n'a slăbit o singură clipă în tot lungul vieții sale, a smuls uitării numele Roxandrei: aceia care o lega—din tinerețe—de d-na Swecin, care avea să devină mai târziu o personalitate ilustră a Parisului primei jumătăți a veacului trecut.

Prietința aceasta, în care cele două nobile femei puneau ce aveau mai ales în sufletele lor generoase, își are romanul în scrisorile pe care și le scriau într'o exaltare comună. „Ce qu'échangeaient les deux amies de sentiments élevés, exquis et mystérieux est inimaginable“ zice Sainte-Beuve vorbind despre această corespondență. 3 Și vorbind despre același corespondență, Sainte-Beuve adaugă că în ea „tous ses besoins (ale d-nei Swecin) de aimer, ses ambitions d'intelligence, ses jalousies tendres se ressemblaient et s'accumulaient sur une tête chérie“ care era aceia a Roxandrei. 4

Deși mai tinără decît ilustra sa prietină, 5 totuși Roxandra exercită asupra ei—mai ales la început—o puternică influență, despre care ne mărturisesc aproape toate paginile acestei corespondențe.

E. Seillière, care, în frumoasa sa carte citată mai sus, întituiează capitolul, în care vorbește de această „première amitié passionnée de M-me Swetchine“—„Amitié exaltée pour Roxandre Stourdza“ 6, o analizează în amănunt. Sofia Swecin, spune ei, „parut tout d'abord se soumettre, avec une entière humilité, à l'influence de sa cadette, ou même se donner à celle-ci, dans un élan passionnée de l'âme“ 7.

Pasajii, culese aproape la întâmplare, din scrisorile acelea pasionate, pe care o despărțire prelungită le înmulțea, dindu-le un accent ce de multe ori atinge culmi puțin obișnuite în acest gen și care face ca paginile acestea să fie cele mai frumoase dintr'o corespondență pe care unii o compară cu aceia a d-nei de Sévigné, pentru a o prefera poate, ne vădesc mai lămurit decît orice comentarii, intensitatea unui sentiment ce covârșea sufletul însetat de dragoste al celebrei femei.

„Mon amie, scrie într'un loc d-na Swecin prietinei sale, je sens trop bien le bonheur d'être aimée de vous pour que vous ne m'aimiez

1 „Fratele d-tale mi-a cerut scrisoarea d-nei de Krüdener pe care i-ai trimis-o în copie. Mi s'a părut minunată și lui tot așa“. D-na Swecin către d-ra Sturdza, 10 August 1815, citat de d. Marius Theodorian-Carada, p. 10.

2 V Schnitzler, op. cit..

3 Sainte-Beuve, „Nouveaux Lundis“, vol. I, p. 219.

4 Ibidem, pag. 252.

5 D-na Swecin era născută în 1782.

6 Ernest Seillière, op. cit., pag. 20 ss..

7 Ibidem, pag. 21.

pas toujours; vous ne pourrez jamais vouloir détruire un bien-être qui est votre ouvrage...“

În altă scrisoare, un strigăt desnădăjduit, izbucnit din frământarea unui suflet ce avea nevoie de călăuză unui spirit liniștit și serios ca acela al Roxandrei: „Reprenez-moi; guidez-moi.“

Acela care putea să exercite o influență atât de puternică asupra unei femei de elită ca celebra Rusoalcă, o influență care să o înțarească în criza ei sufletească (d-na Swecin pregătea atunci, în studii și meditații, convertirea ei la catolicism) și să-i ușureze sbumciumul („La tonique influence de cette affection partagée allait lui alléger le poids d'un fardeau qui menaçait d'accabler ses forces“) 1 nu putea fi decit un suflet ales. „En bonté, comme en tout ce qui est bien, vous allez toujours au-delà de ce qu'on imagine. Rien n'est petit, rien n'est restreint dans vos idées ou dans vos sentiments“ îi scria d-na Swecin.

Și la aceste mărturii venite dela persoane atât de deosebite ca suflet și cugetare, vom adăoga simpatia profundă pe care știu s'o înspire lui Sainte-Beuve, qui s'y connaissait—atunci cînd, puțin înainte morții, ea vizită Parisul (1842) pentru a-și revedea prietina din tinerețe. 2

Nici o clipă, chiar cînd noile preocupări și noua viață a d-nei Swecin o îndepărtară de aceia care rămăsese, cum spune nota citată din „Lettres et Opuscules“, „attachée à l'église grecque“, prietiniilor nu avu de suferit și atunci cînd își simți sfîrșitul aproape, Roxandra d'Edling întreprinse, din îndepărtata ei Basarabie, unde se stabilise, după căsătoria sa, pe moșia dăruită tinerilor soți de Țarul Alexandru, 3 greaua călătorie spre Parisul prietinei sale. Ce va fi simțit cumintea Moldoveancă, legată de religia tradiției ei ortodoxe, în salonul acela „d'un caractère particulier, sérieux, ingénieux, extrêmement artificiel d'aspect et qui se distinguait par une teinte théologique prononcée?“ 4

Desigur, o milă înfinită pentru ființa acela zbuclumată care căutase într-o exaltare chinuită mintuirea sufletului ei și care jertfise totul pentru ceiace credea că este suprema sa datorie.

Puțină vreme după această călătorie, Roxandra se stîngea în Basarabia (1844), nu departe de țara părinților săi, edificînd prin blîndețea ultimelor ei clipe pe toți cei care cunoscuseră viața sa demnă de pildă.

III

Dacă acuzîndu-l pe Alexandru Sturdza de ignoranță și tratîndu-l drept copil în ale științei, J. de Maistre exagera, atunci cînd vedea la el „rea credință“, fără îndoială că era nedrept. Ceface susținuse tînărul scriitor, în opera sa de debut, izvora din adîncul conștiinței sale sincere și profund religioase. Pasiunea lui apologetică nu izvora dintr-o atitudine ce și-o impunea din anumite motive—mai mult sau mai puțin interesate—ci era izbucnirea înflăcărată a unui om care o viață întreagă avea să rămînă fidel credințelor tinereții sale.

1 Ibidem pag. 23.

2 V. Seillière, op. cit., pag. 20.

3 Ibidem, op. cit., pag. 39.

4 Sainte-Beuve, Nouveaux Lundis, vol. I, p. 211.

Dovadă despre această sinceritate a sa vom găsi în împrejurările de mai târziu ale vieții sale.

Concepția politică a lui Sturdza era aceea care se lega în mod firesc de credințele sale religioase. Revoluția franceză, revărsînd asupra Europei o flăcără care părea gata să mistue vechile instituții, zguduise profund sufletele acelor pentru care moștenirea veacurilor trecute nu era o povară care să le zdrobească umerii, ci o comoară care le impunea sarcina de a o păstra și a o transmite intactă generațiilor viitoare. Aceia care erau legați de vechile instituții printr-o fibră intimă a sufletului lor, vedeau, cu o groază asemănătoare celeia a creștinilor din preajma anului 1000, apropiindu-se adevărarea prezicerilor Apocalipsului: pentru ei Napoleon era Anti-Christ.

S'a observat de mult, Bacon deja ne vorbește despre aceasta, că întotdeauna timpurile turburi, cînd viața omenească atrînd mai mult decît oricînd de hazardul unei clipe, cînd nesiguranța amenințătoare ne învăluie și ne zdrobește, sînt cele mai prielnice marilor curente religioase; în dezastrul însingurat al bucuriilor vieții noastre, genunchii nu mai pot ținea povara trupului nostru, iar sufletul copleșit ne încovoae în umbra bisericilor.

Niciodată bietul suflet omenesc nu fu zbuclumât de mai grozave frămîntări decît în clipele acelea aureolate de cununa de flăcări a Revoluției, cînd hoardele, însuflețite de o pasiune supraomenească parcă, făceau să se zgudue din temelii întocmirile ce păreau eterne, fiindcă erau vechi; misticismului acela iacobin, exaltat și căruia nimic nu-i putea zdrobi avîntul, în tabăra dușmană îi răspundea acela bolnăvicios, vag, al unui Alexandru I, care nu era decît unul din nenumărații pelerini porniți în căutarea lui D-zeu și a mîntuirii.

În atmosfera acela care pecetluia sufletele pentru vece, își frămîntă adolescența Alexandru Sturdza; și nu era cu puțință ca ecoul marilor zbuclumări să nu-l urmărească toată viața, după cum o boală avută în copilărie lasă cîteodată urme pentru totdeauna.

Iată de ce crezul politic al lui Alexandru Sturdza avea să fie acela plămădit în vremea cînd „sanschiloții” duceau dealungul Europei, în virtutea baionetei lor, torțile menite nimicirii a tot ceace amintea de lumea cea veche pe care spiritul lor himeric o credeau distrusă, în flăcările aprinse de entuziasmul lor, după cum mulțimile medievale credeau că izgonesc diavolul în flăcările rugului ce purta trupul vreunui vrăjitor.

Procesul lui sufletesc nu putea fi decît același prin care trecea un emigrat sau aristocrat pe care condiția sa socială, spiritul mediului în care trăia, formația seculară a sufletului său, îl determinau în mod fatal să ia o anumită atitudine care nu putea fi alta decît o ură neiertătoare pentru tot ceace părea că-și trage rădăcinile din rătăcirea acela cumplită a revoluției franceze care însingerase cîmpurile Europei, o ruinase și o dusese aproape de peire.

Deaceia, Alexandru Sturdza va socoti, cași De Bonald, „qu'il n'y a qu'une, une seule Constitution de société politique et une, une seule Constitution de société religieuse, la réunion et l'accord de l'une et de l'autre composant la vraie société civile. Cette unique Constitution de société politique est la Constitution royale pure (înlocuiți prin «absolutismul țarist»); cette unique Constitution de société religieuse est la religion catholique (înlocuiți prin «religia ortodoxă»); hors de là point de salut, même ici-bas et nulle stabilité”. 1

1 Sainte-Beuve, „Causeries du Lundi”, vol. 4, p. 431.

Iată pentru ce el socoti ca o datorie a sa de conștiință să lupte, în marginile puterilor sale, în contra spiritului, pe care-l considera otrăvitor, al Revoluției, chiar după ce acesta fusese înfrânt în cîmplile dela Waterloo și chiar mai înainte încă, în 1804, în Catedrala în care se desfășura pompa încoronării lui Napoleon.

Prilejul de a și îndeplini această datorie nu avea să întîrzie, și el îl găsi pe Sturdza la postul său.

În anul 1818, cîntea de a adăposti lucrările Congresului anual al Sfintei Aliațe—legată tocmai cu scopul de a stirpi orice sămînță revoluționară, îi reveni orașului Aix-la-Chapelle (Aachen). Celace avea să se dezbătă în acest congres, cit și în cele ce-l precedaseră sau aveau să-i urmeze, era tocmai celace forma obiectul preocupărilor lui Sturdza : Prigonirea înverșunată a tot celace putea să amintească de catolicismul acela grozav al revoluției, care poate nu murise în sîngele grenadierilor gardei imperiale. Fie din proprie inițiativă, fie din îndemnul țarului Alexandru care aprecia talentul său, tînărul scriitor, cunoscător atent al împrejurărilor din Germania, pe care n'o părăsise încă, compuse un memoriu asupra situației de acolo, documentat cu tot celace propriile sale informații sau cancelariile rusești îi putură oferi. 1

Memoriul acesta, menit—în intenția celor ce aveau să se folosească de el—să rămînă secret, fu scos numai în 50 exemplare, trimise diferitelor curți europene, interesate în menținerea păcii pe care Sfînta Aliață își luase sarcina s'o înfăptuiască în Europa atît de greu de potolit.

Spiritul în care era conceput memoriul, dacă astăzi ni s'ar părea ciudat și poate neserios, nu avea prin ce să surprindă într'o vreme cînd amintirea ororilor atît de recente era încă vie și sîngerîndă, e drept că un suflu mistic, pe alocuri nebulos și incoherent, transformă de multe ori acest text politic într'o pagină de o puternică coloratură religioasă.

Alexandru Sturdza vedea în Napoleon un trimis al Providenței divine, 2 al cărui rol era ca, prin Campania din Rusia, să permită dușmanului său, țarul Alexandru I, să distrugă această operă a Diavolului care era Revoluția, readucînd omenirea la o adevărată religie și la binefăcătoarea liniște.

Opera aceasta de purificare, continua Sturdza, amenința să fie turburată ; spiritul revoluției părea că nu murise cu totul ; el amenința să reînvie, turburînd liniștea atît de greu obținută. De data aceasta, scînteia pornea—nu din Franța, congresul acesta tocmai avea să-i acorde evacuarea teritoriului de către armatele aliate venite în 1815, — ci din Germania, focarul din care avea să izbucnească o primejdie, mai mare încă poate decît acela ce fusese înlăturată.

1 „Als dann in September 1818 ein Kongres der Mächte zu Aachen zusammentrat, ward demselben ein von einem russischen Staatsrat, dem walachischen Bojaren Stourdza, verfasstes Memoire „Über den gegenwärtigen Zustand Deutschlands“ vorgelegt, in welchem der revolutionäre Geist, der auf den deutschen Universitäten herrsche, zur Unterdrückung empfohlen war. O. läger, Geschichte der neuesten zeit (1815-1830), vol. I, p. 45.

2 Joseph de Maistre spunea la fel : „Bonaparte vient directement du ciel... comme la foudre“ (Scrisoare către Marchizul de Arvay, Iulie 1807).

Dovezile nu-i lipseau lui Sturdza ; n'avea decît să invoace starea de spirit a opiniei publice germane și mai ales a studențimii, al cărei rol a fost atât de covârșitor în acel „risorgimento“ național. Exaltarea care ridicase pe Germani contra Franței și-i condusese la Lipsa (1813) și Waterloo (1815) nu-i părăsise: de data aceasta o îndreptau contra Sfintei Alianțe, în care vedeau dușmanul cel nou al nației germane.

Spiritul generos al Revoluției nu trecuse zădarnic deasupra sufletului german care, ca și „la Belle au Bois dormant“, avea să fie trezit din somnu-i secular de acel „Prince Charmant“ care avea să fie soldatul francez: dacă mîndria națională îl îndrîjise în lupta contra străinului, contra Francezilor, sentimentul acela nou al puterii lor avea să-i amețească, ca un vin prea puternic, și-i mina acum contra vechiului regim care—sub auspiciile Sfintei Alianțe—vola să se reîntroneze în micile curți germane, *cași cum nimic nu se întîmplase* dela gonirea și până la întoarcerea pudraților prințșori. Nu acesta era sentimentul popular care se trezise la o viață nouă, pe care voia să și-o făurească în afară de tutela Sfintei Alianțe: și e simbolic focul aprins în Wartburg, în 1817, de către studenții germani, foc în care aruncară pentru a le nimici pentru totdeauna—„cîteva cărți reacționare, un baston de caporal și o perucă“,—pentru speranțele și idealurile lor.

Sturdza își putuse da seama de ceiace ciocotea în sufletul popoului în mijlocul căruia trăia și deaceia îi cuprinse teama pe care se grăbi s'o împărtășească acelora care erau mai interesați în înăbușirea unor frămîntări care puteau reînvia primejdia.

Deaceia, în memoriul acesta, Sturdza denunța împăratului Austriei și Cancelarului Metternich, țarului Alexandru și ministrului său Nesselrode, pericolul; le atrăgea atenția asupra stării de spirit a popoului și mai ales a studențimii.

În contra Universităților își îndrepta el atacurile cele mai aprinse; pătrunderea sa îl arăta că primejdia cea mare venea din sinul studențimii aceleia pasionate, înflăcărată de îndemnurile patriotice ale dascălilor săi. Leacul îl vedea el într'o reformă fundamentală a învățămîntului, de o necesitate care nu îngăduia întîrziere, și care ar fi constat în îndepărtarea de pe catedră a profesorilor și înlocuirea lor cu aceia care erau chemați la o asemenea misiune, adică clericii, deținătorii singuri ai adevăratei înțelepciuni.

Sfaturile lui nu aveau să rămînă zădarnice: curînd după ce congresul dela Aachen avusese să se ocupe de ele, se luară măsuri care—dacă nu atingeau severitatea celor preconizate de Sturdza—nu erau departe de ea. Congresul dela Karlsbad (1819) avea să stabilească o supraveghere riguroasă a Universităților, a profesorilor și a studenților, numindu-se în acest scop, pe lîngă fiecare din ele, cite un comisar al guvernului; profesori și studenți fură eliminați din Universități, pentru a-și ispăși ideile, instituindu-se în chipul acesta o adevărată teroare care, bine înțeleasă, nu avea alt rezultat decît a exaspera pasiunile.

În gîndul celor interesați, memoriul acesta era să rămînă secret. Printr'o indiscreție în care apare mina presei—care își face astfel o apariție de efect în lumea diplomatică—paginile acelea primejdioase și grele de amenințări apar în ziarul „Times“, de unde, în același an, sînt copiate în traducere franceză, pentru ca în anul următor (1819) să apară în traducere germană, în „Politische Annalen“.

Furia pe care o deslănțui memoriul atit de acuzator al lui Sturdza într'o epocă ce trăise, sau avea să trăiască, uciderea lui Kotzebue (23 Mart 1819), vinovat tocmai de informațiile pe care le dădea țarulul despre situația din Germania, e lesne de închipuit. „Man kann sich denken, wie die Thatsache, dass diese Schrift 1 der Verhandlung über die deutschen Angelegenheiten auf dem Kongresse zu Grunde gelegt wurde, die Gärnung unter der Jugend steigern musste, die in der That hier mehr vaterländisches Ehrgefühl zeigte, als die deutschen Kongressmitglieder, die sich von einem russischen Spion über die zustände Deutschlands belehren liessen“. 2

Fu o avalanșă de protestări ale profesorilor—care răspunseră prin contra-memorii, prin apărări ale Universităților,—ale studenților care răspunseră prin amenințări. Cum viața îl devenise primejduită, Sturdza se refugie la Dresda, unde curind se căsătorii cu fiica lui Christian—Wilhelm Hufeland, medic și om de știință, a cărui viață, mai târziu (1837, Berlin) avea s'o descrie într'o operă ce era mai mult o apologie a creștinului decit a savantului.

Nici aci însă nu scăpă de urmărirea dușmanilor săi și—provocat la duel de un student, a cărui nume nu s'a păstrat : tinărul conte von Buchholz—Sturdza părăsi Germania, pentru a se întoarce în Rusia.

III

Politica însă, cu vicisitudinile ei, nu putea înăbuși ceiace stăpinea întreaga sa ființă : profundul său sentiment religios și atunci cînd împrejurările făcură ca între credința sa și atitudinea sa politică de supus al țarului să izbucnească un conflict, tragic pentru o conștiință scrupuloasă, Sturdza nu șovăii să se îndepărteze de stăpînul său, pentru a nu renega credința sa ortodoxă.

Ceiace prilejul acest conflict sufletesc fu răscoala Grecilor, din anul 1821. Se cunoaște rolul echivoc pe care l-a jucat guvernămîntul rus și prepararea și încurajarea acestei răscoale, făcută în scop de a libera pe Greci, creștini ortodoxi, de sub stăpînirea turcească. Comunitatea de religie forma, pentru Ruși, o legătură destul de puternică pentru a-i îndemna la un sprijin, dacă nu fățiș, totuși destul de eficace și țarul Alexandru nu-și ascunse simpatia pentru cauza grecească. Atitudinea sa nu era determinată numai de motive religioase, ci și de dorința de a îndeplini ceiace fusese dorința Caterinei a II-a : nimicirea Imperiului turcesc și restatornicirea Imperiului bizantin.

Deaceia, cînd la congresul din Laybach (1821) sosi vestea răscoalei Grecilor de sub conducerea lui Alexandru Ipsilanti, care trecuse Prutul, țarul nu se putu reține de a exclama : „Le brave garçon !“. Fu însă de ajuns ca Metternich să intervină, dovedind țarului primejdia ce amenința Sfînta Alianță dacă unul din stîlpii ei ar încuraja tendințele revoluționare, ori de unde ar veni ele, pentru ca împăratul Rusiei să-și înăbușe sentimentele și dorințele. De aceea, într'o ședință solemnă a Congresului, țarul protestă în contra zvonurilor care acuza Rusia de dușmănie în contra Porții și sprijinire a insurecției grecești, iar într'o scrisoare către Ipsilanti el proclamă că „ar fi nedemn de împărat de a mina temelile Turciei prin acțiunea rușinoasă a unei societăți secrete“.

1 Memoriul lui Sturdza.

2 O. Iăger, op. cit..

Alexandru Sturdza nu era de aceeași părere: în răscoala grecească care—pentru motive diferite, e drept—stirniise entuziasmul Europei, el nu vedea „acțiunea rușinoasă a unei societăți secrete“ ca țarul, nici o aventură romantică și glorioasă a Apusului, ci încercarea disperată a unui popor creștin de a scutura jugul secular al necredincioșilor: nu era cu puțință ca sufletul lui, animat de o credință statornică și profundă să rămână nepăsător sau să se incline înaintea contingențelor politice. Deaceia, profund îndurerat—atît de renegarea țarului care echivala cu o asasinare a celor ce crezuseră în el, cît și de pasul la care era împins tocmai prin atitudinea acelui care era stăpînul său—autorul „Greciei în 1821“ preferă să se retragă din viața politică care nu-l adusese decît amenințări și amărăciuni și să părăsească Rusia, odată cu serviciul său de pe lângă țar. Retras în Germania, în mijlocul studiilor și reculegerii sale, el va fi avut încă durerea de a vedea consecințele abținerii rusești: masacrele din Chios (1822), care avură cel puțin rezultatul de a cutremura de groază pe țar. Frământat de dorința de a interveni în favoarea Grecilor, reținut de calculele politice ale lui Metternich, țarul Alexandru, nemulțumit de sine și neștiind ce se face în 1825, sau se retrase la o mănăstire umilă, după cum vrea legenda. 2

În Germania, Alexandru Sturdza se dădu exclusiv studiilor și meditațiilor sale din care nu-l turbură decît o nouă rechemare în funcție subt Nicolai I, care se folosi de experiența sa politică la Ministerul Afacerilor Străine, slujbă pe care o părăsi pentru totdeauna în 1840, pentru a-și împărți timpul între grijele sale de moșier bogat, preocupările sale de filantrop și creștin pios și meditațiile sale de om de studii.

În anul 1837, pe cînd se afla la Berlin, îi fu dat să contribuie la educația sufletească a rudelor sale, principii Dumitru și Grigore Sturdza, fiii domnului de atunci al Moldovei, Mihail Sturdza.

Prelegerile sale de morală și religie ne-au fost păstrate și tipărite de către Mihail Kogălniceanu, care poate asista și el la lecțiile prietenilor săi și ia tă cum activitatea gînditoare a Moldoveanului care trăise separat, departe de țara din care își trăgea obîrșia, se leagă o clipă—prin intermediul elevilor săi—de viața sufletească a poporului pe care el nu avusese de unde să-l cunoască și al cărui fiu totuși era, prin părinții săi Scarlat Sturdza și Sultana Moruzzi.

Reunirea acestor prelegeri, tipărite la Iași, în 1842, sub titlul „Etudes religieuses, historiques et morales“, sub îngrijirea lui Mihail Kogălniceanu, se bucura de un succes remarcabil, căci puțină vreme mai tîrziu întîlnim o a doua ediție, urmată poate de altele. 3

Nu voiu rezuma lucrarea, care începe sub nobilele auspicii ale unei cugetări pe care nimeni n'ar putea-o desavua: „L'usage le plus noble que l'homme puisse faire de ses facultés intellectuelles, c'est de les consacrer à la recherche de la vérité“. 4

1 Metternich, în „Memoriile“ sale, îl definea cu cruzime, dar nu fără dreptate: „La el, o idee are nevoie de doi ani pentru a se dezvolta, devine sistem în anul 3-lea, e alterată în timpul celui de-al 4-lea an și nimicită în al 5-lea“.

2 V. Leon Tolstoi, „Jurnalul postum al bătrînului Fedor Cuzmici“.

3 În Biblioteca Academiei Romîne se găsesc numai 2 exemplare, cîte unul din fiecare ediție.

4 Pag. 1. cf. cu teosoful Saint-Marlin: „La vie nous a été donnée pour que chacune des minutes dont elle se compose soit échangée contre une parcelle de la vérité“.

Mă voiu mulțumi să indic doar spiritul de o ploasă înălțare sufletească în care erau concepute acele discursuri „ad usum dei hinc-norum“, care îndemnau la înfăptuirea binelui—intr-o exaltare care-î este obișnuită Sturdza exclamă: „Tu n'avanceras dans la connaissance de la vérité, o homme!, qu'autant que tu avanceras dans la pratique du bien“; 1 —la o preocupare de toate zilele de ființa aceluia Dumnezeu care este „un tout-puissant, créateur et conservateur de ses oeuvres“, care este „le souverain bien—*summum bonum*“, din care „le mal apparent dans l'univers ne saurait émaner directement, ni de son essence parfaite, ni de sa volonté sainte“; 2 la o cufundare reculeasă a sufletului nostru în rugăciune, care este „l'élévation de notre esprit et de notre âme vers Dieu, pour lui rendre grâce, le glorifier et lui demander tout ce qui est utile à notre salut“. 3

Din paginile acestea care îmbrățișează viața sufletească a omenirii, în trăsături rezeși și lapidare, se desprinde o filozofie a istoriei care, dacă nu atinge majestatea aceleia a lui Bossuet din „Discours sur l'Histoire universelle“, e izvoită din același inspirație profund creștină și religioasă care vede în toate împrejurările vieții popoarelor degetul Providenței, pe care Sturdza o definește: „l'action non interrompue de Dieu sur les oeuvres“, care emană „de la sagesse et de la bonté divine et pourvoit sans cesse à ce que toutes les créatures se conservent dans leurs sphères respectives et remplissent le but final de leur création“. 4

Celace mai țin să relev e cultura vastă—pentru vremile acelea—pe care o stăpînea Sturdza; atunci cînd vorbește despre existența lui Dumnezeu, ne citează operele lui Clarke și Abbadie asupra acestui subiect, altă dată ne va cita pe Cicero, Bacon, Châteaubriand (din „Génie du Christianisme“) și mai ales „les deux admirables ouvrages de Bernardin de Saint-Pierre, intitulés „Etudes de la Nature“ et „Harmonies de la Nature“; într'un loc ne vorbește despre „Le traité sur les sacrifices“ de Contele de Maistre—pe care-l recomandă fără nicio reticență—„Le monde primitif“ par Court et Gêbelin (?) și „la Symbolique“ de Kreutzer.

Mai întîlnim numele și pasagi din: Sft. Augustin, pentru a nu cita decît pe cel mai celebru dintre Părinții bisericii, Newton și alții care fraternizează aci într-o apropiere care ne servește drept mărturie a preocupărilor care i-au stăpînit sufletul și mintea în decursul unei vieți consacrate studiului și virtuții.

Ultimii ani ai vieții sale el îi împărți între lucrări evlavioase ca traduceri din rusește în franțuzește a „Homiliilor“ arhiepiscopului Inocențiu al Charkowului (Paris, 1846), a predicelor și sfaturilor mitropolitului Filaret al Moscovei, opere originale în rusește și franțuzește, precum și în înființarea de opere de binefacere și caritate, punînd astfel în practică sfaturile date altădată, la Berlin, tinerilor principii moldoveni.

Moartea îi găsi în mijlocul acestor îndeletniciri atunci cînd (în 1854) puse capăt unei vieți care contribuise, în marginile puterilor sale, la „împlinirea voei lui Dumnezeu, care vrea ordine și adevăr în omenire“ după cum se exprimase altădată sora sa, Contesa Roxandra d'Edling. 5

1 Pag. 2.

2 Pag. 21.

3 Pag. 82.

4 Pag. 19.

5 M. Theodorian-Carada, op. cit., pag. 41.

IV

Rolul pe care a avut să-l joace în istoria politică și religioasă a timpului său Alexandru Sturdza n'a fost din cele mai însemnate; i-a lipsit timidului consilier al țarului Alexandru I însușirea aceia misterioasă care statornicește celebritățile și nu lasă să piară amintirea frământărilor lor.

Totuși, numele lui a fost legat de evenimente politice și religioase ale vremii sale, viața sa fiind împărtășită între cele două mari preocupări ale unuia suflet mare, căci „la religion et le gouvernement politique sont les deux points sur lesquels roulent les choses humaines”, cum spune Bossuet. Și dacă nu ne-ar aminti de el decât opera lui J. de Maistre „Du Pape” pe care acesta a scris-o ca răspuns atacurilor cuprinse în „Considérations sur la doctrine et l'esprit de l'Eglise orthodoxe”, pornit dela principiul său că cea mai bună „refutare a unei cărți proaste era o carte bună asupra aceluiași subiect”—și pentru a da astfel spectacolul „de deux athlètes laïques, l'un ministre et l'autre chambellan, l'un Moldave et l'autre Allobroge, luttant à la face de l'Europe, en français”,¹ socotesc că numele lui încă n'ar merita să rămână pierdut în pulberea uitării.

Iată de ce am socotit că e o ploasă datorie, față de un om care a gândit și a suferit din cauza credințelor sale, care a trăit pentru a căuta adevărul și a crezut că l-a găsit în ciace forma credința strămoșilor săi, ca la galeria strălucită în care se desprind luminos figurile unui De Maistre, De Bonald, Lamennais, Lacordaire, Montalembert și alții, să adaug medallionul—care pentru noi e mai prețios fiindcă e acela al unui fiu al acestui popor—al aceluia care a fost atât de apropiat sufletește de obiectul preocupărilor lor.

Rămîne ca cetitorul acestor pagini să judece dacă ele mă scuză și mă îndreptățesc.

Manuel Menicovici

¹ J. de Maistre, Oeuvres, XIV, p. 58-59, citat de G. Goyau, op. cit., pag. 617.

Un drum

(Poveste)

Demult, de cînd nici basmul nu mai ştie,
La începutul vremii lui dintăiu,
Un drum ursit la lungă pribegie
S'a deşteptat pe fundul unei văi.

Din leagănu-i de mintă şi de nalbă,
El asculta poveşti pe lîngă mal,
Cum le'ngîna pîrăul val cu val
Inviorînd singurătatea albă.

Cînd drumul sprinten a crescut mai mare
Şi s'a urcat prin larbă spre pădure,
Il sărutau copiii prin ponoare,
În treacăt după fragi şi după mure,
Şi toată ziua se uita la soare...

Minați de anotimpuri și de vînt
Treceau în tihnă anii pe pămînt;
Dar lumea totdeauna, dimineața,
Mai vie-și arăta lumini, fața,
Căci tot privind cărarea ei senină,
Se'ndrăgostise drumul, de lumină...

În revărsatul unei primăveri,
Cînd cer albastru ride 'n orice floare
Și încălzește fluturii stingheri,
Pornise drumul singur după soare ...

Și zile 'ntregi și ani întregi de-a rîndul,
Cu vînturi și cu țărână grea pe frunte,
Călătorea să-și împlinească gîndul
Prin vîlmășagul clipelor mărunte...

Zădarnic primăverile-i șopteau
Cu graurille limpezi de izvoare
Că viața-i buruiană trecătoare
Și vreme lungă nu-i de pribegie;

Pădurile 'n zădări se rugau
Cu crengile copacilor, să vie
În codru ca 'ntr'o casă părintească;

Privighetorile să mi l adoarmă sara,
Și nopțile cu lună plină să-l gătească,
In horbote de umbră și lumină...

Că drumul, călător cu pas grăbit,
Mergea mereu tăcut spre răsărit
Cu flori de romăniță 'mpodobit.

Și verile cînd îi vedeau că vine,
Cu valuri lungi de grîu l'ademeneau
Și cu văpăi trimese de la soare,
Impărăția lor să l-o închine,
Amurgul să-l învălue 'n răcoare
Și greeril finețelor să-i cinte... dar,
Zădarnic valurile se plecau
Și-l răcorea amurgul în zădar...

Că'n straiu de colb, uscat și peticit,
De sămăna c'un cerșetor la port,
Mergea spre soare drumul nesfirșit,
Posmorit și orb, cum trece-un mort.

*

Din cît a mers drumețul an cu an
Spre zarea fără margini, străvezie,
Să-și împlinească visul năzdrăvan,
Pe urma lui, atîta basmul știe :

In preajma unei zile moi de toamnă
Cind palidă-i lumina, parcă moare,
Și nouri grei pe cer s'au năpustit,
Pribeagul drum îndrăgostit de soare
Pe ulițele unui târg s'a rătăcit,
Și-așteaptă veșnic altă zi senină,
Se plece singur iarăși,—spre lumină...

G. Bărgăuanu

Oblomov

Partea II

VIII

Intreagă această zi fu pentru Oblomov o zi de treptată dezamăgire. O petrecu cu mătușa Olgăi, femeie foarte cuminte, cu o figură impunătoare, îmbrăcată totdeauna minunat, totdeauna într'o rochie nouă de mătăasă, care i se potrivea de minune, totdeauna cu niște gulerașe așa de elegante de dantelă; boneta — făcu:ă deasemenea cu gust, iar panglicile sînt potrivite cu grijă pentru fața ei de femeie de cincizeci de ani, dar încă fragedă. Lorneta de aur atîrnă de un lăntușor.

Pozele, gesturile — pline de demnitate; se drapează cu mul:ă iscusință într'un șal bogat, se așează așa de măreață pe divan. Niciodată n'o vezi cu lucru; să se plece, să coase, să se ocupe de mărunțișuri — nu se potrivește cu figura, cu ținuta ei gravă.

Chiar poruncile, servitorilor și servitoarelor, le dădea cu un ton de dispreț, scurt și rece.

Uneori cetea; de scris — niciodată; dar vorbea frumos, — de altfel numai franțuzește. Băgă de samă însă îndată că Oblomov, în limba franceză, se exprimă nu tocmai liber, și de a doua zi trecu la limba rusească.

În conversații nu-i visătoare și nu face pe deșteapta; în capul ei parcă ar fi trasă o linie, peste care mintea-i niciodată nu trece. Se cunoștea după toate că sentimentul, orice fel de simpatie, neexceptînd dragostea, intră sau au intrat în viața ei deopotrivă cu celelalte elemente, pe cînd la alte femei vezi îndată că dragostea, dacă nu de fapt, dar în vorbă, face parte

din toate chestiile vieții, și că toate celelalte intră numai în parte — cit loc liber mai lasă dragostea.

La femeia aceasta trecea, înainte de toate, arta vieții — arta de a se conduce, de a ține în echilibru gîndul cu intenția, intenția cu îndeplinirea. Nu era chip s'o găsești nepregătită, fără veste, cum nu poți surprinde un dușman vigilent pe care, oricît l-ai pîndi, totdeauna ai să întilnești privirea-i îndreptată asupra-ți, în așteptare.

Elementul ei e societatea, și deaceia tactul, precauția la ea precedă fiecărui gînd, fiecărui cuvînt și fiecărei mișcări.

Nu-și deschide niciodată și față de nimeni, mișcările intime ale inimii, nimănui nu încredințează talnele sufletești; nu vezi lingă ea o bună prietină, o bătrînă cu care să șoptească la o ceașcă cu cafea. Numai cu baronul von Langwagen rămîne adesea singură; sara baronul stă uneori până la miezul nopții, dar aproape totdeauna cînd e și Olga; și mai mult tac, dar tac cu un fel de înțeles, tac cuminte, parcă ar ști ceva, ce nu știu alții, dar — atîta.

Parcă le-ar plăcea să stea împreună — asta-i toată încheerea care se poate scoate, privind-i. Se poartă cu dînsul cași cu alții: cu bunătate, cu bună voință, dar tot așa de egal și liniștit.

Garile rele se folosiseră într'o vreme de lucrul ăsta și începuseră să facă aluzii la oarecare prietinie veche, la o călătorie în străinătate împreună; dar în raporturile cu dînsul nu se arăta nici umbră de vre-o simpatie ascunsă, deosebită, ceiace s'ar fi dat cumva pe față.

De altfel baronul e epitropul unei moșioare a Olgăi, — care ajunsese, nu știu cum, cauțiune pentru o întreprindere, și se incurcase acolo.

Baronul conducea procesul, adică făcea pe un oarecare cinovnic să scrie niște hîrtii, le cetea cu lorneta, le iscălea și trimitea pe același cinovnic cu ele pe la tribunale, iar el, prin legăturile sale cu lumea, dădea procesului un curs satisfăcător. Dădea nădejde într'un sfîrșit apropiat și fericit. Lucrul ăsta puse capăt zvonurilor răutăcioase, și toți se deprinseră să privească pe baron drept rudă.

Avea aproape cincizeci de ani, dar se ținea foarte bine, numai că-și cănea mustățile și schiopăta puțin de un picior.

Era politicos până la exces; niciodată nu fuma față de dame, nu pune un picior peste altul, și defăima pe tinerii care-și îngădulau să stea răsturnați în fotollu, în societate, și să-și ridice genunchii și ghetele la nivelul nasului. Baronul și în odaie stătea cu mînuși, scoțîndu-le numai cînd se așeza la masă.

Era îmbrăcat după ultima modă și purta la frac o mulțime de cordoane. Umbla totdeauna în cupeu și îngrijea de cal grozav; înainte de a se așeza în trăsură, o inspecta de jur împrejur, inspecta hamurile, chiar copitele cailor, iar uneori scotea o batistă albă și freca umărul sau spinarea cailor, ca să vadă dacă-s curățîți bine.

O cunoștință o întîmpina cu zîmbet amabil și politicos, pe un necunoscut—la început rece, dar după ce necunoscutul îi era prezentat, răceala se schimba tot în zîmbet, și cel prezentat putea conta pe el totdeauna.

Discuta despre orice : și despre virtute, și despre scumpete, și despre știință, și despre societate—cu aceiași precizie ; își exprima părerea în fraze clare și precise, parcă ar fi exprimat niște sentințe gata, scrise gata într'un caet de curs, și puse la dispoziția lumii drept manual pentru toți.

Raporturile Olgăi cu mătușa fuseseră până aici foarte simple și pașnice ; în gingășie nu treceau niciodată granițele cumpătării, nu s'a strecurat între ele niciodată umbră de neînțelegere,—ceiace provenea parte din caracterul Mariei Michailovnei (mătușa Olgăi), parte din lipsa de orice pretext pentru amîndouă—de a se purta altfel. Mătușei nici nu-i trecea prin mînte să ceară Olgăi ceva, ce i-ar fi contrazis dorințele ; Olga nu s'a gîndit nici în vis să nu îndeplinească vre-o dorință a mătușei, să nu-l urmeze sfatul.

Și în ce se arătau aceste dorinți ? În alegerea unei rochii, în pieptănătură, sau unde să meargă, la teatrul francez, ori la operă.

Olga asculta într'atîta, întru cît mătușa exprima dorința, sau dădea sfatul,—nimic mai mult ; iar mătușa îi dădea totdeauna cu un ton cumpătat, până la răceală,—întrucît îi îngăduiau drepturile de mătușă, niciodată mai mult.

Raporturile astea erau așa de incolor, încît nu se putea judeca, dacă în caracterul mătușei era vre-o pretenție la supunere, la o afecțiune deosebită din partea Olgăi, nici dacă era în caracterul Olgăi ascultarea, sau o deosebită dragoste față de mătușă.

În schimb, dela cel dintăiu pas, văzîndu-le împreună, se putea preciza, că sînt—mătușa și nepoata, nu mama și filca.

— Eu plec la magazin : nu-ți trebuie ceva ?—întreba mătușa.

— Da, *ma tante*, ași vrea să schimb rochia lilas,—zicea Olga, și plecau împreună ; sau :—nu, *ma tante*,—zicea Olga :—am fost decurînd.

Mătușa o lua cu două degete de obraji, o săruta pe frunte, iar fata săruta mîna mătușei, și una pleca, iar cealaltă rămînea.

— Luăm același vilă și de data asta ?—zicea mătușa, nici ca întrebare, nici ca afirmare, ci așa, parcă ar vorbi cu sine însăși și nu s'ar hotări.

— Da, acolo e foarte bine,—răspundea Olga.

Și vila era luată.

Iar dacă Olga zicea :

— Ah, *ma tante*, cum nu te-ai plictisit de pădurea asta, de nisip ? N'ar fi mai bine să încercăm în altă parte ?

— Să vedem,—zicea mătușa.—Olenca, mergem la teatru ? Se strigă mult despre plesa asta.

— Cu plăcere,—răspundea Olga, dar fără grabă de a-l împlini dorința, fără aer de supunere.

Uneori mai discutau.

— Dar bine, *ma chère*, parcă ți se potrivesc ție panglicile verzi?—zicea mătușa.—Ia mai deschise.

— Ah, *ma tante!* A șasea oară sînt cu deschise; bate la ochi, la urma urmelor.

— Atunci ia pensée.

— Dar astea nu-ți plac?

Mătușa se uită bine și scutură din cap.

— Cum vrei, *ma chère*, în locul tău eu ași lua pensée, sau deschise.

— Nu, *ma tante*, mai bine să le iau pe astea,—zicea Olga, fără încăpăținare, dar lua ce-i plăcea.

Olga cerea mătușei sfaturi nu ca unei autorități, al cărei verdict să fie lege, ci așa, cum ar fi cerut sfat oricărei alte femei, cu mai multă experiență.

— *Ma tante*, dumneata ai citit cartea asta? Ce e acolo?—întreba ea.

— Ah, ce groază!—zicea mătușa, respingînd cartea, fără s'o ascundă, și fără să ia nici o măsură, ca să n'o cetească Olga.

Iar Olgăi niciodată nu i-ar fi trecut prin gînd s'o cetească. Dacă se îndoiau amîndouă,—se adresau baronului von-Langwagen, sau lui Stolz, cînd era de față, și cartea se cetea, sau nu se cetea, după verdictul lor.

— *Ma chère* Olga!—zicea uneori mătușa.—Despre tînărul ăsta care mereu se apropia de tine la Zavadschli, mi s'a povestit ceva, nu știu ce istorie proastă.

Și atîta. Iar Olga—cum o vrea: vorbească cu dînsul, sau nu.

Apariția lui Oblomov în casă nu deșteptă nicio întrebare, nicio atenție deosebită, nici din partea mătușei, nici a baronului, nici chiar a lui Stolz. Acest din urmă vroia să prezinte pe prietînul său într'o casă, unde totul era pretențios, unde nu numai n'au să-ți propună să dormi puțin după masă, ci unde nu-ți vine să pui nici chiar picior peste picior, unde trebuie să fii îmbrăcat îngrijit, să bagi de samă ce vorbești—intr'un cuvînt, nu-i chip nici să ațipești, nici să uiți unde te afli, și unde conversația era întotdeauna vie, în legătură cu viața curentă.

Stolz mai credea că a introduce în viața somnolentă a lui Oblomov prezența unei femei tinere, simpatice, deștepte, vioae și glumețe, ar fi cași cum ai aduce într'o odaie întunecoasă o lampă, dela care prin toate colțurile s'ar revărsa o lumină egală, cîteva grade de căldură, și odaia s'ar înveseli.

Iată tot rezultatul pe care-l urmărea el, prezentînd pe prietînul său Olgăi. Nu prevăzuse că are să introducă o rachetă; Olga și Oblomov nu prevăzuseră nici atîta.

Ilia Illici stătu cu mătușa frumos vre-o două ceasuri, fără să pue o singură dată un picior peste alt picior, vorbind cum se cade despre toate; i-a apropiat chiar de vre-o două ori cu îndeminare, un scăunaș sub picioare.

Sosi baronul, zimbi politicos și-i strînse mina cu amabilitate.

Oblomov să purtă și mai frumos, și tustrei fură mulțumiți unul de altul, cum nu se poate mai mult.

Mătușa privise conversațiile prin colțuri, plimbările lui Oblomov cu Olga... sau mai bine zis, nu le privise nici într'un fel.

Dacă s'ar fi plimbat cu un tânăr, cu un „cavaler”—altă chestie: mătușa n'ar fi zis nimic nici atunci, dar cu tactu-i obișnuit, ar fi stabilit cumva, pe nesimțite, altă regulă: s'ar fi dus singură cu ei odată—de două ori, ar fi trimis pe cineva cu ei, și plimbările s'ar fi sfârșit dela sine.

Dar să se plimbe cu „Monsieur Oblomof”, să stea cu el în colțul sălii celei mari, în balcon... unde-i răul? Omul are peste treizeci de ani: doar n'are să-i vorbească prostii, să-i dea niscaiva cărți... Așa ceva nici prin minte nu-l trecea nimănui.

Afară de asta, mătușa auzise cum Stolz, în ajanul plecării, îl spunea Olgăi, să nu-l lese pe Oblomov să aștească, să-i interzică de a dormi, să-l necăjească, să-l tiranizeze, să-i dea fel de fel de însărcinări—într'un cuvînt să dispună de dînsul. O rugase și pe dînsa, să nu scape din vedere pe Oblomov, să-l invite mai des, să-l ia la plimbări, să-l trezească în tot felul, dacă nu pleacă în străinătate...

Olga, cit stătu el cu mătușa, nu se arătă, și timpul trece încet. Pe Oblomov îl apucau din nou călduri și răcori. Acuma începuse să ghicească pricina schimbării petrecute în Olga. Pentru el schimbarea era parcă mai grea decît înainte...

De greșala dintăiu îi era numai frică și rușine, acum a se simțea stînjinit, copleșit. Simțea răceală, descurajare în suflet,—ca pe un timp umed, ploios. Ii dăduse să înțeleagă că a ghicit iubirea ei pentru dînsul; și încă cine știe, dacă n'a ghicit greșit... Nu, a fost de bună samă o insultă, care cine știe, dacă mai e reparabilă. Și chiar dacă a ghicit, cit de stîngaci! Nu, e o săcătură!

A putut să sperie sentimentul care bate sfios în inima fecio ească și tînără,—care se așează cu băgare de samă și ușor,—ca paserea pe o ramură: un sunet străin, un foșnet—și a zburat!

Așteptă cu inima scăzută și cutremur, până s'o cobori Olga la masă; se gindea ce, și cum are să vorbească ea, cum are să-l privească...

Olga s'a coborît—și Oblomov a rămas ca trăznit, privind-o: deabia o recunoscuse. Altă față, chiar vocea—e alta!

Zimbetu-i tînăr, naiv, aproape copilăresc nu se arătă pe buzele ei o singură dată. Olga nu se uită o singură dată cu

privirea-i obișnuită: cu ochii ei largi deschiși, în care se exprima altă dată o întrebare, o nedumerire, sau o curiozitate naivă: acumă parcă n'ar mai avea ce să întrebe, dece să se mire!

Privirea ei nu-l urmărea, ca mai înainte. Se uita la el, parcă l-ar fi cunoscut demult, l-ar fi studiat demult, parcă pentru ea el n'ar fi fost nimic—cași baronul. În sfârșit parcă n'ar fi văzut-o de un an: atât de schimbată era.

Nu se mai vedea asprimea, necazul din așun; Olga glumea și ridea chiar, răspundea deslușit la întrebări, la care altă dată n'ar fi răspuns nimic. Se vedea că-i hotărâtă să-și impună, să facă ceiace fac alții,—ceiace altă dată nu făcea. Libertatea, simplitatea care să-i permită, ca mai înainte, să exprime tot ce avea în minte—nu se mai vedea. Unde-s toate astea?

După masă se apropie de ea s'o întrebe, dacă nu merge la plimbare. Fără să-i răspundă, Olga se adresă către mătușă cu întrebarea:

— Mergem și noi la plimbare?

— Doar pe aproape,—zise mătușa.—Spune să-mi aducă umbrela.

Și plecară împreună. Umblară aproape în silă, privind spre depărtări, spre Petersburg, ajunseră până la pădure și se întoarseră în balcon.

— Mi se pare, azi nu ești dispusă să cînți. Mi-i și frică să te rog,—zise Oblomov, așteptînd până s'o sfîrși cu această stare de stinjenire, doar i-o reveni dispoziția, doar s'o arăta măcar într'o vorbă, într'un zîmbet, în sfîrșit în cîntec, o rază de sinceritate, de naivitate și încredere.

— Cald!—observă mătușa.

— Nu-i nimic, am să încerc,—zise Olga, și cîntă o romanță. Oblomov asculta și nu credea urechilor.

Nu-i ea: unde-i tonul pătimaș de mai înainte?

Cînta așa de curat, așa de corect și totodată așa de... cum cîntă toate fetele, cînd sînt rugate să cînte în societate: fără antrenare. Din cîntec lipsea sufletul, și în auditor nu tresări nici un nerv.

Se preface oare? Inșeală? Se supără? Nu poți înțelege nimic: se uită blînd, vorbește bucuros, dar vorbește așa cum cîntă,—ca toată lumea. Ce va să zică asta?

Oblomov, fără să aștepte ceaiul, își căută pălăria și-și luă ziua bună.

— Vino mai des,—zise mătușa: în zilele de lucru sîntem totdeauna singure—dacă nu ți-i urît; iar Duminicile totdeauna avem pe cineva—n'are să-ți fie urît.

Baronul se sculă politicos și salută.

Olga îi făcu semn ca unei bune cunoștinți și, după ce plecă Oblomov, se întoarse spre fereastră, se uită înafară și ascultă cu sînge rece pașii lui Oblomov care se îndepărta...

Aceste două ceasuri și cele trei sau patru zile următoare,—

cel mult o săptămînă,—avuseseră asupra ei mare efect și o împinseseră departe înainte. Numai femeile sînt capabile de asemenea dezvoltare sufletească.

Parcă asculta cursul vieții, nu cu zilele, ci cu ceasurile. Și fiecare ceas de experiență, cit de mică, cît de neînsemnată, care pentru un bărbat trece ca o pasere în zbor pe dinaintea nasului, de cătră o față e prins cu o luțeață de necrezut: fata îi urmează zborul înainte, și o curbă descrisă în zbor, îl rămîne în amintire, ca un semn neșters, ca o indicație, o lecție.

Acolo unde pentru un bărbat trebuie așezat un stîlp de *verstă*, cu o inscripție, ei îl ajunge foșnetul unei adieri, tremurul abia simțit al aerului.

Din ce pricină oare pe fața fără grijă a unei fete, cu o expresie caraghios de naivă încă acum o săptămînă, se așează deodată umbra unui gînd sever? Și ce gînd anume? Despre ce? Totul s'a concentrat parcă în acest gînd: toată logica, toată experiența și filozofia bărbatului, tot sistemul vieții!

Cuzinul care de curînd a lăsat-o copil, a isprăvit învățătura, și-a pus epolete și, văzînd-o din ușă, aleargă la ea vesel, cu gînd,—s'o lovească peste umăr,—ca mai înainte,—să se învirtească cu ea, să sară pe scaune, pe divanuri,—deodată... privind-o cu atenție, simte sfială, pleacă rușinat, înțelege că el e încă băețandru, iar ea—femeie!

De unde? Ce s'a întîmplat? O dramă? Un eveniment mare? Vre-o noutate despre care știe tot orașul?

Nimic: nici *maman*, nici *mon oncle*, nici *ma tante*, nici dădaca, nici fata din casă—nimeni nu știe nimic. Și nici n'a avut cînd să se întîmple ceva: a dansat două mazurci, cîteva contradansuri și, cine știe din ce, a început s'o doară capul: n'a dormit o noapte...

Apoi a trecut totul, numai că pe față s'a adăugat ceva nou; se uită altfel, nu mai ride cu zgomot, nu minîncă o pară întregă deodată, nu mai povestește cum „la noi în pension“... A isprăvit și ea învățătura...

Oblomov,—cași cuzinul,—a doua, a treia zi deabia recunosc pe Olga și se uita la ea cu sfială; ea—ca totdeauna, dar fără curiozitatea de mai înainte, fără semne de simpatie, ci așa, ca toate...

„Ce-l cu ea? La ce se gîndește ea acum, ce simte?“—se întreba Oblomov chinuit. Zău, nu înțeleg nimic!“

Și de unde era să înțeleagă, cînd în ea se petrecea ceiace cu bărbații se întîmplă la douăzeci și cinci de ani, cu ajutorul unui număr de douăzeci și cinci de profesori, de biblioteci, după cutreerări prin lume, uneori chiar cu oarecare pierdere a arotmatului moral, a puterii de judecată, a părului?...

Olga intrase în sfera conștiinții: pe ea această intrare o costase atît de efîin, pentru ea totul fu așa de ușor...

—Nu, e greu, e pliclicos!—închee Oblomov.—Mă mut în

cartierul Viborgului, mă ocup, cetesc, plec la Oblomovca... singur!—adăugă cu adîncă mîhnire.—Fără ea! Adio, raiul meu, luminosul, pașnicul meu ideal al vieții!

Nu s'a dus nici a patra zi, nici a cincea; n'a cetit, n'a scris; plecase să se plimbe, eșise pe drumul prăfuit, mai încolo trebuia s'o ia la deal.

„Să horhăesc pe căldura asta!“—își zise, căscă și se înturnă, se întinse pe divan și adormi un somn greu, cum dormea mai înainte, în strada Gorohcovaia, în odaia prăfuită, cu stuurile lăsate.

Niște visuri așa de turburi...

Se trezi—dinaintea lui masa gata: botfînla,* pîrjoale; Zachar privește somnoros în fereastră. În altă odae Anisia face zgomot cu farfuriile.

Mîncă, se așază lîngă fereastră. Plictiseală, stare stupidă. Tot singur! Iar nu-i vine să iasă nicăeri: ce să caute?...

— Ia uitați-vă, cuconașule, ce pisoiu—l-au adus vecinii; nu vă trebuie? Ați întreat erî,—zise Anisia, vrînd să-l distreze, și-i puse pisoiul pe genunchi.

Incepu să netezească pisoiul: urit și cu pisoiul.

— Zachar!—zise Iliia Ilici.

— Ce poftiți?—răspunse Zachar alene.

— Eu poate să mă mut în oraș.

— Cum în oraș? N'avem locuință!

— Dar în cartierul Viborgului?

— D'apoi dela țară—tot la țară?—răspunse Zachar.—Ce să căutăm acolo? Doar pe Michei Andreici?...

— Nu-i comod aici...

— Iar mutare? Doamne! Cîtă muncă și așa! Și așa nu găsesc două cești și o perie de dușamea; dacă nu le-a dus Michei Andreici—te pomenești că s'au pierdut.

Oblomov tăcea. Zachar plecă și se întoarse îndată, tîrînd un geamantan și un sac de drum.

— Dar astea unde să le pun? Doar să le vindem,—zise Zachar, lovînd geamantanul cu un picior.

— Ce, ai înnebunit? Zilele astea plec în străinătate,—zise Oblomov supărat.

— În străinătate!—roști Zachar deodată, zîmbînd.—Ați vorbit: în străinătate!...

— Ce ți se pare așa de ciudat? Plec și pace... Am gata și pasportul,—zise Oblomov.

— D'apoi cine are să vă tragă ghetetele acolo?—întrebă Zachar ironic.—Fetele?... D'apoi o să pieriți acolo fără mine!

Zachar zîmbi din nou,—din care pricină sprincenele și favoritele i se lărgiră de amîndouă părțile.

— Vorbești prostii! Scoate-le astea și pleacă!—răspunse Oblomov cu necaz.

* Un fel de mîncare rece.

A douazi, deabia se trezi Oblomov la ceasul zece de dimineață, când Zachar, servindu-i ceaiul, îi spuse că, ducându-se la brutărie, a întâlnit acolo pe Domnișoara.

— Ce domnișoară?—întrebă Oblomov.

— Ce domnișoară? Domnișoara Illinscala, Olga Sergheevna.

— Și?—întrebă Oblomov nerăbdător.

— Nimic, complimente. Întreba, dacă sînteți bine, și că ce faceți?

— Și tu ce-ai zis?

— Am zis că sînteți bine; că ce să albă?

— Dar de ce adaogi idioatele tale păreri?—observă Oblomov:—„Ce să albă?” De unde știi tu, ce am eu? Și încă ce-a mai zis?

— A întreat unde ați mîncat eri?

— Ei, și?...

— Am zis că acasă, și că ați cinat tot acasă. „Dar dumnealui seara minîncă?”—a întreat domnișoara.—Numai doi pui, zic, a mîncat...

— Pr-rostule!

— Ce prost? Parcă nu-i adevărat?—zise Zachar.—Iaca, pot și oasele, dacă vrei, să le...

— Zău, prost!—repetă Oblomov.—Și dumneaei ce a zis?

— Domnișoara a zîmbit. Apoi a zis: „dece așa de puțin?”

— Ce dobitoc!—Să-i fi spus încaltea că-mi îmbraci și că-mașa pe dos.

— Nu m'a întreat—nu i-am spus.

— Și ce-a mai întreat?

— A întreat, ce-ați făcut zilele astea?

— Și tu?...

— Nimica, zic, stă culcat.

— Ah!...—rosti Oblomov cu mare necaz, ridicîndu-și pumnii la temple.—Ești afară!—adăugă el furios.—Dacă mai îndrăznești să spui despre mine asemenea dobitocii, ai să vezi ce fac cu tine! Ce otravă e omul ăsta!

— Dar ce să fac, să mint la bătrînețe?—se îndreptăța Zachar.

— Ești afară!—repetă Ilia Illici.

Pentru Zachar ocara era—nimica; să nu spue boerul numai vorbe „jalnice“.

— I-am spus că vă mutați în cartierul Viborgului,—încheie Zachar.

— Șterge-o!—strigă Oblomov poruncitor.

Zachar eși și umplu cu oftatul tot antreul, iar Oblomov începu să bea ceaiul.

Bău ceai, și din enorma grămadă de pînișoare și covrigi mîncă numai o pînișoară, temîndu-se de vre-o nouă indiscreție

a lui Zachar. Apoi aprinse o havană și se așeză la birou, deschise o carte, ceti o pagină, vru să întoarcă foaia—cartea era netăiată.

Oblomov tăie foile cu degetul: din pricina asta pe marginile foilor se formară festoane, iar cartea era străină, a lui Stolz, care are o regulă așa de severă și plicticoasă, mai ales în privința cărților—ferească Dumnezeu! Hirtie, creioane, toate mărunțișurile—cum le-a pus, așa să rămână.

Ar trebui un cuțit de os, dar lipsește; s'ar putea cere, se înțelege, și unul de masă, dar Oblomov preferi să pue cartea la loc și să se îndrepte spre divan; deabia se rezămă cu mina pe perna brodată, ca să se aranjeze mai bine pentru culcare, când Zachar intră în odae.

— D'apoi Domnișoara v'a rugat să veniți la asta... cum îi zice... oh!—raportă el.

— De ce n'ai spus adineaori, acum două ceasuri?—întrebă Oblomov grăbit.

— Mi-ați poruncit să es afară, nu m'ați lăsat să sffrșesc...—întimpină Zachar.

— Tu mă pierzi, Zachar!—roști Oblomov patetic.

„Haiti, iar a luat-o cu ale lui!—se gândi Zachar, infățișînd stăpînului favorita stîngă și privind în părete: cași mai dăunăzi... cînd ți-o arunca o vorbă!...”

— Unde să viu? întrebă Oblomov.

— În asta... cum îi zice. Grădină, parcă...

— În parc?—întrebă Oblomov.

— În parc, tocmai. „La plimbare, zice, dacă binevoîți; am să fiu, zice, și eu...”

— Hainele!

Oblomov cutreeră tot parcul, căută prin cortine, prin chioșcuri—Olga nicăieri. O luă pe aleea, unde avusese loc declarația, și o găsi acolo, pe o bancă, nu departe de locul, unde rupsesse ea ramura și o aruncase.

— Credeam că nu mai vii,—zise Olga cu ton prietinos.

— Demult te caut prin tot parcul,—răspunse Oblomov.

— Știam că ai să mă cauți, și m'am așezat aici înadîns, în aleea asta: mă gîndeam că numaidecît ai să treci pe aici.

Oblomov era să întrebe: „Dece ai crezut?” Dar se uită la ea, și nu mai întrebă.

Fața ei era alta, nu cea de mai înainte, cînd se plimbau amîndoi aici, ci aceia cu care o lăsase el ultima dată, și care i-a pricinuit atîta neliniște. Și expresia prietinoasă era parcă alta, stăpînită, toată expresia feței așa de concentrată, așa de hotărîtă; Oblomov vedea că pentru jocul de-a ghicitele, de-a aluziile, întrebările naive, nu-i loc, că această clipă copilărească, că această clipă veselă a trecut.

Multe din cele ce nu se spususeră, de care te-ai fi putut apropia prin întrebări și rețe, s'au hotărît fără vorbe, fără lămuriri;

cine știe cum, dar să te mai întorci la așa ceva—nu se mai poate.

Dece nu te arăți de atîta timp?—întrebă Olga.

Oblomov tăcea. Ar fi vrut iar să-i dea a înțelege cumva, pe încunjur, că farmecul tainic al raporturilor dintre ei a dispărut, că-l apasă această stare de concentrare, de care s'a încunjurat ea, ca de un nour,—parcă s'ar fi închis în ea,—și că el nu știe, ce să facă, cum să se poarte față de ea.

Dar simțea că cea mai mică aluzie la așa ceva l-ar provoca o privire mirată; apoi va mai ajuta poate la răceala ei, și va dispărea cu totul acea scîntee de interes,—pe care o știnsese el atît de stîngaciu chiar dela început. Trebuie aprinsă din nou, încet și cu băgare de samă, dar cum—nu se pricepea.

Simțea, fără să-și dea samă, că Olga a crescut și că e poate mai înaltă decît dînsul, că de azi încolo s'a sfîrșit cu întoarcerea cătră naivitatea copilăroasă, că în fața lui e Rubiconul, și că fericirea perdută e acuma pe cellalt mal: amîndoi trebuie să treacă dîncolo.

Dar cum? Dar dacă sare singur?

Olga înțelegea mai bine ce se petrecea în el, deaceia precumpănirea era din partea ei. Olga vedea mai bine ce se petrecea în sufletul lui, cum se năștea sentimentul în fundul acestui suflet, cum juca și se arăta în afară, vedea că cu el și rețența femeiască, viclenia, cochetăria,—uneltele Sonicicăi,—sînt de prisos, căci cu Oblomov nu-i nevoie de luptă.

Vedea chiar că, cu toată tinerețea, rolul dîntălu și cel mai important îi aparținea ei, că dela dînsul se putea aștepta numai la o impresie adîncă, la o supunere pătimașă, dar leneșă, armonie veșnică cu fiecare bătae a pulsului, dar nici o mișcare a voinții, nici o idee activă.

Intr'o clipă cîntări toată stăpînirea sa asupra lui, și-i plăcea acest rol de stea conducătoare, de rază luminoasă, pe care o va răspîndi asupra acestui lac stătător și se va reflecta în el.

Triumfa în tot felul de superioritatea sa în acest duel.

În asemenea comedii sau tragedii,—după împrejurări,—amîndouă persoanele active apar aproape întotdeauna cu același caracter: de calău și victimă.

Olga, ca orice femeie cu rolul dîntălu, adevă de calău,—se înțelege, mai puțin decît altele,—și fără să-și dea samă, nu-și putea refuza cu totul plăcerea de a se juca cu el, ca cu o psică; uneori ca un fulger, ca un capriciu neașteptat, îi scapă o rază de sentiment, apoi se concentrează deodată, se ascunde; dar de cele mai multe ori îl împingea ea înainte, știind că el singur un pas nu va face și va rămînea nemișcat acolo, unde l-a lăsat ea.

— Ai fost ocupat?—îl întrebă, brodînd pe un fel de canva.

„Ași zice că am fost ocupat, dar Zachar ăsta!“—gemu Oblomov în ascuns.

— Da, am cetit cîte ceva,—răspunse el cu aer distrat.

— Ce, vre-un roman?—întrebă ea, și ridică asupra lui ochii, ca să vadă cu ce aer are să mintă.

— Nu, eu romane aproape nu cetesc,—răspunse Oblomov liniștit: am citit „Istoria descoperirilor și invențiilor“. Și se gândi:

„Bine că am citit azi măcar o foaie!“

— În rusește?

— Nu, în englezește.

— Cetești englezește?

— Cu greu, dar cetesc.—Dar dumneata n'ai fost în oraș?—
întrebă Oblomov, mai mult ca să treacă peste conversația despre cărți.

— Nu, sînt tot acasă. Lucrez tot aici, în alea asta.

— Tot aici?

— Da, îmi place foarte mult alea asta; îți sînt recunoscătoare că mi-ai arătat-o: pe aici nu umblă aproape nimeni.

— Nu ți-am arătat-o,—o intrerupse el;—noi, ții minte?—
ne-am întîlnit aici întîmplător.

— Da, adevărat.

Tăcură.

— Ți-a trecut ulciorul cu totul?—zise Olga, privindu-l drept în ochiul drept.

Oblomov se înroși.

— Mi-a trecut, slavă Domnului.

— Pune comprese cu vin simplu, cînd te minîncă; atunci ulciorul se oprește. Dădaca m'a învățat.

„Ce tot are ea cu ulcioarele!“—se gândi Oblomov.

— Apoi nu minca sara,—adăugă ea serios.

„Zachar!“ i se opri lui Oblomov în git un strigăt turbat
cătră Zachar.

— Destul să mininci bine într'o sară,—urmă ea, fără să ridice ochii de pe lucru,—și să stai culcat vre-o trei zile, mai ales pe spate, îndată se așează ulciorul.

„Do bi-toc!“ — tună în sufletul lui Oblomov la adresa lui Zachar.

— Ce lucrezi?—întrebă el, ca să schimbe vorba.

— O sonetă,—răspunse Olga, desfășurînd un sul de canva, și arătîndu-i desenul: pentru baron; e bine?

— Da, foarte bine, desenul e foarte drăguț. Asia-i o ramură de liliac?

— Mi se pare că... da,—răspunse ea distrat.—Am ales la întîmplare, ce mi-a căzut sub mînă...

Și, roșindu-se puțin, strînse iute canvaua.

„Dar e plicticos, dacă starea asta mai ține, dacă nu se poate afla dela ea nimic“—se gândi Oblomov: „altul, Stolz, de pildă, ar afla, dar eu nu pot!“

Se posomorî și se uită somnoros jur-împrejur. Olga se uită la el, apoi puse lucrul în coșuleț.

— Hai până la crîng,—zise ea, dîndu-i coșulețul, își deschise umbrela, își îndreptă rochia și plecă.—De ce ești trist?—
adăugă ea.

— Nu știu, Olga Sergheevna. Și de ce ași fi vesel? Și cum?

— Ocupă-te, fii mai des cu oamenii.

— Să mă ocup! Te poți ocupa, cînd e un scop. Ce scop am eu? Nu-l am.

— Scopul de a trăi.

— Cînd nu știi pentru ce trăești, atunci trăești cum se întimplă,—de azi pînă mine; te bucuri că a trecut ziua, că a venit noaptea, și în somn îneci plicticoasa întrebare, la ce ai trăit ziua de azi, pentru ce ai să trăești mine?

Il asculta tăcută, cu privirea severă; în sprîncenele strînse se ascundea o asprime; în linia buzelor, ca un șarpe, luneca parcă neîncredere, parcă dispreț...

— La ce ai trăit!—repetă ea.—Parcă poate fi existența cuiva inutilă?

— Poate. De pildă, a mea.

— Dumneata nu știi pînă azi, unde-i scopul vieții dumitale?—întrebă ea, oprindu-se.—Nu cred; dumneata te calomniezi, altfel n'ai merita viața...

— Am trecut locul, unde ar trebui să fie, și mai înainte nu-i nimic.

Oftă, iar Olga zîmbi.

— Nu mai e nimic?—repetă ea întrebător, dar cu vioiciune, vesel, cu riset, necrezîndu-l parcă și sigură, că i-a mai rămas ceva înainte.

— Rizi, dar așa-i.

Olga mergea încet, cu capul în jos.

— Pentru ce, pentru cine să trăesc?—zicea Oblomov, urmînd-o.—Ce să caut, încotro să-mi îndrept gîndirea, năzuințele? Floarea vieții a căzut, au rămas numai spîinii.

Mergea încet; Olga îl asculta distrată, rupse în treacăt o ramură de liliac și, fără s'o privească, i-o întinse lui Oblomov.

— Ce-i asta?—întrebă el timid și incurcat.

— Vezi ce e: o ramură.

— Ce fel de ramură?—întrebă, uitîndu-se la ea cu nedumerire.

— De liliac.

— Știu... dar ce înseamnă?

— Floarea vieții și...

Oblomov se oprî, ea deasemenea.

— Și?...—repetă el întrebător.

— Necazul meu,—roști Olga, uitîndu-se la el drept, cu o privire concentrată, și zîmbetu-i spunea că știe ea ce face.

Nourul nepătruns pieri depe fața ei. Privirea-i vorbea limpede. Parcă ar fi deschis înadins o anumită pagină dintr'o carte, și l-ar lăsa să vadă pasagiul dorit.

— Prin urmare... pot spera...—roști Oblomov deodată, fericit și înroșindu-se.

— Totul! Dar...

Tăcu.

Oblomov învie deodată. Nu-l recunosc, la rîndu-i, nici ea: fața lui întunecată și somnoroasă se transformă; ochii se deschiseră; pe obraji jucară colorii, se trezi gîndirea; în ochi luciră dorinți și voință. Olga ceti și ea limpede, din acest joc mut al feței, că lui Oblomov i-a revenit o întreagă viață.

— Viața, viața din nou mi se deschide!—îngîna Oblomov aiurat;—lat-o în ochii dumitale, în zîmbet, în această ramură, în Casta diva... totul e aici...

Ea clătină din cap.

— Nu, nu tot... o jumătate.

— Cea mai bună?

— Poate.

— Dar cealaltă unde-i? După asta ce mai e?

— Caută.

— La ce?

— Ca să n'o pierzi pe cea dintăiu,—sfirși ea, îi dădu brațul, și amîndoi plecară spre casă.

Beat de fericire, Oblomov, cînd arunca priviri ascunse la capul ei, la trup, la bucle, cînd strîngea ramura.

— Toate astea sînt ale mele! Ale mele!—repetă el gînditor și nu credea ochilor.

— Nu te mai muți în cartierul Viborgului?—întrebă Olga la plecarea lui spre casă.

Oblomov rîse și nu mai numi pe Zachar dobitoc.

IX

De atunci, schimbări neașteptate în Olga nu se mai petrecură. Cu mătușa, în societate era egală, liniștită, dar trăia și simțea viața numai cu Oblomov. Acuma nu mai întrebă pe nimeni ce să facă, cum să procedeze, nu se mai gîndea la autoritatea Sonicicăi.

Pe măsură ce i se deschidea viața, adică sentimentele, observa cu un ochiu atent fenomenele, asculta cu luare aminte vocea instinctului, îl controla cu încetul, cu puțințele observații pe care le avea adunate, și mergea cu pază, pipăind cu piciorul, solul pe care trebuia să pășească.

Să întrebă, n'avea pe cine. Pe mătușa? Dar peste asemenea întrebări mătușa luneca cu atîta ușurință și îndemănare, încît Olga n'a reușit niciodată să adune răspunsurile ei în vre-o regulă pe care să și-o cresteze în amîntire. Stolz lipsește. Pe Oblomov? Dar Oblomov e un fel de Galatea, cu care ea singură trebuia să facă pe Pigmalion.

Viața ei se umplu așa de încet, fără să observe nimeni, încît trăia în noua-i sferă, fără să atragă atenția, fără sărituri văzute, fără zgomot și zbuciumări. Pentru toți ceilalți făcea ceiace făcea și mai înainte, dar totul—altfel.

Mergea și la spectacolul francez, dar conținutul piesei căpăta un fel de legătură cu viața ei proprie; cetea o carte—și în carte se găseau îndată rinduri cu scînteeri ale minții ei, pe-alocuri pilpîia focal simțimintelor ei, erau scrise cuvintele rostite ei—parcă autorul ar fi auzit cum i se bate ei acum inima.

În pădure—aceiași copaci, dar în foșnetul lor apare un sens deosebit: o vie înțelegere s'a stabilit între ea și ei. Paserile nu numai piscuesc și ciripesc, ci vorbesc mereu ceva între ele; și totul vorbește în juru-i, toate îi răspund ei; se deschide o floare—și parcă-i aude respirația...

Și în visuri a apărut viața: sînt pline de vedenii, de icoane cu care ea vorbește uneori în auz... și tot povestesc nu știu ce, dar așa de nedeslușit, încît nu-i chip să le înțeleagă, caută să vorbească cu ele, să întrebe și să le spue ceva, dar tot neînțeles. Numai Catea îi spune dimineată că a alurat.

Și-aduse aminte de prezicerile lui Stolz: care adesea îi spunea că ea încă n'a început să trăiască, și ea uneori se supăra că o ia drept o fetiță, cînd ea are douăzeci de ani. Acuma a înțeles că Stolz avea dreptate, că ea abia a început să trăiască.

— Cînd vor începe să joace în organismul dumitale toate puterile, numai atunci va începe să joace și viața în jurul dumitale, și ai să vezi lucruri, asupra cărora ochii îți sînt închiși azi, ai să auzi celace n'auzi azi: are să cînte muzica nervilor, ai să auzi zgomot de sfere, ai să ascuți cum crește iarba. Așteaptă, nu te grăbi; vin singure,—o amenința el.

Și au venit.

— Trebuie să fi jucînd puterile, s'a trezit organismul...—își zicea ea cu vorbele lui, ascultînd cu luare amînte tremurul neîncercat încă, căutînd cu luare amînte și cu sfială să pătrundă în fiecare nouă manifestare a fiecărei noi puteri trezite.

Nu se lăsa pradă visurilor, nu se supunea tremurului neașteptat al folilor, vedeniilor nocturne, șoaptei tainice, cînd cineva parcă se pleca la urechea ei și-i vorbea de ceva nedeslușit și neînțeles.

— Nervii!—repetă ea uneori cu zîmbet, printre lacrimi, de-abia învingînd frica, și susținînd lupta nervilor, neîntăriți încă, cu puterile trezite.

Se ridică din pat, lua un pahar de apă, deschidea fereastra, își răcorea fața cu batista și se trezea din visuri...

Iar Obiomov, cum se trezește dimineată,—cel dintăiu chip care i se arată în închipuire e—Olga: cu întreaga ei statură, cu ramura de liliac în mînă. Adoarme cu gîndul la ea, merge la plimbare, cetește: Olga e aici, dinaintea lui.

În gînd are cu ea conversații nesfîrșite—și ziua și noaptea. La *Istoria descoperirilor și invențiilor* amestecă într'una descoperiri nouă în chipul sau în caracterul Olgăi, născocesc ocazii de a se întîlni cu ea pe neașteptate, de a-i trimite o carte, de a-i face o surpriză.

O conversație pe care a avut-o cu ea la întâlnire, o urmează acasă, încît nu odata, cînd intră Zachar, Oblomov, cum vorbește așa cu Olga,—cu un ton, cit se poate de gingaș și delicat, —îi zice:

— Tu, dihanie cheală, mi-ai dat adineaori ghetele iar nefăcute: bagă de seamă să nu te...

Dar lipsa de griji îl părăsise din însăși clipa cînd îi cîntă Olga pentru întâia dată. Acuma nu mai trăește viața de mai înainte, cînd îl era tot una, să stea culcat pe spate, sau să privească în părete, e Alexeev de față, sau el singur stă la Ivan Gherasimovici,—în zilele cînd nu aștepta pe nimeni și nimic, nici dela zi, nici dela noapte.

Acuma și zi și noapte, și fiecare ceas al dimineții capătă altă culoare: e, sau plin de o strălucire radioasă, sau încolor și întunecat,—după cum e plin acest ceas de prezența Olgăi, sau trece fără ea,—trece prin urmare cu anevoe și plicticos.

Toate se răsfrîng în ființa lui; în capul lui e o rețea întregă de combinații de toate zilele și de toate clipele, de presupunerii, de presimțiri, de chinuri ale necunoscutului,—toate din pricina întrebării: o vede sau nu? Ce are să zică ea și ce are să facă? Cum are să se uite, ce însărcinare are să-i dea, despre ce are să-l întrebe, are să fie mulțumită, sau nu? Toate aceste întrebări devin nededespărțite de viața lui.

„Ah, dacă ai putea să simți numai această căldură a dragostei, nu și supărările ei!”—visa Oblomov. „Nu, viața nu te lasă în pace: te arde oriîncotro ai căuta să scapi! Cit zbulcium nou a intrat în ea deodată, cite ocupații! Dragostea e o grea școală a vieții!”

Apucase chiar să cetească vre-o citeva cărți: Olga îl rugă să-i spună conținutul și ascultă expunerea cu o răbdare de necrezut. Oblomov scrisese chiar citeva scrisori la țară, schimbă stărostele și, prin mijlocirea lui Stolz, intră în relații cu unul din vecini. Ar fi plecat chiar la țară, dacă ar fi găsit cu putință să se despartă de Olga.

Seara Oblomov nu mai cineață, și lată că-s două săptămîni, decînd nu știe ce va să zică a sta culcat ziua.

În vre-o două-trei săptămîni au cutreerat toate împrejurimile Petersburgului. Mătușa și Olga, baronul și Oblomov se arată pela concertele dela marginea orașului, pela sărbătorile mari. Plănuiesc o plimbare în Finlanda, la Imatra.

Din parte i, Oblomov nici nu s'ar fi mișcat înafară de parc, dar Olga nu se tot astîmpără; deaceia tocmai pe cînd se codea el mai mult cu răspunsul, cînd era vorba de o plecare—plimbarea se hotăra numaldecît. Și atunci zimbetele glumețe ale Olgăi nu se mai sfirșeau. La vre-o cinci verste jurîmprejurul vilei nu se afla un tîpșan, pe care să nu-l fi urcat Oblomov de citeva ori.

În timpul acesta simpatia lor crește, se dezvoltă și se ma-

nifesta după legile ei nelăturate. Olga înflorea odată cu sentimentul. În ochii ei se adăugase lumină, în mișcări—grăție, pieptul se dezvolta atît de splendid, se mișca așa de măsurat.

— Te-ai făcut nostimă la țară, Olga,—zicea mătușa. În zîmbetul baronului se vedea același compliment.

Olga, înroșindu-se, punea capul pe umărul mătușii, iar mătușa îi mîngîia cu drag obrazii.

— Oga, Olga!—îi strigă odată Oblomov, cu pază, aproape în șoaptă, la poalele unui delușor, unde hotărîse ea întîlnirea,—ca să meargă apoi la plimbare.

— Nici un răspuns. Oblomov se uită la ceas.

— Olga Sergheevna!—adăugă în auz.

Tăcere.

Olga era sus, auzea chemarea și, reținîndu-și risul, tăcea. Vroia să-l facă să urce delușorul.

Olga nu-și stăpîni risul.

— Olga, Olga! A, dar dumneata ești acolo!—zise el și urcă dealul.

— Uf! Ce gust și ăsta: să te ascunzi pe deal!—Se așeză lingă ea.—Ca să mă chinuești pe mine, te chinuești și singură.

— De unde vii? Drept de acasă?—întrebă ea.

— Nu, am fost la dumneavoastră; acolo mi-au spus că ai plecat.

— Ce ai mai făcut azi?

— Azi...

— Te-ai certat cu Zachar?—adăugă Olga.

Oblomov rîse ca de un lucru cu nepuînță.

— Nu, am citit *Revue*. Dar, ascultă, Olga...

Dar nu mai urmă, se așeză lingă ea și se cufundă în contemplarea profilului ei, capului, mișcarea brațului încolo și înapoi; se uita cum împunge ea acul în canva și-l scoate îndărăt. Indreptă spre ea privirea, ca o sticlă aprinzătoare, și nu-l mai putea ridica.

Nu se mișca, numai privirea-i se întorcea cînd la dreapta, cînd la stînga, cînd în jos, după cum se mișca mîna ei. O lucrare vie se petrecea în el: o circulație mai puternică a sîngelui, o bătaie îndoit mai iute a pulsului și o fierbere în jurul inimii,—totul cu atîta putere, încît respira încet și greu, cum se respiră numai înaintea unei execuții capitale și în momentele cele mai adînci ale afecției.

Era mut și nu putea măcar să se cîntească; numai ochii umezi de duioșie, erau îndreptați cu o putere neînvinsă spre ea.

Ea îi arunca din cînd în cînd o privire adîncă, cetea sensul ușor de înțeles, zugrăvit pe fața lui, și se gîdea: „Dumnezeule, cît de mult iubește! Cît e de duios, cît de simțitor!“ Și se uita cu drag și se mîndrea de acest om, căzut la picioarele ei, prin puterea ei!

Momentul aluziilor simbolice, zîmbetului plin de înțeles, ramurilor de liliac, trecu fără întoarcere. Dragostea devenea mai

severă, mai pretențioasă, începu să se schimbe într'un fel de datorie, apărură drepturi de-o parte și de alta. Amîndouă părțile se deschideau tot mai mult și mai mult; neînțelegerile, îndoielile dispărură, sau cedară locul unor întrebări mai lămurite și pozitive.

Olga îl tot înțepa cu sarcazme ușoare pentru anii pierduți în lenevie, rostea sentințe aspre, osîndea apatia lui mai adînc și mai cu efect, decît Stolz; apoi pe măsura apropierii, dela sarcazmele pe sama existenței lui, blege și moleșite, trecea la o manifestație despotică a voinții, îi amîntea cu cutezanță și semeție scopul vieții și datoriile ei: cu severitate îi cerea mișcare, îl făcea să-și deschidă mintea, cînd incurcîndu-l în vre-o chestie fină, vitală, cunoscută și ei, cînd venind singură cu o întrebare despre ceiace era nelămurit, inaccesibil pentru ea.

Și Oblomov se trudea, își bătea capul, căuta să scape din incurcătură,—ca să nu cadă în ochii ei, sau ca s'o ajute la dezlegarea greului nod,—la nevoie să-l tae ca un erou.

Întreaga ei tactică femeiască era pătrunsă de o gingașă, simpatie; toate năzuințele lui de a răspunde la timp la mișcările acestei inteligente, respirau pasiune.

Dar de cele mai multe ori Oblomov perdea puterile, cădea la picioarele ei, punea mîna la inimă și asculta cum se bate, nezeziipindu-și de ea privirea pironită, mirată, fermecată.

„Cît de mult mă iubește“!—își zicea ea în aceste clipe, privindu-l cu drag. Iar cînd observa în sufletul lui semnele vechi ascunse, cea mai mică oboseală, o scădere cît de mică de vioiciune,—și Olga știa să vadă adînc,—asupra lui curgeau muștrări, la care se amesteca uneori amărăciunea căinții, frica de greșeală.

Uneori Oblomov, abia s'a pregătît să caște, abia a deschis gura—și privirea ei nedumerită îl și izbește: Oblomov îndată închide gura, încît dinții i se izbesc. Olga îi urmărea cea mai mică umbră de somnolență. Il întreba nu numai ce face, ci și ceiace are să facă.

Lui Oblomov vioiciunea l se trezea și mai mult, decît din muștrări,—cînd băga de samă că din pricina oboselii lui, obosea și ea, devenea neatentă, rece. Atunci îl venea o nouă trezire la viață, o înviere a puterilor, activității, și umbra de nemulțumire dispărea din nou, iar simpatia devenea din nou un izvor puternic și limpede.

Dar toate aceste griji nu eșeau încă din cercul magic al dragostei; activitatea lui Oblomov era încă negativă; Oblomov nu mai doarme, Oblomov citește, uneori se gîndește să scrie și planul, umblă mult, pe jos și cu trăsura, dar drumul mai îndepărtat, însăși chestia vieții, treaba—rămîn încă gînduri vagi.

— Ce viață și activitate mai vrea Andrei?—își zicea Ilia Illici, căscînd ochii după masă, ca să nu adoarmă; asta nu-i viață? Parcă dragostea nu-i o slujbă? Să încerce! În fiecare zi—cite zece verste pe jos! Eri am dormit în oraș, într'un han urli-

cios, îmbrăcat,—scosei numai ghetete,—și nu era nici Zachar: tot de hatîrul ei, pentru comisioanele ei!

Chinul cel mai mare era cînd Olga îl propunea vre-o întrebare specială și-i cerea, ca unui adevărat profesor, un răspuns deplin, și asta se întîmpla cu ea adesea: nu din pedantism,—niciodată,—ci din simpla dorință de a ști cum stă chestia. Olga uita adesea chiar scopurile ei cu privire la Oblomov, și se antrena de chestia însăși.

— Dece pe noi nu ne învață lucrurile astea?—zicea ea uneori, îngîndurată și necăjită, ascultînd cu lăcomie, pe apucate, o conversație despre ceiace se credea de obicei că nu-i de trebuința femeii.

Odată veni pe neașteptate cu întrebarea despre stelele duble; Oblomov avusese nescocința să pomenească de Herschel, și fu trimis în oraș, trebui să cetească toată cartea și să-i explice, pînă a înțeles.

Altădată, tot din nebagare de seamă, lui Oblomov îi scăpară într'o conversație cu baronul, cîteva vorbe despre școlile de pictură—altă muncă pe o săptămînă: să cetească, să-i explice; ba plecară apoi la Ermitage: și acolo a trebuit să-i confirme cu dovezi cele citate.

Dacă a spus ceva de scăpare—ea observă îndată și începe să inziste...

Oblomov a fost nevoit apoi să ctreere magazinele vre-o săptămînă, să caute gravuri depe tablourile cele mai bune.

Bietul Oblomov, cînd revedea cele uitate, cînd se arunca după lucrări nouă prin librării, și uneori nu dormea toată noaptea, răsfoia și cetea toată noaptea,—ca să poată răspunde dimineața la întrebarea din ajun,—ca întîmplător, prin cunoștințe luate din archiva memoriei...

Olga îi punea aceste întrebări nu cu ușurința femeescă, nu din inspirația capriciului de o clipă,—de a afla un lucru sau altul,—ci stăruitor, și în caz de tăcere din partea lui Oblomov, îl chinuia cu o privire lungă. Cum tremura el de asemenea priviri!

— Dece nu zici nimic, dece taci?—il întrebă ea odată,—s'ar zice că îți-i urit.

— Ah!—rosti Oblomov, parcă ar fi revenit după un leșin.—Cit de mult te iubesc!

— Da? Dacă nu te întrebam, n'al zice că...

— Dar e cu putință să nu înțelegi dumneata ce se petrece în mine?—începu el.—Știi, mi-i greu chiar să vorbesc. Iaca ici... dă mîna: mă împiedecă ceva, parcă apasă ceva greu ca o piatră—ca la o mare nenorocire; și cu toate astea—ciudat: și în supărare și în fericire, în organism procesul e același, îți-i greu, aproape te doare, cînd respiri, îți vine să plîngi. Dacă ași plînge, cași într'o nenorocire, mi-ar veni mai ușor...

Olga îl privi în tăcere, parcă ar fi vrut să controleze vor-

bele, le compară cu ceiace era scris pe față, și zîmbi: controlul eși satisfăcător. Pe fața ei adia suflul fericirii, dar al unei fericiri liniștite, care nu poate fi turburată parcă prin nimic. Se vedea că nu i-i greu la suflet, ci tocmai bine,—cași în natură, în această liniștită dimineață.

— Ce-i cu mine?—întrebă Oblomov îngîndurat, parcă s'ar fi întrebat pe sine însuși.

— Să-ți spun ce ?

— Spune.

— Ești... înamorat.

— Da, se înțelege,—întări Ilia Illici, luîndu-i mina depe canva; dar n'o sărută, ci numai își lipl buzele de degetele ei, și se pregătea parcă să le ție așa mult timp.

Ea încercă s'o retragă încetîșor, dar el o ținea cu putere.

— Lasă, destul.

— Dar dumneata ?—Dumneata nu ești înamorată?...

— Înamorată: nu... nu-mi place... Eu pe dumneata te iubesc!—zise ea, și se uită la el așa de lung, că parcă vroia să-și dea seamă, dacă îl iubește înadevăr.

— Iu... besc!—roști Oblomov.—Dar de iubit putem iubi pe mama, pe tata, pe dădaca, chiar un cățaluș: toate astea se acopăr printr'o comună și colectivă noțiune „iubesc“, ca printr'un vechiu...

— Halat ?—zise ea rîzînd —A propos, unde ți-i halatul ?

— Ce halat ? N'am avut niciodată niciun halat.

Olga îl privi cu un zîmbet de muștrare.

— Dumneata... tot cu halatul cel vechiu!—zise Oblomov.—Eu aștept, mi s'a oprit respirația așteptînd să aud, cum izbucnește din inima dumitale sentimentul, cum ai să numești dumneata aceste porniri, și dumneata... zău, Olga! Da, eu sînt înamorat de dumneata, și zic că fără asta nici nu există iubire adevărată: nici de mamă, nici de tată, nici de dădacă nimeni nu se amorezează, ci îi iubesc.

— Nu ștlu,—zise ea pe gînduri, căutînd parcă să se pătrundă pe ea însăși și să-și dea seamă ce se petrece în ea.—Nu ștlu dacă sînt înamorată; dacă nu, atunci poate că încă n'a sosit clipa; știu numai că n'am iubit așa nici pe tata, nici pe mama, nici pe dădaca...

— Atunci care-i deosebirea ? Simți ceva deosebit?...—stăruia el.

— Vrei să știi?—întrebă ea cu viclenie.

— Da, da, da! Dumneata nu simți nevoie de a o spune ?

— Dar de ce vrei să știi ?

— Ca să simt lucrul ăsta în fiecare clipă : azi, toată noaptea, mîne—până la noua întîlnire... Eu numai din asta trăesc.

— Așa ? Dumneata ai nevoie să-ți reînoești proviziile dumitale de tandreță în fiecare zi ! Iată deosebirea între cel înamorat și cel care iubește. Eu...

— Dumneata ?..—aștepta el cu nerăbdare.

— Eu iubesc altfel,—zise Olga, lăsându-se pe spătarul băncii și rătăcind cu ochii prin nourii, care se mișcau deasupra.— Mie fără dumneata mi-i urit ; să mă despart de dumneata pentru puțin timp, îmi pare rău, pentru mai mult—mă doare. Eu odată pentru totdeauna am aflat, am văzut și cred că mă iubești—și sint fericită : ai putea nici să nu-mi mai repeți că mă iubești. Mai mult și mai bine eu nu pot iubi.

„Parcă ar fi vorbele Cordellei“,—se gândi Oblomov, uitându se la Olga cu lăcomle...

— Dacă mori dumneata,—urmă ea, împliedecându-se, eu port un doliu etern și nu mai zîmbesc niciodată în viață. Dacă dumneata vei începe să iubești pe o alta—n'am să mă plîng, n'am să blăstăm, și în fundul sufletului am să-ți doresc fericirea... Pentru mine această iubire e tot una cu... viața, iar viața..

Căuta o expresie.

— Atunci ce e viața după dumneata ?—întrebă Oblomov.

— Viața e—o datorie, o obligație, prin urmare dragostea e tot o datorie : mie parcă Dumnezeu mi-a trimis-o,—sfârși ea, ridicându-și ochii spre cer :—și mi-a poruncit să iubesc.

— Cordelia !—rosti Oblomov în auz :—și are douăzeci și unul de ani !—Atunci iată ce e iubirea după dumneata !—adăugă el pe gânduri.

— Da, și mi se pare că am destule puteri să trăesc și să iubesc toată viața...

„Cine i-o fi inspirat ei lucrurile astea ?“—se gîndea Oblomov, privind-o aproape cu venerație. „Doar nu pe calea experienței, torturilor, focului și fumului a ajuns ea la această lămurită și simplă înțelegere a vieții și iubirii“.

— Dar există bucurii în viață, există pasiuni ?

— Nu știu : nu le-am încercat și nu le înțeleg.

— O, cît de bine înțeleg acuma !—zise Oblomov.

— Poate cu timpul le voi încerca și eu, poate voi avea și eu aceleași porniri, cași dumneata, la întâlniri te voi privi tot așa, și nu voi crede că ești în fața mea.. Trebuie să fie foarte caraghios !—adăuga ea vesel.—Ce ochi faci dumneata uneori : eu cred că *ma tante* observă.

— Atunci în ce stă fericirea iubirii dumitale, dacă n'ai acele vii fericiri, pe care le încerc eu ?...

— În ce constă ? Iată în ce !—zise ea, arătîndu-l pe dînsul, pe sine, singurătatea din jurul lor.—Parcă nu-i o fericire, parcă am trăit eu vr'odată așa ? Mai înainte n'ași fi stat aici singură niciun sfert de ceas, fără o carte, fără muzică—între copacii ăștia. Cînd vorbeam cu un bărbat,—afară de Andrei Ivanovici,—mă plictiseam n'avem despre ce vorbi, tot mă gîndeam cum să rămîn singură.. Acuma... sint veselă, chiar cînd tăcem împreună.

Iși purtă privirea jurîmprejur, pe arbori, pe iarbă, apoi o

opri asupra lui, zîmbi și-i dete mîna.

— Parcă n'are să mă doară, numai cînd îi pleca dumneata ? — adăugă ea. — Parcă n'am să mă grăbesc să mă culc îndată, ca să adorm, să nu mai văd noaptea asta plicticoasă ? Parcă mine n'am să trimit după dumneata ? Parcă...

Cu fiecare „parcă“ fața lui Oblomov se lumina, privirea i se umplea de raze.

— Da, da,—repetă el :—și eu aștept dimineața, și pe mine mă plictisește noaptea, și eu am să trimit mine la dumneata,—nu cu vr'o treabă,—ci numai ca să-ți rostesc numele încă odată și să aud cum sună, să aflu dela oameni vre-un amănunt despre dumneata, să-i invidiez că te-au văzut înainte de mine... Gîndim, trăim și sperăm la fel. Iartă-mi îndoelile, Olga : mă conving că mă iubești, cum n'ai iubit nici pe tatăl dumitale, nici pe mama, nici pe mătușa, nici...

— Nici cățelușul,—zise Olga, și începu să rîdă.

— Atunci crede-mă,—sifriși ea :—cum te cred eu pe dumneata, și nu te îndoii, nu turbura cu îndoeli ușuraticе această fericire, că altfel fuge.. Celace am numit odată al meu,—nu mai dau îndărăt, numai dacă mi l-or zmulge... O știu, cu toate că-s tînră. Dar... știi dumneata,—adaugă cu siguranță în voce :—într'o lună, de cînd te cunosc, la multe m'am gîndit și multe am încercat... parcă am citit o carte mare, așa, singură... cite puțin. Nu, nu te îndoii..

— Nu pot să nu mă îndoesc,—o înterupse el,—nu-mi cere asta. Acum, cît sînt cu dumneata, sînt sigur pe toate : privirea dumitale, vocea, totul îmi vorbește. Cînd te uiti la mine, parcă-mi vorbești : n'am nevoie de cuvînte, știu să citesc în privirea d-tale. Dar cînd nu ești aici, începe un joc atît de chinuitor de îndoeli, de întrebări,—și iar trebuie să alerg la dumneata, iar să mă uit la dumneata, altfel nu cred. Ce-o fi asta ?

— Iaca, eu pe dumneata te cred : de ce oare ?—întrebă ea.

— Cum să nu crezi ? În fața dumitale e un zmintit, un contagiat de patimă ! În ochii mei dumneata te vezi, cred, ca într'o oglindă. Apoi dumneata ai douăzeci de ani ; uită-te la dumneata : poate un bărbat, întîlnindu-te, să nu-ți plătească tributul de admirație... măcar cu privirea ? Dar cînd te cunoaște, te ascultă, te privește îndelungat, te iubește—o, dar înnebunești ! Și dumneata ești așa de egală, așa de liniștită ; și dacă trece o zi—două, și n'aud dela dumneata „te iubesc“...—aici începe a-larma...

Arătă spre înfimă.

— Te iubesc, te iubesc, te iubesc,—lată o provizie pe trei zile, zise ea, ridicîndu-se depe bancă.

— Dumneata tot glumești, dar numai eu știu !..—observă el, oftînd și coborînd cu ea depe deal,

Astfel, în tot felul de variații, se cînta același arie. Întîlnirile, conversațiile,—toate erau același cîntec, aceleași sunete, aceleași lumină, care ardea clar : i se răsfrîngeau și se firimițeau numai razele, trecînd în trandafirii, verzi, aurii, vibrînd în atmosfera

din juru-le. Fiecare zi și ceas aduceau noi sunete și raze, dar lumina ardea una, aria—aceiași.

Și el și ea ascultau aceste sunete, prinzîndu-le, și se grăbeau să cînte unul altuia ce auzea fiecare, fără să bănuiască măcar, că mine au să audă alt sunet, au să apară alte raze, uitînd a doua zi, că în ajun se cîntase altfel.

Ea învăluia revărsările inimii în acele culori, în care-i ardea închipuirea și credea că-s credincioase naturi, și în nevinovăția-i și cochetăria înconștientă se grăbea să se arate în ochii prietenului într'o podoabă cit mai frumoasă.

El credea și mai mult în aceste sunete fermecătoare, în aceeaș lumină orbitoare, și se grăbea să se arate în fața ei cu toată puterea patimii, să-i arate toată strălucirea și puterea focului, care-i mistuia sufletul.

Nu se mințeau nici pe ei, nici unul pe altul: arătau ceiace le vorbea vocea inimii, trecută prin închipuire.

Lui Oblomov puțin îi păsa, la drept vorbind, dacă Olga apare ca o Cordelia, și dacă rămîne credincioasă acestui chip, sau dacă a luat altă cărare și s'a prefăcut în altă vedenie: numai să se arate în aceleași culori și raze, cu care trăia în inima lui, numai să se simtă el bine.

Și nu se informa nici Olga, dacă pățimașul ei prieten i-ar ridica mînușă, aruncată în gura leului, dacă s'ar arunca pentru ea în vre-o beznă: îi era destul dacă vedea simptomele patimii, dacă rămînea el credincios idealului unui bărbat,—și al unui bărbat care se trezește la viață prin ea; destul că din raza unei priviri a ei, a unui zîmbet, în el arde focul vieții, că el n'a încetat de a vedea în ea scopul vieții.

Și deaceia în chipul fugar al Cordeliei, în focul patimei lui Oblomov se reflecta numai o clipă, un trecător suflu al iubirii, o dimineață a ei, o trăsătură capricioasă. Iar mine? Mine, are să strălucească alta, poate tot așa de frumoasă, dar alta...

(Traducere din rusește de A. Frunză)

(Va urma)

I. Gonciarov

Prăvălia românească

Departate de centrul american, strălucitor,
Cătră marginea oraşului,
Unde casele sint joase
Şi tremură copacii desfrunziţi,
Toamna,
Aducîndu-ţi aminte de mahalaua natală,
Intr'un colţ de stradă
E o prăvălie românească.

Aici vin muncitorii
Să primească răvaşele pătate de lacrimi;
Să-şi depue dolarii agonisiţi cu trudă;
Să-şi cumpere foile de-acasă,
Calendarele,
Acaftistele,

Cîntecele bătrînești,
Cite un abecedar,
Sumădaș (sau Micul contabil),
Tudor Vladimirescu;
Gramofoanele plătite în rate;
Să mai schimbe vorbe—
Între două pahare de cidru dulce—
Frații pribegi.

Prăvălia e plină de fum de țigară,
De voci răgușite;
De-o doină oftată mașinalicește de un gramofon,
De glume
Și de vești triste,
De amintiri din locurile lăsate în urmă,
De nădejdiile unor vremuri mai bune,
De visurile muncitorilor...
Prăvălia e plină de dor—
De dorul de satele lor...

Leon Feraru

New-York, 1923

Personalitatea și activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir*

De aici înainte *Istoria ieroglifică* este expunerea cea mai detaliată a luptelor, care s'au dat pentru tronul Moldovei până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir. Unele părți ale povestirii trebuiesc — firește — corectate sau completate. De ce trecea Dimitrie Cantemir în 1704 prin Galați, venind din Adrianopol, cum citim în *Hronic*?¹ Nu toți frații Rusetzești iau parte la consfătuirea închipuită de autor a pribegilor moldoveni și reprezentanților lui Brîncoveanu, pentru a da domn Moldovei în locul lui Constantin Duca. Iordachi și Manolachi erau pe lângă scaunul domnului de mazilit. Cronica racovițeană, cași celelalte confirmă lupta dintre Brîncoveanu și Constantin Duca, domn moldovean a doua oară. *Istoria ieroglifică* ne dă numai rezultatul final și evenimentele din preajma acestuia; de aceea poate crede că nu trebuie să amintească întâlnirea lui Brîncoveanu la Arnăuț-Chioi cu Alexandru Mavrocordat, despre care domnul muntean chemat la Poartă prin umbletele lui Constantin Duca, știa că vrea „să pue pre fii-său domnu alcea în țară“.

Brîncoveanu va continua să sapa domnia lui Duca și acesta va fi mazilit, oficial, fiindcă sta în înțelegere cu Rușii, de fapt, fiindcă fostu-i socru plătise. Numai turburările politice din imperiul otoman, răscoala militară, rebeliunea dușmanilor marelui vizir Rami, înlocuirea sultanului Mustafa cu Ahmed III la 20 Septembrie, va amîna numirea lui Mihai Racoviță. Antioh Cantemir avu un rol umil și odios. Protectorul său, Cialic Ahmed, noul agă al ienicerilor, a sosit prea tîrziu, ca să-i poată da domnia. „Cu un cifert de ceas mai înainte de ar fi sosit ienicer aga la vezirul, lua iar Antioh Vodă domnia — scrie Neculce.² Din 23 Septembrie 1703 Mihai Racoviță este domn al Moldovei.³ După această dată memoriile lui Dimitrie Cantemir ne dau știri, care

* Vezi „Viața Rominească“, No. 7 și 8 din 1924.

¹ Hronic, pag. 162.

² Ibidem, pag. 352 și urm.; Neculce, ed. cit., pag. 279. Vezi și celelalte cronici.

³ N. Costin, Let. II, pag. 51.

lipsesc profutindenea: teatrul de intrigi dela Constantinopol, lupta în contra Cantemireștilor este reprezentată cu belșug de informație, cu amănunte psihologice foarte prețioase.

Dimitrie Cantemir ne dă sbuciumările, goana totdeauna grabnică de a păstra cîștigul, neliniștea de fiecare clipă a dușmanilor săi, ne introduce în sala pașilor pierduți a polticeii otomane și peste *Istoria ieroglifică* putem zări la orizont marea furtună, ce se va abate asupra principatelor romine în sec. XVIII.

Urmăreau memoriile lui Dimitrie Cantemir și vre-o justificare a atitudinii Cantemireștilor în lupta stăruitoare după domnia Moldovei? De bună samă. Nu era un drept de succesiune anume, consacrat prin atmosfera politică generală. În majoritatea cazurilor pe această vreme domniile se făceau și se desfăceau prin Constantinopol. Dimitrie Cantemir însuși în *Descriptio Moldaviae*¹ arată că votul boerilor era necesar, de oarece domnia era electivă, uită însă să sublinieze în deajuns marele amestec al Turcilor. Dimitrie avusese votul boerilor, l-a stricat însă Brîncoveanu, dușman, ori de cîteori Cantemireștii aveau prilejul să ia domnia, iar cînd nu putea zădărnici, atitudinea lui a fost de armistițiu, de adaptare la niște împrejurări imanente. Această purtare a lui Brîncoveanu nu o putea admite Dimitrie Cantemir, care îi trimisese doar vorbă că nu e lucru cuminte, ca filii să moștenească dușmănia părinților. Brîncoveanu, în lupta ce o ducea în contra Cantemireștilor, s'a aliat chiar cu Ruseștii, dușmanii Cantacuzinilor. De atîtea ori Brîncoveanu a căutat să distrugă pe Cantemirești, pe cînd aceștia sînt loiali cu dușmanii lor, chiar cu pletinii, care l-au părăsit și le doriseră peirea. *Istoria ieroglifică* subliniază totdeauna momentele etice. Oare de acela ni se prezintă „cu 760 de sentenții frumos împodobită“?

Iată cîteva: „mare scirșnetul roatelor, astupă voroava cărăușilor“; „cuvîntul slobozit mai iute decît fierul împănat se duce și piatra în fundul mării aruncată, precum vreodată tot a mai eși, tot se nădăjduiaște, iară cuvîntul grăit, precum va fi puțința a se dezgrăi, toată nădejdea lipsește“; „nici nebunul coarne, nici înțeleptul aripi are, de pre carile de înțelept sau de nebun să se cunoască“; „gura desfrînată mai tare aleargă, decît piatra din deal răsturnată, pe care un nebun cu piciorul poate a o prăvăli și o mie de înțelepți a opri nu o pot“; „cine tace mult, mult gîndește“; „nu mai mult tăria vinului în cap, decît chipul frumosului în inimă lovește“ etc.

Pe lîngă tendința de a reliefa partea etică a luptei sale, Cantemir, care se ocupase mai înainte atît de mult cu filozofia, nu se putea desobișnui a nu supune judecății sale vremurile, prin care trecea, și formele acestora. Meditativitatea trebuia așa dară să coloreze memoriile. Sentințele sînt gîndiri proprii, sau localizări, ori aduceri aminte din viața sa moldovenească, ca „să nu vie în capul copilului, ce-i menește maică-să“, și lămurește că

mamele „și de cele ce să nu le cumva să vie, se tem, acelea, precum să. le fie venit de frică socotesc, de unde cuvintul a se zice s'au apucat“. Tot aici ni s'a conservat zicala: „sara ghi-gariu, dimineța spătariu“. ¹ Și din acest punct de vedere *Istoria ieroglifică* este o operă prețioasă și trebuie să regretăm, că nu s'a continuat până la 1710, fiindcă ar fi fost destul material de scris.

După 1705 Dimitrie continuă a sta în Constantinopol, unde-și urma acum alte lucrări. Nu putem preciza totdeauna, în care ani din acest timp pregătea opera, care i-a dat renumele european: *Istoria imperiului otoman*. Dumitrașcu beizadea știa că lumea musulmană nu era suficient cunoscută Europei creștine. Cronica *Abconteofayung und Entwärfung der Turkey*, de un anonim ardelean, publicată de Sebastian Franck în 1530, n'a putut fi de ajuns pentru nimeni. Cele două cărți de istorie turcească ale lui Leonclavius, Turco-Graecia lui Crusius nu puteau mulțumi spiritele dornice de a cunoaște întregul adevăr asupra lumii musulmane turcești. Nici fastele turcești ale lui Filip Lonicerus n'au putut satisface nevoile intelectuale ale contemporanilor. Cît de mult interes purta lumea creștină pentru istoria turcească, reese din faptul că la ediția parisiiană cași la cea venețiană a lui Chalkondyles s'au adăos opere care erau amintiri sau simple prefaceri pe scurt ale analelor turcești. În 1652 se publică la Madrid, în traducerea lui Bratutti, opera hogii Seadeddin sub titlul: *Chronica dell'origine e progressi della casa ottomana*. Deosebit răsunset au avut cărțile lui Ricaut. În 1683 s'a publicat la Paris traducîndu-se din englezește *Histoire des trois derniers empereurs des Turcs depuis 1623 jusqu' à 1677*, în 1670 și 1671 se publică iarăși în traducere franceză: *Histoire de l'état présent de l'empire ottoman* (Amsterdam), care în 1673 apăru și în traducere italiană (= *Istoria dello stato presente dell' imperio ottomano*, Veneția, 1673). Cărțile lui Ricaut au avut foarte mare căutare. De aceia în 1709 apărea la Haga: *Histoire de l'empire ottoman*, 5 vol. Această carte avea un re-zumat al istoriei turcești până la timpul primei cărți a lui Ricaut, iar apoi după 1677 se povesteau evenimentele din Turcia până la anul 1704. La aceste volume se adăoga, apărînd tot acolo în același an 1709: *Tableau de l'empire ottoman*. Lucra-rea lui Ricaut a fost cuprinsă și într'o carte germană: *Die neu eröffnete ottomanische Pforte*, Augspurg, I, 1694, vol. II, 1700.

¹ Dimitrie Cantemir cunoștea părți din literatura noastră popo-rană. Cu dreptate afirmă d. G. Pascu, cel mai bun traducător al cărții „*Descriptio Moldaviae*“, op. cit., pag. 44, că versurile :

„A lumii cînt cu jeale cumplită viajă
Cum se trece și se rupe ca cum ar fi o aia“.

sînt un împrumut din boțetele populare (cf. și *Descrierea Moldovei*, irad. G. Pascu, pag. 165), și nu un plagiat din *Viaja lumii* a lui Miron Costin, cum afirmă d. Sextil Pușcariu, *Ist. lit. rom.*, I, pag. 153. proba-bil în legătură cu afirmația lui V. A. Ureche, Miron Costin, *Opere complete*, ed. Urechla, pag. 497.

Acest volum adăoga lui Ricaut și lucrarea despre Turci a lui Sagredo în traducere germană. Cartea lui Ricaut a fost tradusă și polonește: *Monarchia turecka* (Luck, 1678). În legătură cu războaiele turco-creștine din jumătatea a doua a sec. XVII, mai ales în legătură cu năzuințele ligii sfinte, apar cărți informative foarte căutate.

Delacroix a scris *Mémoires du sieur de la Croix, secrétaire de l'ambassade de Constantinople* (Paris, 1684), și comentariile despre biserica orientală, Verdier (du), *Abrégé de l'histoire des Turcs* (Paris, 1676), apăruse *Die triumphirende Christenheit* (Nürnberg, 1687), iar în 1690: *La sacra lega contra la potentia ottomana etc de Bizozeri* (Milan), Garzoni, *Istoria della republica di Venezia nel tempo della Sacra Lega* (Veneția, 1705). Toate aceste cărți ori îmbrățișau numai anumite părți mai mari din trecutul și prezentul turcesc, ori prezentau o abreviere a analelor turcești, ori se refereau la un anumit eveniment creștin mai remarcabil în legătură cu istoria turcească. Lipsa în limbile europene o lucrare de ansamblu asupra trecutului turcesc până la începutul secolului XVIII.

Cantemir a avut și un îndemn anume pentru a scrie o asemenea lucrare. În 1696 apăruse la Constantinopol o istorie turcească de „învățatul turc Saadi Effendi, căruia singur am de a mulțami tot ce știu turcește” — scria Dimitrie Cantemir. ¹ După apariția acestei cărți, beizadeaua moldovenească s'a apucat să prelucreze acest model turcesc. ² Redactarea lucrării ținu timp foarte mult și cu ea trecem în epoca a treia din activitatea literară a principelui-scriitor.

Epoca a treia. Este vremea, cînd Dimitrie Cantemir a scris mai mult, am putea zice cu tot dreptul foarte mult într'un timp foarte scurt considerînd mai ales că în ultimii ani ai vieții sale petrecerea la curtea țarului, în care văzuse un liberator, îi angaja cu alte ocupații cea mai mare parte din vreme. Spiritul lui era îmbogățit acum nu numai cu experiența, ce o putuse avea din cărți, ci se formase și la școala aspră și fără de milă a vieții politice, care-l frămîntase atît de mult în Constantinopol și în scurta-i domnie moldovenească. În timpul șederii la Constantinopol adunase mult material de informație istorică, din care adusese cu sine în Moldova și apoi a dus în Rusia *Istoria imperiului otoman*. Autorul devenise tot mai independent față de modelele, pe care le putea avea. N'avem nici un indiciu, că a considerat vreodată gata de tipar întreagă istoria sa turcească, pe care în continuu o remanla. Asistăm înșine la aceste remanieri. Ucenicia în istoriografie și-o făcuse cu opera de tranziție: *Istoria ieroglifică*. Urmind a descurca ieroglifile politice ale

¹ *Istoria imperiului otomanu*, trad. Hodosiu, I, pag. 38-9 nota.

² *Ibidem*, I, pag. 123, nota 39. Asupra acestei date prețioase pentru stabilirea vremii, cînd și-a început Cantemir opera sa, a atras atenția cel dintău d. G. Pascu, op. cit., pag. 58.

vremii sale, scria: „istoricul adevărat (adică carile istoria adevărat, precum s'au avut istorisește), lauda împreună cu făcătorul împărțește; căci acela au ostenit lucrul a săvârși, iar acesta au nevoit în veci a se pomeni; și încă mai mult pe scriitorii decît pe făcătorii minunilor, fericiți și lăudați a numi voiu îndrăzni; căci după armele și faptele țărilor, condeiele istoricilor de nu s'ar fi pre alb clătit, încă dedemult și lauda numelui lor, deodată cu oasele, țărna o ar fi acoperit; și așa aceia au fost a lucrurilor făcători, împreună și muritori, iară cesteia numelui au fost înnoitori și în veci stăruitori“.¹

Cu astfel de concepție și evlavie, apucîndu-se de istoriografie, el ne-a putut lăsa însemnata operă ce o avem, deși a scris în împrejurări neprielnice, fiindcă nu totdeauna avea la dispoziție materialul de informație, cît îi trebuia. Și Cantemir era foarte pretențios față de lucrările sale. Odată spunea, cînd îi trebuiau izvoare arabe, „de prezent trăesc într'un loc, unde nu numai că sînt foarte depărtat de Arabi, dar nu e nici umbră de vre-o învățătură mai înaltă și unde nu auzi nici măcar din nume de vre-o bibliotecă complectă, departe a putea găsi lucrul, ce-l cauți.“²

Istoria imperiului otoman este lucrarea cea mai prețioasă, pe care generația dela sfîrșitul secolului XVII ne-a lăsat-o despre lumea musulmană. Particularitățile acestei lumi l-au interesat totdeauna pe Dimitrie Cantemir, care a trăit atîtea ani printre Turci și care prin urmare putea să dea lumii creștine dela începutul secolului XVIII cele mai prețioase informații. La Constantinopol și-a adunat știrile cele mai multe, pe care le putea avea. În palatul său din capitala Turciei, dragomanul Ion Mavrocordat, noul posesor, a putut vedea, mai tîrziu, cînd Dimitrie pentru Turci era un hain, cît material de informație fusese strîns.³ Acolo l-a rămas — ne spune însuși — opera lui Ali Ef-

¹ Istoria ieroglifică, ed. cit., pag. 70.

² Ibidem, pag. 237, nota 51.

³ Palatul locuit de Dimitrie Cantemir înainte de a pleca domn în Moldova, era situat pe înălțimea cu priveliște pitorească, numită Sangiakdar Iokuși, „în locul cel mai plăcut, ce și poate cineva închipui“ (pag. 90, nota 10), cum spune însuși. În apropiere căzuse apărîndu-și capitala, ultimul împărat Paleolog. În apropierea palatului era biserica, sîncura biserică lăsată creștinilor de Selim I. Șerban Cantacuzino începuse să clădească acest palat în vremea lui Mohamed IV și cheltuisese 35 mii galbeni, ca să niveleze terenul și să ridice zidurile de 25 coși, cînd fu oprit de a continua clădirea, fiindcă de aici se vedea în interiorul palatului imperial, Terșane Serai. Mai tîrziu Dimitrie, ginerele, putu să-l continue și să-l termine prin intervenția lui Ali pașa (vezi Istoria Imperiului otomanu, trad. Hodosiu, I, pag. 141, nota 22). Dimitrie Cantemir locuise înainte de aceasta în palatul din satul Orakioi, cumpărat dela fratele lui Cerchez Mehemed pașa, într-o vreme, cînd după ocuparea Belgradului și Nișului de către trupele împăratului Leopold, mulți Turci își făceau bagajele pentru a trece în Asia Mică, crezînd că dușmanii vor ocupa și Constantinopolul (Cf. ibidem, pag. 366, nota 1).

fendi „autorul unei cărți foarte frumoase despre istoria a patru sultani“, dela Mohamed II, la Soliman Magnificul, carte rară găsită la un Grec din Constantinopol.¹ Nu se poate preciza cu toată exactitatea, cit material nou de informație a găsit în Rusia. Intr'un loc din Istoria imperiului otoman, scrie că în 1712 fiind la Moscova, i s'a pus la dispoziție în traducere grecească o genealogie a hanilor din Georgia.² N'avem nici un motiv să nu admitem că aproape toată informația despre lumea musulmană și-a luat-o în Turcia, deci înainte de 1710 și adăogăm: această informație a fost foarte bogată, informație din scrierile altora, iar pentru o epocă destul de lungă ne povestește fapte văzute de el însuși sau de cunoscuții săi.

Ajuns în Rusia, atît de interesată în chestia Orientului și Extremului Orient, activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir, care pregătise Istoria imperiului otoman, a fost închinată orientalisticeii. Astfel s'au născut operele: *Coranus*, din care o parte s'a publicat în 1722 rusește, apoi descrierile în legătură cu expediția în Persia a lui Petru cel Mare,³ precum și opera: *De statu politico aulae Othomanicae* sau „de Turcarum iurisdictionibus, moribus palatii, institutionibus, dogmatibus exercituumque ordinibus, necnon de bassalatum numero et officialibus“. În 1714 după 11 Iulie avea schițată această lucrare într'o scriere mică, pe care avea de gînd să o cizeleze și completeze.⁴ Nu

1 Ibidem, pag. 250, nota 70.

2 Ibidem, pag. 90 nota.

3 *Collectarea orientalia in Operele principelui Demetriu Cantemiru*, ed. Acad. Rom., vol. VII.

4 Din *Neuer Bücher-Saal der gelehrten Welt*, Leipzig, 1714, IV, pag. 3778 a reproduș această scrișoare d. Ovid Densușianu în *Revista critică-literară*, Iași, II, 1894, pag. 66-7. Titlul și soștea acestei cărți era cunoscută autorului biografiei care și în ediția Academiei Romîne s'a adaos la *Viața Constantinii Cantemirii*, pag. 3-5. Nu știa despre ea nimic Tyndal și deci Antioh Cantemir. Vezi Istori'a imperiului otomanu, trad. cit., pag. 806-7. Cartea prin urmare a existat în redacția ei sumară dela început sau cizelată, ceiace nu credem. Autorul biografiei amintite ne spune că s'a perdut în Marea Caspică cu perderea fregatei, care-i ducea lucrurile lui Cantemir în expediția persană. Tyndal și deci Antioh Cantemir știe că în această fregată s'a pierdut cartea: *Istoria Mohamedanilor, începînd dela falșul profet Mohamed pînă la Osman, primul sultan al Turcilor*. Dar Dimitrie Cantemir avea bunul obicei de a-și anuța operele concepute numai, în cursul scrierii altor opere ale sale. Cartea din urmă atribuită lui Dimitrie Cantemir de fiul său, nu se găsește citată, anunțată nicăeri, deși în Istoria imperiului otoman, tratînd despre religia mohamedană, de altele ori ar fi avut ocazie să o facă. Este adevărat că nici opera despre *Coran* nu se amintește; dar aci se impune faptul că această operă e cunoscută de ambele biografii. Și mai este încă ceva. Cartea *despre situația internă a imperiului otoman* o gășim anunțată de două ori în cursul scrierii Istoriei turcești. Vorbînd odată despre curtea otomană spune: „mai pe larg într'alt loc“, care nu va fi un pasagiu din Istoria sa turcească (trad. cit., pag. 211, nota 8), iar altădată arătîndu-ne, ce era alaiul și cum era organizată armata turcească adăogă: „dar despre această voi vorbi mai pe larg într'alt loc“ (ibidem, pag. 302, nota 100).

știm, dacă Dimitrie Cantemir, acum membru al Academiei din Berlin¹ a avut răgazul să dea și acestei opere extensiunea voită, cum a făcut cu lucrarea, despre care spunea aceluiași membru al Academiei berlineze, că o are scrisă românește „de origine nostrae gentis, de colonis videlicet a Traiano, Romanorum imperatore, in Dacia locatis...“ Din puțnele, dar foarte prețioasele note păstrate în Istoria imperiului otoman reesă, că lucrarea perdută a lui Dimitrie Cantemir despre curtea otomană și obiceiurile ei ar fi fost superioară cărții de același gen a lui Ricaut și ar fi mărit faima, ce coboritorul răzeșilor fălcieni și-a câștigat-o prin Istoria imperiului otoman.

Numai un spirit veșnic neliniștit căutînd a fi ocupat și a afla tot adevărul, putea la începutul secolului XVIII să dea, așa cum a scris Dimitrie Cantemir, Istoria Turcilor. Am arătat că se scrisese istorie politică turcească în baza cronicilor otomane, dar nici un creștin nu făcuse legătura contaminînd cu critică izvoarele turce și creștine, căutînd să fie cit se poate de complet.

Nici unul dintre cei care scriseseră Istoria Turcilor mai înainte, n'a fost așa de scrupulos în complectarea informației. Principele-autor avea conștiința că lucrarea sa va întîlni tot interesul opiniei publice europene, așa de dornică de a cunoaște tot adevărul, cînd lumea modernă năzuia spre ultima ei fază politică. Ricaut ajunsese celebru cu lucrările sale, care vor rămîne însă departe în urmă, chiar vor fi înlocuite prin opera lui Dimitrie Cantemir.

Poate și această împrejurare l-a făcut să-și redacteze cu atîta grijă și scrupulozitate lucrarea. Scriînd o notă în legătură cu lupta dela Varna (1444) ne dă un episod al expediției turcești, care s'a terminat cu marele dezastru dela Zenta, episod întimplat, cum ne spune „cătră sfîrșitul războiului din anul trecut, înainte de a pleca trupele de la Zenta“. ² Așa dară în 1698, cînd era în Constantinopol, scria la istoria sa turcească. În 1696 „prea eruditul Saadi Effendi din Larissa“ alcătuiuse după cei mai renumiți istorici turci, ca Mevlana Idris, Neșri, Saadi, care scrisese Tagiut Tevarikh (=Cununa Istoriilor), Peciovi și Hezaofenn o istorie turcească, dedicînd o sultanului Mustafa. ³ Intimă prietenie lega pe Cantemir de „cel mai judicios istoric“ ⁴ de „Saadi,

¹ Diploma e din 11 Iulie 1714. Vezi Beer, Istoria kneaza Konstantina Kantemira... i rodoslovia kneazei Kantemirov, Moscova, 1785, pag. 315 și Buciumul romanu, No. 1, Iassii, 1875, pag. 20 22. Diploma o iscălește Ioh. Carol Schott „serenissimi et potentissimi Prussiae regis consiliarius ab antiquitatibus et Bibliotheca Regiaeque scientiarum societatis p. l. propriaes“. Este interesant de știut, că cea mai mare lucrare despre trecutul Academiei din Berlin, nu amintește despre Dimitrie Cantemir ca membru, celăce este însă o scăpare din vedere a autorului.

² Istori'a imperiului ottomanu, trad. Hodosiu, pag. 123, nota 39.

³ Ibidem, trad. cit., prefața autorului, pag. 12-15. Titlul exact al operei lui hogea Saadi ar fi - zice Pascu, op. cit., pag. 78 - Tag i tevarikh.

⁴ Ibidem, pag. 17.

care a scris istoria Turcilor, ale cărui merite eu de atâtea ori le-am recunoscut și care se distinge atât prin iubirea sa de dreptate, cât și prin zelul său pentru gloria otomană".¹ Se pare că Dimitrie Cantemir la început intenționa poate numai prefacerea în latinește a istoriei turcești scrise de prietinel său. Astfel în 1698 îl surprindem cu redactarea gata cel puțin până la 1444. Tot aceleiași intenții originare se poate atribui faptul că în anumite părți neretușate a rămas tonalitatea operei lui Saadi. În scrierea lui Cantemir Ierosolimul este „leagănul atîtor profeți și teatrul atîtor minuni”.² Altădată scriind despre expediția lui Mohamed II în contra lui Ștefan cel Mare, scrie așa: „inimicul (=Ștefan) văzînd această putere colosală (=a Turcilor), incapabil de a i se opune, s'a retras și n'a primit lupta”; iar cînd Turcii ocupă Chilia și Cetatea Albă, încheie: „prin acesta (sultanul) a împiedecat nu numai pe Moldovenii de a-și exercita pîrateriile lor pe această mare...”.³ Aceste două locuri rămase necorectate din textul lui Saadi, contrastează violent cu alte afirmații personale, cum le face autorul, de exemplu cînd tratează expediția lui Soltman Magnificul în contra Moldovei lui Petru Rareș și incidentul dela Chilia adăugînd observația următoare: „Așa Moldovenii, care odinioară se luptau pentru libertățile lor, astăzi sint constrinși prin tirania Turcilor a-și da nu numai copacii din păduri, ci încă și capul subț securea barbarilor! Până cînd, o Doamne, să mai domnească atîta răutate în lume!”⁴ În lupta dela Fălciu, cum greșit numește Cantemir lupta dela Vaslui, Turcii pierd lupta „prin neglijența generalului lor”.⁵ Gem are „fuga sa rușinoasă la Creștini.”⁶ Dar după ce arată din reminiscențele sale cronicărești închinarea Moldovei subț Bogdan III, face bilanțul decăderii situației juridice internaționale a țării sale și zice: „dar vai! astăzi nu cred să fle vre-un om de litere, care să nu cunoască tirania mizerabilă, subț care geme Moldova”.⁷

A rămas textul cu „cetățile maritime Anachor și Emrud, care erau încă subț *deplorabilă* domnie a creștinilor”,⁸ altădată însă ține de rău pe Carol XII, că a putut crede în ajutorul turcesc⁹ sau are cuvinte grele în contra Coranului.¹⁰ Toate acses-

1 Ibidem (text), pag. 16, 18, 31, 39 nota, 40.

2 Ibidem, pag. 235. Să se observe că la diferitele citații luate din traducerea lui Hodosiu, un latinisator, tovarăș al lui Laurian și Massim, s'a căutat a se înlătura șgura școlii latiniste și astfel uneori am admis pasagii citate și de alții într'o formă purificată de latinism, ori de citeori înțelesul textului nu suferise nimic prin aceasta.

3 Ibidem, pag. 158, 177 8.

4 Ibidem, pag. 297, nota 87.

5 Ibidem, pag. 158.

6 Ibidem, pag. 176.

7 Ibidem, pag. 272, nota 37.

8 Ibidem, pag. 34.

9 Ibidem, pag. 300, nota 94.

10 Ibidem, pag. 415, nota 3.

tea dovedesc că dela o simplă prefacere a istoriei turcești scrise de Saadi, a ajuns la o operă independentă, cu atita informație adunată de aiurea și necunoscută lui Saadi. Dela 1698, cînd se constată că lucra la ea, *Istoria imperiului otoman* scrisă de Dimitrie Cantemir, a trecut prin mari prefaceri: cele cîteva accente musulmane au supraviețuit din nebagare de samă corecturilor făcute între 1698 și 1716,¹ din care an avem cel mai nou eveniment atins în textul istoriei. Corectarea, redactarea integrală sau în parte a diferitelor epoci nu s'a făcut în același timp. Prefața e scrisă după 1703, cînd revoluția militară dela Constantinopol dăduse tronul lui Achmed III și multe note mai ales pot fi datate, după evenimentele, pe care le relatează. Mai avem știrea, că lucra la *Istoria imperiului otoman* în 1712² și în 1714.³ Cînd redacta forma romînească a *Hroniculul*, *Istoria* tercească era terminată, fiindcă în *Hronic* trimite la prefața „*Istoriei noastre pentru creșterea și descreșterea curții aliosmănești*“.⁴

În felul acesta prepararea istoriei imperiului otoman coincide aproape cu pregătirea materialului pentru întreagă opera istoriografică a lui Dimitrie Cantemir. Cantemir a terminat *Descriptio Moldaviae* înainte de a crede și considera că nu mai are nimic de făcut la *Istoria imperiului otoman* și căutînd să desăvîrșească pe cea din urmă, aduna material pentru *Hronic*, redacta părți din el. Așa se explică bogăția de știri și precizia de informații—firește considerînd mijloacele acelei vremi—din text și note, astfel s'a depărtat Dimitrie Cantemir atît de mult de modelul oferit de Saadi Effendi. Materialul era atît de mult, că autorul nu va mai putea să se oprească cu meditații și considerații generale în cursul povestirii. Pe alocurea reîntîlnim însă pe autorul *Istoriei ieroglifice*, care declară că „diferințele între principii se decid mai bine prin arme, decît prin cuvinte“, că „a întinde pinzele contra furtunii și viforului face

1 Ibidem, pag. 773, nota 7. De alîtea ori se amintește sultanul Ahmed, care domnește „azi“. Cf., Ibidem, pag. 33, 39 nota 8, 94 nota 2, 151 nota 41, 332 nota 32, 362 nota 3, 458 nota 39. Cf. și pagina 591—5 nota 13: Nicolae Mavrocordat domnia în Țara-Romînească, cînd scria această notă.

2 Ibidem, pag. 13 nota 9.

3 Revista critică-literară, Iași, II, pag. 65 și urm.; nota 13 dela pag. 39 era scrisă în 1712, iar nota 26 dela pag. 117 înainte de pacea dela Pojarevaș. Cînd scria nota 11 dela pag. 135 și urm. Nicolae Mavrocordat publicase niște opere ale tatălul său în Moldova etc. Nota 84 dela pag. 296 conține greșeli de cronologie, așa că nu poate fi luată în considerație. Unele note au putut fi scrise deodată cu textul, așa cum ni s'a păstrat, dar altele—se poate stabili cu precizie—au fost scrise, după ce lucrarea poate în întregime fusese redactată, precum nota 6 din pag. 83, unde judecata din notă ar fi avut locul său mai potrivit în text.

4 Astfel da Dimitrie Cantemir titlul romînesc al istoriei sale turcești. De aceasta ar trebui să se ție seamă la o nouă ediție a operel. Cf. *Hronicul* ed. Tocilescu, pag. 436 etc..

numai un nebun, dar nu un navigator înțelept“, că Baiazid era coleric „defect ce-l au mai toate spiritele mari“. 1 etc..

Dintre izvoare preferă, fiindcă scrie istorie turcească, pe istoricii turci. „Mai bucuros mă alătur la scriitorii turci, ca unii, care sînt și mai bine informați și mai exacti“. 2

Dar Cantemir nu s'a mulțumit pentru nici o parte a istoriei turcești, numai cu textul lui Saadi Effendi, ci i-a cercetat și izvoarele. Neavînd la îndemînă istoria prietenului turc al lui Dimitrie, firește, e greu să stabilim, dacă a adaos ceva sau dacă unele discuții referitoare la istoricii turci le-a găsit în cartea lui Saadi Effendi. *Se constată, că nu combate niciodată cu cronicari turci textul lui Saadi Effendi.* Cetise el pe cronicarii turci, pentru care stabilește o erarhie de valoare? Saadi Effendi, hoguea, este „faimosul autor al analelor otomane, numite: Tagiut Tevarich 3 (=cununa istoriilor). Din această carte știe că analele turcești sînt pline de povești? 4 Cantemir citează însă aceste anale (=Tevarichi Aliothman), dar numai pentru vremea, cînd recurge la ele și Tagiut Tevarich. E vorba apoi între izvoare de *anale persane* și istorici persani. 5 Despre Neșri, la care încă se referă, 6 ne spune, că e „istoric mai vechiu decît Saadi“—și trebuie înțeles Saadi muftiul 7 „autorul unor anale atît de prețioase și acreditate la Turci“. Nu știm, dacă însuși a cetit sau ia din cei doi istorici favoriți ai săi, trimiterile la cronică lui Mevlana Idris, la Hezarfenn 8 „cinstitul și fidelul istoric turc“, „un istoric turc foarte drept și curat“, la Ghiullstanul poetului persan Șeic-Saadi, 9 la istoricii selgiuchiani, 10 la poetul anonim 11 și dacă nu consideră prostiile și poveștile din Abulfarage și A-

1 Istori'a imperiului otomanu, trad. cit., pag. 73-4, 93, 96, 124 etc..

2 Ibidem, pag. 26 nota 23. Nu odată înfilnim această afirmație a autorului, ci de cîte ori are prilej, precum: „eu din parte-mi țin la afirmațiile Turcilor, care pentru mine au mai multă greutate decît ale străinilor“ (pag. 75 nota 23), „în aceste obscurități de istorie și de cronologie, preferim a urma pe Turci, ale căror scrieri sînt și mai clare și mai exacte“ (pag. 141 nota 22) etc..

3 Ibidem, pag. 13 (prefața).

4 Ibidem, pag. 19 (prefața). Dimitrie se va referi la analele turcești totuși de atîtea ori: pag. 16, 18, 21, 24, 27 (prefața), pag. 5 nota 8, 23 nota 21, 81 nota 8, 83 nota 12, 84 nota 13, 179 nota 32.

5 Ibidem, pag. 13 și pag. 5 nota 8.

6 Ibidem, pag. 12 (prefața), 6, 28, 30.

7 Ibidem, pag. 28, 30, 31. Trebuie să se facă deosebire între *Synopsis historica* a lui Saadi Effendi din Larissa și Tagiut Tevarich al lui hoguea Saadi. Cf. însă N. Iorga, *Istoria literaturii romine în secolul XVIII*, I, pag. 386 și G. Pascu, op. cit., unde se atribuie *Tagiut* etc., lui Saadi Effendi din Larissa. Cităm titlul, cum este în traducerea Hodosiu.

8 Istori'a imperiului otomanu, trad. cit., pag. 20 (text), pag. 12, 13 (prefața), 62 nota 1, 297 nota 89.

9 Ibidem, pag. 14 (prefața).

10 Ibidem, pag. 15.

11 Ibidem, pag. 7.

liothman Tevarichi, povești egale cu cele din o mie și una de nopți, numai fiindcă nu le considerau istoricii săi turci favoriți, care vor fi de altfel favoriți și ai posterității cercetătoare.¹ Știm însă că însuși a citit cartea despre Nasradin Hogeia din vremea lui Timurlenk și istoria mai nouă turcească a lui Ali Effendi.² Cantemir își face un titlu de laudă, din faptul că cunoaște istoriografia turcă. „Noi am preferit... mărturia scriitorilor indigeni tuturor celorlalți și datele noastre le-am adunat din acei istoriografi, pe cari turcii îi consideră de cei mai demni de credință și mai autentici“. Căci spre deosebire de Leunclavius,³ Clavisiu, Ioan Gaudier „interpret foarte exact al analelor turcești“,⁴ etc., Dimitrie Cantemir utilizează, discută și informația celorlalți scriitori despre Turci. Pentru a scrie istoria Turcilor a cunoscut și întrebuințat cronica lui Nichifor Gregoras „mai mult orator, decât istoric“,⁵ cartea lui Filip Lonicer,⁶ cronica lui Chalkondyles,⁷ „pe care—zice—eu mai mult îl cred, decât pe toți ceilalți istorici greci, citiți au scris despre Turci“, cronica lui George Phrantzes, căruiă îl discută știrile,⁸ recurge la analele moldovene, sub care trebuie să înțelegem cronica lui Ureche, citind-o însă din memorie, fiindcă vedem că îi atribuie știri și într-o formă, cum nu le găsim în cronică.⁹ Amintind în legătură cu lupta a doua dela Cossovo (1448) *analele muntene*, ne spune, că după aceste anale lupta dintre lanțu de Inidoara și Murad a fost cea mai inverșunată și cea mai singeroasă „din câte s'au văzut până acum și nu cred că asemenea să se mai poată face în viitor“,¹⁰ și prin aceasta ne trădează, ce formă a cronicii muntene a utilizat. Cronica cantacuzinească atribuită lui Stoica Ludescu

1 Ibidem, pag. 7-8 nota.

2 Ibidem, pag. 72 nota 22, 141, nota 22.

3 Ibidem, pag. 10, 11 (prefața) etc..

4 Ibidem, pag. 24.

5 Ibidem, pag. 12, 14, 16, 19, 27 (prefața), 5 nota 9, 10 nota 6, 18, 29 nota 1, 36 nota 5, 37 nota 7, 43 nota 1, 88 nota 7, 90 nota 10, 146 nota 27.

6 Ibidem, pag. 19, 20 (prefața), 26, nota 23, 66 nota 8, 86 nota 2, 201 nota 65, 254 nota 3, 283 nota 51.

7 Ibidem, pag. 21, 22 și urm., 28, 57 nota 27.

8 Ibidem, pag. 75 nota 24, 76 nota 25, 79 nota 6, 80 nota 7, 81 nota 8, 89 nota 9, 92 nota 13, 106 nota 2 și 3, 110 nota 11, 114 nota 23, 122 nota 38, 137 nota 12, Dimitrie Cantemir este de părere că scrierea lui Phrantzes a fost falsificată de o mină mai lirică și veșnic îl acuză pentru lipsa de exactitate. Trebuie să deplîng — zice — pe Phrantzes, mai ales că s'a pus a scrie istoria sa atunci, cînd bătrînețele, nenorocirile, necazurile și grijiile într'alita îl slăbise memoria“. (pag. 110 nota 11). Trebuie notat și faptul, că Phrantzes este folosit pentru înlăta oară tocmai pentru înțelregn, cum s'a zis anilor imediat următori după lupta dela Angora. Dar Phrantzes, Chalkondyles aveau altele știri de istorie românească, care ar fi putut fi utilizate și s'ar fi putut corecta expunerea scriitorilor turci sau amplifica.

9 Ibidem, pag. 272 nota 37, 295 nota 83, unde se afirmă, că sultanul Soliman Magnificul în 1538 a pretextat că va trece prin Moldova în contra Poloniei.

10 Ibidem, pag. 127 nota 70.

nu scrie nimic despre a doua bătălie dela Cossovo. Există însă o formă amplificată a acestei cronici, care a fost adăosă cu știri mai ales din izvoarele ungurești. Mai avem știrea că în 27 Septembrie 1706 Constantin Cantacuzino stolnicul din Tîrgoviște, ruga pe Francisc Lugoși, fiul secretarului lui Apafi să-i procure cronica lui Alexie (recte Wolfgang) Bethlen, deoarece are nevoie de ea pentru a scrie o cronică a Munteniei. Ii mai scria, că are operele lui Bonfini, Istvanfi și Ioan Bethlen.¹ Există într'adevăr un corp de cronică, care cuprinde Istoria Țării-Românești, cită s'a atribuit lui Constantin Cantacuzino stolnicul² și forma amplificată a *cronicii țării*.³ Tot, pentru istoria Țării-Românești știa Cantemir că e o carte întreagă și foarte voluminoasă, în care se cuprinde viața și genealogia lui Brîncoveanu „scrisă din ordinul lui de unii învățați“, dar nu știa și unde se mai păstrează această carte.⁴ În Istoria imperiului otoman se citează și alte izvoare, lămuritoare de mai aproape sau de mai departe pentru cercetător, precum Tartaria lui Michalo Lithuanul,⁵ se repetă de bună seamă după scriitorii turci că *Muhamedie* conține fantasmagorii,⁶ se amintesc istoriograful arabi,⁷ se citează istoria Perșilor până la șah Ismail, pomenește cartea plină de fabule despre monahii dela muntele Sinai,⁸ pentru o etimologie înseamnă numele lui Mihail Langius,⁹ vorbește despre analele rusești,¹⁰ știe despre cartea, ce conținea Istoria lui Ibrahim pașa,¹¹ cunoaște cartea lui Ricaut,¹² are prilej să spuie că Orbini dela Raguzza scrie „spre rușina tuturor istoricilor“,¹³ din Saadi a aflat de

1 Biblioteca universitară din Cluj, Arhiva familiei contelui Banffy, I.

2 Operele lui Constantin Cantacuzino, ed. N. Iorga, București, 1901, pag. 60 și urm..

3 Despre această formă amplificată a cronicii Țării-Românești (o versiune a publicat d. Stoica Nicolaescu în Revista pentru istorie, filologie și arheologie) vezi N. Iorga, op. cit., Introducere, pag. XL—XLI și cf. Idem, Cîteva note despre cronicile și tradiția noastră istorică, Ansele Acad. Rom., Seria II, Tom. XXXIII, 1911, pag. 142 și urm.. Un asemenea manuscris al acestei cronici este și în posesia mea. În *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor* (ed. Tocilescu, pag. 462) Cantemir ne spune, că are o cronică anonimă a Țării-Românești dela Radul Vodă până la Constantin Brîncoveanu. Ii rămăsese însă la Constantinopol „hronicul muntenesc și așaș cu singură mîna lui Șerban logofătul, pe proastă limbă grecească scris“. Să fi fost traducerea grecească a cronicii lui Constantin Cantacuzino stolnicul?

4 Este vorba de cronica marelui logofăt Radu Greceanu? (Magazinu istoriku pentru Dacia, II., pag. 129 și urm., cf. și ed. Șt. Greceanu.

5 Istoria imperiului otomanu, pag. 156 nota 56. Aici ni se spune, că Moldovenii zic *cîrimuși* Tătarilor din Crimea.

6 Ibidem, pag. 129 nota 50, 227 nota 36.

7 Ibidem, pag. 230 nota 40.

8 Ibidem, pag. 243 nota 6.

9 Ibidem, pag. 258 nota 10.

10 Ibidem, pag. 330 nota 29.

11 Ibidem, pag. 460 nota 42.

12 Ibidem, pag. 47 nota 7.

13 Ibidem, pag. 52 nota 27.

bună samă despre cartea Iacobi Madianu cu minunile călugărilor creștini ai mănăstirii din Brussa,¹ discută cu D'Herbelot folosind geografia lui Ebni Alvardi și cartea Mesahat Elers (= Măsurătura pământului),² cunoaște Călătoriile în Orient ale lui Lucas,³ recurge la știința lui Ion Duns pentru lamboli,⁴ a cetitirile lui Busbeque despre Bithynia,⁵ pentru cronologie citează pe Riccioli,⁶ de Delacroix întrebuințează „Comentariile despre biserica orientală” și Istoria războiului dintre Poloni și Turci „memoriile”,⁷ nu i-a rămas necunoscută cartea lui Pietro Garzoni. *Istoria dela republica di Venezia nel tempo della Sacra Lega* (Veneția 1705).⁸ Am spus că Dimitrie Cantemir simultan cu corectarea, amplificarea Istoriei imperiului otoman aduna materiale și redacta *Descriptio Mo'daviae* și părți din *Hronic*. Pentru aceasta a fost silit să treacă peste orizontul cetirilor sale de mai înainte. Istoria imperiului otoman se resimte de noile năzuințe ale autorului. Când citează pe Pliniu, pe Mela sau ne comunică o fabulă a lui Leon Înțeleptul, sau ne aduce înainte mărturia lui Cedren, a lui Ptolomeu și Iustin⁹ face paradă de erudiție, cum de atâtea ori am constatat în operele discutate până acum—acea-tă paradă i-o înlesneau însă noile sale cercetări.

Sînt autori, care fac în operele lor multă paradă de erudiție; un astfel de scriitor a fost Dimitrie Cantemir. El face și deosebiri între izvoarele sale, nu adoptă numai ierarhia stabilită de alții, ca hoguea Saadi și Saadi Effendi din Larissa pentru istoria turcă, între care pe lângă „cel mai judicios istoric” vorbește de „alți autori mai puțin acreditați la Turci”. Utilizează hărți, documente, cite a putut cunoaște din cancelaria sultanului, mai ales pentru vremea sa sau dela patriarhie... dar și dicționare: Nimetullah (*Lexicon Persico-Turcicum*).¹⁰ Orientalistul Meninski se vedea de mai multe ori citat, cînd îngrija la Hamburg tipărirea traducerii germane a operei cantemiriane.¹¹

Pentru partea a doua a operei sale, Dimitrie Cantemir a întrebuințat amintirile sale personale, precum și informațiile orale

1 Ibidem, pag. 38 nota 8.

2 Ibidem, pag. 27 nota 24.

3 Ibidem, pag. 25 nota 22.

4 Ibidem, pag. 36 nota 5.

5 Ibidem, pag. 65 nota 6, 710 nota 30.

6 Ibidem, pag. 6, 12 (prefața)

7 Ibidem, pag. 402 nota , 432 nota 22. Cf. și N. Iorga, *Istoria lit. rom. în sec. XVIII*, vol. I, pag. 389 nota 2.

8 *Istoria Imperiului otomanu*, trad. cit., pag. 620 nota 31.

9 Ibidem, pag. 188 nota 38 și 289 nota 73, 168 nota 6, 264 nota 24, 312 nota 127, 132 nota 3.

10 Ibidem, pag. 15 (prefața).

11 Ibidem, pag. 1 nota 55 nota 23, 242 nota 59. Este vorba de *Thesaurus linguarum orientalium*, Viena, 1680, 3 vol.. Dimitrie Cantemir mai știa că prietinel său Nefi Oglu, pe limbul său cel mai învățat om între Turci” a învățat lălinește din lexiconul și gramatica turcească a lui Meninski „fără ajutorul vre-unui profesor”. (Ibidem pag. 602 – 3 nota 22).

primite dela meghistanii turci, cu care beizadeaua moldoveană avea strânse legături de prietinie. Aceste informații proprii ridică în mod deosebit prețul operei.

Și concepția generală, după care Dimitrie Cantemir scria istoria turcească, merită discuție și arată că autorul era predominant de anumite idei. Pornind chiar numai dela cartea lui Saadi, Dimitrie Cantemir ne putea da mai mult, decât era în cele două opere ale lui Leunclavius, care îmbrățișau și o vreme mai îngustă. Prințepile moldovean a adaos informația lui Saadi cu știri omise de acela sau necunoscute, găsite în altă istoriografie turcească. Aceasta își avea clișeele sale, care reprezentau reliefind momentele sufiletești de glorie și treceau sub tăcere vremurile de criză și decădere. Istoria adevărată trebuie să fie seamă mai ales de aceste momente, totaițea puncte de reper pentru înțelegerea și a istoriei otomane. De aceea fără oarecare pregătire nu se poate înțelegere o cronică turcească. Să dăm un singur exemplu: ori de câte ori este vorba de o înfringere turcească—Turcilor nu le place să-și aducă aminte de înfringeri,—dușmanul a avut oști nenumărate, iar ei, Turcii au fost foarte puțini. Sufiletul turc nu va fi arătat niciodată cu partea sa de nevrednicii în cronicile naționale. Deși urmează cu atita preferință expunerile istorice turcești, Cantemir nu se lasă ademenit a le repeta în această privință și avem atitea dovezi că dacă vremea sa l-ar fi oferit mai multă informație, ar fi tăiat un drum și mai larg, pe care înaintind să poți înțelegere dezvoltarea imperiului otoman: și contururile generale ar fi fost schimbate. Ignoranța Europeanilor în limbile orientale a fost un favor, dar și o lipsă a izvoarelor creștine pentru lucrarea lui Cantemir. El ne putea arăta impresia publică a evenimentelor istoriei turcești, răsunetul în public, care răsunet a fost activ îndemnind la progres, resemnare, reculegere, redesteptare sau toropeală, Cantemir a reținut din cronicile turcești faptele, în forma, cum mulțumeau, ridicau sau toropeau împingind spre glorie sau spre marasmul desnădejdiil sufiletele unui popor cu ardoare și energie atit de asiatică. Evenimentele istorice trăesc în felul, cum impresionează, tradiția apare activă în forma, în care se transmite. Nu se poate aduce, prin urmare invinuire lui Dimitrie Cantemir, că uitindu-se atit de des la expunerile istorice turcești a căutat să ne dee o istorie a Turcilor, așa cum Turcii o înțeleg: autorul nostru a corectat, unde vremea și locul îi puneau la dispoziție și altă informație. În opera cantemiriană, formele exterioare, contururile generale sînt aceleași ca la cronicarii turci. „Inaintea ceitorului defilează—scrie d. Iorga—in atitudinea oficială din cronicile de seralu, sultanii vechi cași cei mai nol dintre dînși, figuri fără relief, fără expresie, fără caractere deosebitoare, cu aceeași aureolă banală de laude, care dupăce a trecut dela un cronicar turc la altul, e reprodusă neapărat și în această din urmă a lor parafrizare latină. Judecățile sînt cele tradiționale, descrierile de evenimente cele obișnuite; epitetele cele clasice

... până și cronologia e dela un capăt la altul dată în ani dela hegiră".¹ Acest frumos pasagiu are nevoie de lămuriri, fără de care Dimitrie Cantemir rămîne un simplu parafrăzator. Cartea lui Saadi Efendi din Larissa îl urnește pe Cantemir a scrie istoria turcească. Prințipele moldovean studiază această carte intrînd într'un domeniu nou față de preocupările sale intelectuale de mai înainte. Cetește, ce a mai găsit din scriitorii turci, se informează însă și dela scriitorii creștini; ajuns cu surghiunul în Rusia, corectează partea de text, cu care era gata, adaogă, ce trebuia până la 1711, deoarece însă concepuse un grandios program de istoriografie, care cu vremea tot mai mult se amplifică—în note explicative va da la textul, pentru a cărui transformare generală nu va mai avea timp, adaosuri, care introduse în text ar fi reprezentat remanierea totală a acesteia. Niciodată n'a abzis de intenția așa de explicabilă de a utiliza mai ales pe scriitorii turci oferindu-ne astfel și ecurile succesive ale tradiției în sufletul musulman: acesta este cadrul general al cronicilor turcești, pe care curățit de povești îl menținuse însuși Saadi. Nostalgia sufletului său de Romîn ajuns într'un mediu, care cu toate onorurile nu l-a mulțumit niciodată, îl grăbea spre cercetarea trecutului propriului său neam, după 1716 dorința lui, care nu l-a părăsit niciodată, a fost să dea poporului său cartea, de unde să-și cunoască trecutul, să-i dea biblia, din care cetînd să se reînălțe—libertatea politică nu reușise să i-o readucă. Pentru jumătatea a doua a secolului XVI, cași pentru secolul XVII până la vremea, unde se întorceau înapoi amintirile sale personale, și informația turcească era sîrăcăcioasă. Iată, de ce cadrul lucrării cantemiriene are aici construcția cea mai șubredă. Aceasta s'a răsfrînt și în realizarea altei idei generale, care i-a călăuzit scrisul.

Historia incrementorum ateque decrementomm aulae othmanicae. („Istoria... pentru creșterea și descreșterea curții aliosmănești”—așa traduce autorul titlul operei sale latine—) arăta dela început că frapat de marele fenomen istoric la care asista, Cantemir a luat condeiul în mînă să dea Europei interesate și dornice de a ști, știrile necesare despre imperiul otoman. Cercetînd istoria turcească constată o epocă de neîntreruptă mărire până la 1672, de unde apoi începe declinul, la care asista însuși autorul. Imperiul turc era însă bolnav de mai înainte. Societatea, instituțiile turcești începuseră să se irosească dela sfîrșitul secolului XVI. Impărăția întemeiată prin forța armelor găsește la sfîrșitul secolului XVI pe Mihai Viteazul, care dovedește la capătul unui lung și victorios războiu turcesc cu creștinii că armatele turce pot fi înfrînte. Dela Mihai Viteazul înainte, nu s'a mai făcut nici o cucerire de seamă turcească. Declinul turcesc începuse așa dară

1 N. Iorga, Istoria lit. rom. în secolul XVIII, vol. I, pag. 387. Și în opera lui Ricaut era cronologie hegriică.

cu bătălia dela Călugăreni. Cantemir n'a avut însă destule izvoare pentru a da proporția și simetria adevărată. În izvoarele turcești și creștine ale autorului nostru epoca lui Mihai Viteazul era tratată cu graba șovinismului, care trece sub tăcere marile nenorociri naționale: după lăncu de Inidoara, care provocase o mare criză a statului turc, au mai fost sultani cuceritori, dar după Mihai Viteazul dorințele de a reinvia trecutul au fost numai piedeci temporare, nu au oprit declinul. Polonia din jumătatea a doua a secolului XVII, Imperiul habsburgic al lui Leopold I, ocupat în alțea părți, nu putea provoca declinul, ci numai reculul parțial turcesc din Europa. Imperiile de cuceritori sînt la panta declinului, cînd cuceririle trainice încetează. Ideia însă în sine este interesantă și ridică opera lui Cantemir deasupra altor scrieri de istorie turcească, cum erau ale lui Leunclavius,¹ ori ale lui Ricaut etc.. Mai este o deosebire foarte importantă, de astădată numai în legătură cu Istoria noastră națională, fără cunoașterea căreia nu se poate înțelege mare parte din istoria turcă. Și mai este încă ceva.

Cam la un veac după Dimitrie Cantemir a scris Ienachi Văcărescul o istorie a preaputernicilor înperați othomani,² cunoscînd și utilizînd opera cantemireană, de care îl desparte însă o întreagă lume de idei. Pe cînd Văcărescul reprezintă generația, care se resemnase și primea cu evlavie de rob suzeranitatea turcească, prin opera lui Cantemir suflă vîntul de dureros patriotism, cum se întîlnește și la contemporanii săi din Țara-Romînescă și Moldova.³

Îi lipsește lui Cantemir bogăția de informație, cum se va găsi în cărțile lui Hammer, Zinkeisen, Iorga. Dar toate aceste cărți mai bine informate, mai complete, cînd se arată dezvoltarea imperiului otoman, nu scot din circulație cartea lui Dimitrie Cantemir. Este adevărat că în istoriografie cărțile se învechesc foarte repede și se elimină din uz prin opere mai nouă, mai temeinice și mai precise. Cartea lui Cantemir este însă de altă calitate. S'a zis că pentru partea întăia este învechită. Dar în opera lui Cantemir avem atîtea anticități turcești și într'o formă, în care nu se găsesc alurea. Cantemir a arătat interes și față de viața intimă, culturală a poporului turcesc, îl atrage orice poate explica istoria turcă: notele din partea întăiu a cărții sale, prezentate unele ca amintiri personale își păstrează și azi actualitatea și servesc ca izvor prețios pentru oricine ar vrea să reconstruiască istoria socială, culturală a Turcilor.

Partea a doua a operei scrise tot în senzul celei dintăiu, dar mai bogată în informații, în amintiri personale va rezista și

¹ *Annales sultanorum Othmanidarum*, Frankfurt, 1588, ed. II, 1596; *Historiae Musu manae Turcorum*, Frankfurt 1591, în nemșește tot acolo 1590, 1595.

² *Tesauru de monumente istorice*, II. Bucuresci, 1863, pag. 237-302.

³ *Operele lui Const. Cantacuzino stolnicul*, ed. N. Iorga, prefața, pag. XL.

mai mult față de lucrările ulterioare despre istoria Turcilor. Anul 1672 este răspîntie de calitate, a scrierilor pentru public și cercetători, un punct, de unde începe altă fază a istoriei turcești, așa cum scrie Dimitrie Cantemir: „Dela anul hegirei 611 până la 1083 (=1672) aceasta a fost cea din urmă victorie, care a adus ceva folos statului (=e vorba de ocuparea Cămințel), sau prin cîștigarea unor cetăți sau prin anexarea unor provincii la vechile confinii ale Imperiului. De aici înainte, mai ales pe timpul domniei împăratului Leopold în Germania urmară bătălii înfricoșate, pe care posteritatea le-ar crede cu anevoe, dacă acelea nu ar fi confirmate cu autoritatea documentelor publice. Pe atunci puterile Osmanilor au scăzut foarte tare prin pierderea multor regate și provincii, prin nimicire de armate întregi, precum și prin războaie și vrăjbi civile. Toate aceste fapte petrecute în acest mare imperiu, văzute și de noi înșine, scrise chiar de istorici turci, le vom povesti în a doua parte a istoriei noastre cu același fidelitate și cu chiar cuvintele istoriografilor turci, precum am făcut aceasta în prima parte.¹

Notele în această parte vor fi mici biografii ale prietenilor sau dușmanilor, cîți au avut Cantemireștii, mici essay-uri despre partidele politice sau preocupările societății turcești dela sfîrșitul de veac atît de important în istoria generală: pretutindenea găsim material, care va trebui citat într'o istorie turcească complexă, oricine oricînd o va scrie.

Cu istoria imperiului otoman Dimitrie Cantemir mai are—repetăm—și un alt mare merit și'n această privință va fi superior tuturor istoricilor până la el, dupăcum d. N. Iorga prin același calitate, rămîne cu a sa istorie turcească superior lui Hammer, Zinkeisen, etc.: dă în legătură cu istoria turcească marele rol, cuvenit nouă, Romînilor.

La Dimitrie Cantemir se adăogă și faptul că el cel dintău dintre Romîni prezenta străinătății fragmente, dispartate ce e drept, dar care prin succesiunea lor îmbrățișau aproape întreaga noastră evoluție istorică până la 1711.

Pentru partea cea mai veche a istoriei noastre găsim știri ocazionale în *Istoria imperiului otoman*. Autorul le dă explicînd relațiile diplomatice ale Turcilor cu noi, situația de drept a principatelor romîne față de imperiul otoman, cu ocazia amîntrii cetăților moldovenești sau muntenești etc..² Pentru vremea sa sau pentru timpul imediat premergător, cunoscut lui din expunerile orale ale contemporanilor săi mai bătrîni, ne dă nu numai evenimentele principale, ci mici biografii sau studii,³ celace face de

1 *Istoria Imperiului otomanu*, trad. Hodosiu, I, pag. 4 9.

2 Trad. Hodosiu, pag. 13 nota 8, 61 și urm., 61 nota 1; 66 nota 7 etc..

3 Pentru partea mai veche ne dă o oarecare biografie a lui Ștefan cel Mare, (pag. 61 nota 1, 158 nota 59, 60 etc.), apoi știri mai multe despre Bogdan cel orb (pag. 229 nota 38, 271 și urm., și nota 36 etc.). Studiulele, biografiile sînt foarte multe pentru sec. XVII și începutul sec. XVIII. (pag. 624 nota 34, 406-7 nota 16, pag. 417 nota 5, 419 nota 7 etc.).

altfel și pentru istoria turcească în legătură cu epoca, pe care o cunoștea prin sine însuși. Aici *Istoria imperiului otoman* întregeste uneori știrile din *Istoria ieroglifică* Cerchez Mohamed aga—„un intim amic al meu” îi zice Dimitrie,—care ridicase din prima domnie pe Dimitrie Cantemir, are descrisă cu condelu prietinesc cariera politică.¹ Despre Amugê-zadê Husein pașa, sub viziratul cărui a dus-o așa de rău Cantemireștii, despre Daltaban, care totdeauna și ca mare vizir i-a protejat, istoria imperiului otoman are detalii interesante² etc., despre Firari Hassan pașa, care în 1703 avizează pe Dimitrie Cantemir, că vizirul a hotărît să-l trimeată în exil,³ despre Ciurlul Ali pașa și Calali Ahmed pașa,⁴ despre Baltagi Mehemed pașa, eroul dela Prut⁵ etc., apoi despre Collière ambasador olandez și Paget ambasador englez,⁶ mai ales însă despre Fériole, trimisul extraordinar al Franței, protectorul lui Dimitrie Cantemir în cea mai mare restriște.⁷ Atenție specială dă lui Alexandru Mavrocordat, profesor al Academiei din Constantinopol, ajuns apoi dragoman al Porții. Ca să dea mai mult lustru slujbei sale de dragoman—ni se spune—a inventat titlu de *muharemi esrar*, adică unul, cărui i se încredințează toate secretele,⁸ titlu, care nu l-a mai avut nimeni după el, și-l traducea cu Ἐξισπορήτων (a secretis). Nu ni se specifică aici rolul avut de Alexandru Mavrocordat în certurile dintre Cantemirești și Brîncoveanu, ni se oferă însă prețioase detalii din rolul politic, care l-a jucat în Imperiul otoman. Numai din istoria imperiului otoman știm că Mavrocordat inventase acuzația, că Tököli a îndemnat pe Cara Mustafa să pornească la asediul Vienei. În baza acestei acuzații Tököli a fost pentru cîtva timp ținut arestat. Așa aflase Cantemir dela fostul intim al lui Cara Mustafa, dela Hasnedar Ibrahim pașa, care de multe-ori vizita palatul dela Sangiakdar Iokuși, unde bea vin și-i comunica gazdei importante secrete politice.⁹ Dimitrie Cantemir admite că Alexandru Mavrocordat trimis la Viena pentru a încheia pace, întâia oară a lucrat așa, ca războiul să nu înceteze și că această atitudine i-a fost plătită de Ludovic XIV,¹⁰ Adevăratele și bunele sfaturi Ramî Reis Efendi le-a avut pentru pacea dela Carloviț (1699) și alte ocazii dela Nefi Oglî, nu dela Alexandru Mavrocordat—afirmă același *Istorie a imperiului otoman*.¹¹ După încheierea păcii cu aliații din Liga creștină Daltaban

1 Pag. 237 nota 51, 675 nota 4, 756 nota .

2 Pag. 653-4, 716 nota 35, 744-760.

3 Pag. 753, 734 nota , 765 etc.

4 Pag. 767 nota 6 etc. și pag. 774 nota 8.

5 Pag. 770 nota 7 etc..

6 Pag. 650 nota 13, 14.

7 Pag. 229 nota 38, 732 și urm., nota 38, 777 nota

8 Pag. 735 nota 35.

9 Pag. 464 nota 46.

10 Pag. 652.

11 Pag. 602-3 nota 22, și 739 nota 44.

Mustafa pașa ajuns mare vizir acuză pe plenipotențiarul otoman delat Carloviț, că au trădat interesele turcești, că prin expunerile lor au indus în eroare pe sultan, că Turcia ar fi putut să continue cu succes războiul, că nimic nu le lipsea. „Ceiace i-a lipsit, a fost creierii capulul vostru, care mai bine erau umpluți cu paie”—le zicea răsbindu-se Daltaban. „Cel mai brav dintre civili și militari, ce avu vreodată imperiul otoman” fu răpus prin șiretenia lui Iskierlet Oglu, cum îi ziceau Turcii lui Mavrocordat. Acesta prin Rami ridică pe muftiu în contra noului vizir. Muftiul acuză pe Daltaban de rebeliune în contra sultanului, vizirul va cădea. Tovărășia de trei pentru câțva timp, până la răzmirița gebedgiilor din Constantinopol, va conduce imperiul otoman.¹

În altă parte Dimitrie Cantemir atribuie cel mai mare rol pentru înduplecarea spre pace a cercurilor politice turcești lui Iskierlet Oglu „devotat cu totul intereselor imperiului,” pe care voia să-l scape de ruină totală. Cătră ambasadorii creștini vorbește într'un fel, cătră marele vizir într'alt fel, dar în ambe feluri „maestru fabrică de mincioni” vrea să servească cauza păcii.² Cînd să iscă între ambasadori discuție, care să între mai întăiu în sala de ședințe a conferinței de pace, și fiindcă nu se ajungea la o înțălegere, și cine știe cită aminare amenința pacea lumii europene, Alexandru Mavrocordat propune ca să se construlască o sală rotundă : sală de întrunire și să se facă atitea uși, cite sînt direcțiunile țărilor, din care vin plenipotențiarii și corturile să se așeze în așa fel în jurul sălii de ședințe, încit în ziua primă a conferinței pornind toți deodată să între simultan prin ușile corespunzătoare și să ia loc fiecare la masa din dreapta ușii, prin care a intrat.

Despre același Mavrocordat ni se spune că prin Rami putea face, „ceiace ca creștin nu putea să le propună în public” lucruri, care numai „spiritul și judecata sa cea ageră era capabilă de a le inventa”.³

Și genealogia, care ne-o dă aici, amplifică mult ceiace știm din *Istoria teroglifică*. Împrejurarea, că despre originea lui Alexandru Mavrocordat „bărbat atît... de cunoscut în toată Europa”, circulă numai svonuri nesigure îl face pe Dimitrie să dea o schiță genealogică.⁴ Sorgugiul foarte bogat Scarlatos, din vremea lui Mohamed IV (1648—1687), om foarte influent la curtea otomană și deci căutat de domnii din cele două principate, avea o singură fiică, pe Luxandra, pe care Matei Basarab o peți după moartea primei sale soții. Logodna se serbează prin capuchehaia munteană la Constantinopol. Cînd veni însă la Constantinopol suita de boeri și boerițe, care trebuiau s'o aducă în Muntenia, Luxan-

1 Pag. 716 nota 35.

2 Pag. 729 și urm.

3 Pag. 748.

4 Pag. 591, nota 13.

dra se bolnăvise de variolă, care-i deformă fața până la desfigurare: pierdu și un ochiu. Înainte de a pleca în Țara-Românească cu zestrea ei foarte mare, tată-său o sfătui să nu-și arăte bărbatu-său fața decît după cununie. Nu se arată nici femeilor de serviciu. Cînd o văzu Matei Basarab după cununie, a trimis-o imediat înapol cu toată dota și cu daruri, care făceau aproape 150 pungi. Scarlat va muri și deci nu-și va putea răsbuna. Lixandra va face cunoștință apoi cu un chiot: Panteli Mavrocordat, care vindea mătase. Înalt, frumos fiind o impresiună și-l luă de bărbat. Din această căsătorie se nascu Alexandru și frate-său Ion

Inventează oare Dimitrie Cantemir sau ia știrea din svonurile publice, pe care putea să le audă în Constantinopol? ¹ Și genealogia și alte știri despre Ghiculești, coboritorii Albanesului din satul Kloprill, venit în Moldova sub George Ștefan va provoca mai tîrziu protestări

Știrile de istorie romînească nu au totdeauna aceeași valoare. Pentru epoca până la mijlocul secolului XVII le ia mai ales din cronicarii turci, totdeauna foarte săraci, foarte sgriciți la vorbă, cînd este a se scrie despre alte neamuri, din cronica lui Ureche, care însă nu o avea înaintea sa, cînd scria, ci o cita din memorie: așa se și explică diferitele erori. Pentru Țara-Romînească avusese la Constantinopol în cronica lui Șerban logofătul, din care însă nu se constată a fi luat ceva. Se pare însă că *cronica cantacuzinească* nu-i lipsea, cînd redacta *Hronicul*: în general știrile despre Muntenia sînt foarte puține, deși nu numai cronica atribuită lui Stolca Ludescu, dar Chalcondyles, Phrantzes și alte izvoare îi puteau servi material de informație. A voit să dea aceste știri în alte lucrări?

De mai multe ori în corpul *Istoriei imperiului otoman* afirmă că scrie *o lucrare despre Moldova*. Fiînd vorba de Turnu Severin ² anunță: „voi vorbi mai pe larg.. în *Descrierea Moldovei*“. Altădată este vorba de Tepeș și scrie „ci despre aceasta mai pe larg într'alt loc“. ³ Cînd scrie despre Fălciu, pe care-l derivă din Talphalia, spune iarăși: „despre aceasta voi trata mai pe larg într'un special op al meu despre Moldova antică și modernă“ ⁴ Și într'altă parte scriînd despre Hotin anunță, că „tratatul meu despre Moldova antică și modernă“ ⁵ va avea capitol mai detaliat despre cetățile moldovenești. Povestind evenimentele turcești în legătură cu cetățile moldovenești, notează: „despre toate acestea dacă Dumnezeu îmi va da viață și putere,

¹ Cf. Alex. Mavrocordat, Despre originea Mavrocordașilor în *Arhiva* din Iași, V, pag. 170-88.

² Trad. cit., vag. 98 nota 8.

³ Pag. 149 nota 36.

⁴ Pag. 159 nota 60. cf. același titlu și pag. 62 nota 1.

⁵ Pag. 362 nota 3. Trimiteri vagi la o lucrare despre Moldova și la pag. 178 nota 27, 177 nota 25, 274 nota 39.

voi trata mai pe larg într'o scriere proprie pentru acest obiect", 1 La o notă adaosă Istoriei sale turcești în Rusia, Cantemir continuă: „dar despre toate acestea voi vorbi mai pe larg în Descrierea Moldovei, ce am de gând în scurt timp a o da la lumină”. 2 *Descrierea Moldovei* va rămâne titlu noli opere cantemiriane și era gata înainte de a se termina revizuirea Istoriei turcești? 3 La început nici autorul nu avea idee clară, ce anume se va cuprinde, nu-și schițase definitiv cadrele noii sale lucrări, care i-o cerea Academia din Berlin. De bună seamă despre o schiță a Descrierii Moldovei vorbește scrisoarea, ce o trimitea în 1714 unui coleg al său de Academie, deci după 11 Iulie. 4 Tot prin nesiguranța asupra întinderii, ce i-o va da *descrierii* se explică, de ce trimiterile din *Istoria imperiului otoman* la textul Descrierii Moldovei, nu au totdeauna amplitudinea prevăzută în notă, 5 sau nu le întâlnim de loc. 6

În 1717, cînd traducea în romînește *Hronicul*, programul lui Cantemir cu Descrierea Moldovei era realizat. Iată ce ne spune autorul după 11 Dec. 1718: „Cu doi ani mai denainte, toată *hotărîrea fărăi* Moldovii, cu tablă gheografică, cu cită osîrdie și trudă s'au putut, deplin precum ni se pare, s'au șiruit”. 7 *Descriptio Moldaviae* era

1 Pag. 274 nota 38.

2 Pag. 296 nota 84.

3 *Descrierea Moldovei* nu se amîntește dincolo de evenimentele anului 1621 (pag. 302 nota 3). Ea era gata, cînd Cantemir revizua pașagiul cu domnia lui Soliman Magnificul, căci iată ce scrie: „cine do-rește mai largă cunoștință, consulte *Istoria mea despre Moldova, care sper că în scurt timp se va publica*”. Biografia din sec. XVIII ai lui Dimitrie Cantemir după *Istoria imperiului otoman* au crezut, că „*Moldova antică și modernă*” este o altă carte, adică *Hronicul*. Așa Tyn-dal intitulă *hronicul* „*Istoria antică și modernă a Daciei*” (trad. Hodo-siu, vol. II, pag. 806-7), sau *Antiqua Dacia (vita adaosă la tom. VII. Operele principelui Demetriu Cantemir. ed. Acad. Rom., anexe pag. 4), Engel op. cit., etc.*

4 Vezi Revista critică-literară, Iași, II, pag. 65 și urm.: Ovid Den-sușianu, Notițe asupra lui Dim. Cantemir. Sau poate să fie vorba de o schiță a *Hronicului* în această frază: „De origine nostrae gentis, de colonis videlicet a Traiano, Romanorum imperatore, in Dacia localis vernacula lingua apud nos libellus extat, qui tempore oportuno, in ser-mone latinum translatus, elus exemplar non negabitur”. Tot acest material se găsește într'adevăr în *Descriptio Moldaviae* (trad. Pascu pag. 15-16, 53-4 etc.). Insuși Cantemir ne spune că *Hronicul* a fost scris mai întăiu latinește, iar acest libellus gata în jumătatea a doua a anului 1714 era redactat romînește. Schița aceasta îl va putea servi și la redactarea *Hronicului*. Despre *Hronic* nu se face niciodată amintire în cursul *Istoriei turcești*.

5 Așa se explică nota 1 dela pag. 62 și 84 dela pag. 296, care numai în parte sînt în *Descriptio*.

6 Nota 8 dela pag. 98. cf. însă G. Pascu, op. cit., pag. 51-52.

7 *Hronicul* ed. Tocilescu, pag. 179. În altă parte îl zice „*Gheo-grafia noastră carea pentru Moldova am făcut*”. (Ibidem 249, pag. 106, 151), sau *Descriptia Moldovei* (pag. 325), sau *Cartea hotărîrii Țării Moldovii* (ibidem, pag. 472. Vezi și G. Pascu, op., cit. pag. 50).

gata revizuită în prima ei redacțiune în anul 1717. ¹ După acest an autorul adunînd material și traducînd Hronicul a adăos cîte ceva din cînd în cînd, cum se constată la cîteva capitole. ² Este clar, după cele ce știm din *Hronic* că Dimitrie Cantemir, de ar fi avut vreme, ar fi supus unei transformări totale unele părți din *Descriptio*: interpretările deosebite din Hronic și-ar fi avut locul lor și în *Descriptio*. După scrierea primului volum din Hronic, autorul nu mai putea considera bună de tipar redacțiunea terminată în 1717 a *Descrierei Moldovei*. Avea de gînd să o traducă romînește. ³ Alte ocupații și boala fatală nu i-au dat însă răgaz nici pentru a o remania, nici pentru a o traduce.

(Va urma)

I. Minea.

¹ Avem și alte dovezi, care ne indică timpul redactării *Descrierei Moldovei*. În lucrare (trad. Pascu, pag. 32) este vorba, că Turcii ocupă Holnul în 171? (greșit în loc de 1713). Din seria de domni, cum o dă Dimitrie Cantemir (trad. cf., pag. 67) știm, că domnia Mihai Racoviță, cînd se scrie lucrarea, a doua oară zice Cantemir, celace de fapt era a treia oară (1715-26). Apoi Ion Comnen, mort în 1719 este amintit (trad. Pascu, pag. 185) funcționînd ca episcop în Siliștra. Cf. și N. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, I, pag. 405-6.

² Din un pasagiu al *Hronicului* (ed. Tocilescu, pag. 248-9) știm, că în *Descriptio Moldaviae* ar fi trebuit să fie un capitol despre herbul jării. Autorul scrie „vom zice pentru herbul jării în *Gheografia Moldovei*”, deci avea de gînd să scrie. Se amintește herbul în *Descriptio* (trad. Pascu la pag. 16, 50. Apoi la sfîrșitul cap. 1 este nota 4: „aici este de adăugat capitolul despre stema Țării Moldovei” (trad. Pascu, v. 58). Capitolul nu s'a scris niciodată.

³ *Hronic*, ed. cit., pag. 472.

Cronica externă

Acordul dela Londra — Adunarea Societății Națiunilor

Conferința dela Londra n'a fost un triumf pentru nimeni. Nu este însă nici o decepție. Fiind o operă de lichidare, nu putea fi nici grandioasă, nici senzațională. Dimensiunile ei erau limitate chiar de caracterul tehnic al discuțiilor. Celace i-a dat animație și s'von a fost latura politică cași generalizarea într'o formulă franceză a poziției experților în chestia arbitrajului.

E poate inutil să adăugăm o lămurire: în general, distincția dintre „politic“ și „economic“ e factice și un vocabular cu termeni prea diverși este scolastic. Solidaritatea acestor elemente este atât de intimă, încit deosebirea lor în doctrină poate falsifica orice raționament. Toată priceperea stă în dibuirea raportului, afară de cazul cind „politic“ nu este un aspect al „economicului“ numit astfel din cauza funcționarilor care se ocupă cu el. În legăturile internaționale, s'a luat obiceiul a se chema politic tot ce se cuprinde în morală sau în domeniul aspirațiilor, adică celace deocamdată n'are conținut. În preocupările interne, se dă acest nume chestiilor personale.

Condițiile în care avea loc conferința erau determinate, mai ales, de poziția parlamentară a guvernelor. Cabinetul d-lui Herriot venise la putere pe baza unei propagande pacifiste. El luase un angajament popular în fața sufragiului universal: evacuarea Ruhrului. În opinia majorității, Ruhrul era simbolul unei politici de forță. Fiind o măsură militară, reclama o susținere zilnică și plină de energie, pe

care poporul francez o refuza din cauza psihologiei lui libere. Marea sforțare, făcută dealungul războiului, l-a oboșit. Destinele Franței, întrerupte, se reinodau în vechea tradiție de cultură și toleranță. Ambiția democrației republicane de a lumina umanității calea emancipării a renăscut. Franța nu poate sta altfel la conducerea lumii.

Apoi, Ruhrul nu era un izvor productiv. Stăpînit multă vreme, el putea lua o importanță economică considerabilă. Lipseau însă mijloacele. Opinia internațională vedea în această operație imperialismul Franței; Anglia găsea cauza șomajului și o amenințare permanentă pentru comerțul ei; Germania își stringea rîndurile naționale și reacționare împotriva acestei „agresiuni nelegitime“.

D. Herriot era hotărît să aplice planul experților. Astfel punea problema reparațiilor pe baze economice. D-sa avea să evolueze între acești doi poli: consorțiul bancherilor și majoritatea din Cameră tindeau la evacuarea Ruhrului, Senatul dorea aplicarea raportului Dawes, dar considera că Ruhrul era o garanție de executare și de securitate.

Guvernul d-lui Mac Donald nu este de sine stătător. El se sprijină pe fracția liberală și menajează opoziția conservatorilor. Singura rațiune a acestui guvern este să-și pregătească succesul în viitoarele alegeri. Criza șomajului domină actualmente viața engleză. În linii generale, soluția ei se mișcă dela început într'o contradicție pentru guvernul socialist. El este obligat pe deoparte să realizeze un program larg de îmbunătățire pentru lucrători și să asigure viața celor fără de lucru, iar pe dealtă parte să încurajeze marea industrie și comerțul capitalist pentruca să multiplieze întreprinderile. Dar dacă conflictul există între aceste două categorii, echilibristica guvernului devine foarte complicată.

Cu ocazia conferinței dela Londra, d. Mac Donald era solicitat de revendicările pacifiste, în ce-lace privește continentul, ale propriului său partid, de grija de a asigura țării sale rolul de arbitru restabilind între Franța și Germania un oarecare echilibru, de teama de a nu se crea între aceste două țări raporturi comerciale care să diminueze debușeurile englezești și de nevoia politică de a obține un succes. Așa dar scopul său era să obțină evacuarea Ruhrului, să restabilească puterea de cumpărare a Germaniei și să dobîndească controlul acesteia, participînd la împrumutul prevăzut de planul Dawes.

Cancelarul Marx trebuia fortificat. În actualul parlament german, guvernul său este poate cel mai înaintat. Mecanismul constituțional cerea o vastă majoritate pentruca să dea forță legală proiectelor

prevăzute de experți. Opinia publică avea nevoie de o satisfacție răsunătoare, partidele naționaliste pretindeau evacuarea Ruhrului. Plenipotențiarilor germani urmăreau biruințe morale, iar interesele economice erau oarecum protejate de conflictul dintre industriile aliate.

Un fapt nou, prin proporțiile considerabile pe care le lua cu acest prilej, era prezența bancherilor. Planul Dawes se bazează pe împrumutul de opt sute de milioane mărci aur. Bancherii îl pot realiza sau sabota. Ei reclamau garanții suplimentare și mai ales asigurarea că funcționarea liberă a serviciului de cupon și gajuri nu va fi știrbită de intervenția izolată a vre-unel puteri aliate (Franța). Privilegiul lor de preferință trebuia menținut cu orice preț și capacitatea de plată a Germaniei nu va trebui zdruncinată prin transferul arbitrar al valorilor depuse în virtutea planului Dawes. Puterea economică a debitorului, constituind garanția generală a noilor creanțe, va fi restabilită prin reintegrarea teritorială a Germaniei.

Toate argumentele politice, umanitare sau sentimentale piereau zădarnic în fața consorțiului de bancheri anglo-americani. Numai sfaturile de prudență ale guvernelor respective aveau ecou și stăneau acțiunea franceză.

În mijlocul acestui cadru, s'a schimbat soarta „reparațiilor“. Problema a fost deslipită din textele tratatului dela Versailles, curățită de cea mai mare parte de elemente politice și împlinită într'un sistem economic de exploatare internațională.

Datoria germană se comercializează transformându-se în mai multe serii de acțiuni, care vor aparține bancherilor și particularilor din toată lumea. Cele mai importante izvoare de venit ale statului german—căi ferate, vamă, etc.—vor fi reorganizate sub forma unor vaste societăți pe acțiuni cu ajutorul capitalului internațional și conduse de consilii de administrație compuse din Germani și reprezentanți ai creditorilor internaționali. Avantajul pentru Franța este evident: noul sistem interesează toate puterile la executarea obligațiilor germane și, introducând pe aliați în mecanismul însăși al producției, le acordă o posibilitate de control permanentă și efectivă. D. Herriot a avut și altă prevedere: d-sa a obținut numirea cetățenilor americani în toate posturile de control prevăzute de experți. Depărtarea lor de continent, tradiția lor liberală cași ostilitatea discretă împotriva expansiunii industriale a Angliei și Germaniei sint atâtea motive blucuvîntate pentru siguranța Franței.

Prin acordul dela Londra se relau despăgubirile în natură, revenindu-se în parte la vechiul sistem Loucheur—Rathenau. Altădată,

am indicat dificultățile ce inconjoară acest regim; astăzi, amintim numai de protestul dublu al industriașilor și lucrătorilor englezi, care se plîng că agravarea șomajului va fi o consecință fatală a acestui acord. Comitetul transfertului a fost organizat conform planului Dawes și pus sub președenția unui delegat american. Rolul capital al acestui comitet a solicitat atenția conferinței și a dat naștere la vicisitudini adînci, fără să dobindească o soluție precisă și amănunțită. Toate plățile germane, făcute în aur sau devize străine, cași încasările franco-belgiene din ținuturile ocupate, se depun pe numele acestui comitet. El poate să distribue aliaților sumele astfel obținute, în proporțiile prevăzute de planul Dawes sau, în cazul cînd consideră că această operație ar periclita stabilitatea financiară a Germaniei, să le păstreze pentruca să guverneze fluctuațiile monetare.

Toate aranjamentele de mai sus pot ajunge la conflicte juridice în cazul unor interpretări divergente din partea diverșilor delegați. Comisia de reparații, care păstrează teoretic un mare rol în dezvoltarea ulterioară a acordului dela Londra, a pierdut puterea ei de înaltă jurisdicție. Aprecierea ei nu mai este suverană, ci, constatînd încălcările planului, va solicita guvernele și va sesiza o altă instanță. În adevăr, noutatea senzațională a conferinței dela Londra constă în instituirea generală a „arbitrajului“.

Natura și întinderea despăgubirilor în natură, respectarea strictă a tuturilor obligațiilor germane, transferul valorilor depuse în aplicarea planului Dawes vor fi judecate după această nouă procedură.

Anexa IV a protocolului final dela Londra prevede în paragraful 16 bis al art. I instituirea și compoziția unei comisii arbitrale. Ea va fi formată din trei membri numiți în unanimitate de comisia de reparații sau, dacă această condiție nu este îndeplinită, de președintele Curții de justiție internațională dela Haga. Prezidată de un American, această comisie va statua oricînd un membru al comisiei de reparații va face apel, adică totdeauna cînd hotărîrea nu a fost luată în unanimitate.

Noul organ de judecată, instituit prin acordul dela Londra, e forma cea mai impresionantă a concepției democratice și internaționale a d-lui Herriot. El fundează dreptul național pe opinia internațională de justiție și tinde la solidarizarea generală a națiunilor pentru garantarea echilibrului pacific. Ridicat la rangul de principiu universal de drept internațional și înconjurat de prestigiul pe care nu i-l poate da decît un sistem adecvat de sancțiuni efective, acest sistem devine fecund și salvator pentru pacea lumii. Societatea Națiunilor, de care vom vorbi îndată, l-a adoptat.

Înainte de a sîrîsi acest capitol, am vrea să adăugăm două vorbe despre proiectul de acord comercial dintre Franța și Germania. El s'a dezvoltat în marginea conferinței dela Londra și în ciuda dorințelor englezești. Realizat, ar oferi economiei franceze beneficii importante, iar industriei germane o armă împotriva concurenței englezești. Gajurile pe care le posedă încă Franța, modalitățile acceptate pentru evacuarea progresivă a Ruhrului cași natura complimentară a industriilor de pe malurile Rinului ne fac să credem în încheerea acestui acord. Ideia nu e nouă. În preajma conferinței dela Spa, guvernul francez luase măsuri în această direcție. Mai în urmă, chestia a fost reluată, în vederea faptului că avantajele comerciale, asigurate aliaților prin tratatul din Versailles, ajungeau la termen. Articolul 280 le acorda o aplicație de cinci ani și prevedea pentru prelungire aprobarea unanimă a consiliului Societății Națiunilor. Condiția fiind astăzi imposibilă, Franța trebuie să se gîndească la un adevărat acord. El este realizabil din motivele indicate mai sus, la care se adaugă faptul că producția celor două țări nu vine direct în concurență, fiind, cel mai des, de natură deosebită.

Acestea sînt, în linii foarte generale, bazele acordului dela Londra. El constituie o nouă experiență. Din partea Franței, guvernul Herriot a adus o mare bunăvoință. Acceptînd atîtea sacrificii, a deschis o epocă de nenumărate posibilități. Evacuarea treptată a Ruhrului este o încurajare pentru democrația germană și o garanție pentru bancheri și lume de spiritul împăciuitor al Franței. Dar ea păstrează încă un mijloc de presiune asupra guvernelor germane în caz cînd sistemul eludărilor ar reinvia. Pentru Anglia, conferința dela Londra este o nouă ameliorare. Fiînd un acord altoit pe pacea dela Versailles—pax britanica—nu putea fi altfel. Guvernul d-lui Mac Donald și-a consolidat în parte o situație destul de șubredă. Acordul dela Londra îi oferă evacuarea Ruhrului și participarea la controlul economiei germane. Problema datoriilor de războiu allate a fost aminată, dîndu-i-se astfel o existență independentă de aceia a reparațiilor.

Opinia publică a înregistrat pretutindeni acordul dela Londra cu satisfacția legitimă cu care ochii oboseți primesc semnul odihnei într-o atmosferă de oarecare liniște și siguranță.

* * *

Sesiunea actuală a Societății Națiunilor este de o importanță considerabilă în dezvoltarea istorică a spiritului de colaborare internațională. În afară de rezultatele palpabile care vor fi obținute de

comisiile de studiu, virtutea pedagogică a manifestărilor dela Geneva va fi fecundă. Căci înainte de toate, rolul actual al societății este de natură educativă. Sediul ei constituie mai degrabă un institut de învățămînt internațional decît o instanță de judecată. Însăși organizarea Societății Națiunilor însemnează un progres real pe calea înfăptuirii unei colaborări pacifice. Sînt cîteva decenii decînd năzuințele solitare ale unor gînditori erau considerate ca utopii. Epoca de frămîntări războinice, în care a trăit, începuturile fragede de asociere și avîntul mistic au îndemnat pe Saint-Simon cătră concepția vastă a unei Societăți a Națiunilor. Simțul său istoric în adevăr inspirat, credința în misiunea înaltă a Franței, sentimentalitatea sa eroică l-au făcut să pregătească lui Napoleon un memoriu despre „reorganizarea Societății europene sau necesitatea și mijloacele de a aduna toate popoarele din Europa într'un singur corp politic păstrînd fiecărui independența lui națională”.

Elevii lui Saint-Simon au dezvoltat concepția, iar oamenii politici de astăzi reinviază idela arbitrajului pe care el o formula de atunci: „încurînd toate națiunile, fiecare fiind guvernată de un parlament, vor recunoaște supremația unui parlament general așezat deasupra tuturor guvernelor naționale și investit cu puterea de a judeca diferendele lor”.

Utopiile de odinioară sînt realitățile banale ale societăților de astăzi sau bazele aspirațiilor populare.

Societatea Națiunilor este înconjurată desigur de contradicții dușmănoase. Fiînd o instituție de colaborare planetară și de pace, nu se poate sprijini decît pe organizații cu adevărat democratice. Tendința adîncă a maselor populare a inventat formula libertății și a înfrățirii.

Lipsite de nuanțe în accepțiunea lor integrală, aceste noțiuni nu se pot înțelege decît cu bunul simț și aspirațiile populare.

Șefii politici sau cugetătorii rafinați le prelucrează în forme subtile, le diluează și le golesc de orice conținut. De aceia și pentru ca să dea națiunilor o justă și periodică răsplată, au nevoie să fie, din cînd în cînd, fortificate. Atunci, rumoarea publică le dă un robust ajutor. În pasul istoriei, democrația și pacea sînt împletite. Generația noastră nu le poate cunoaște. Istoria ne va atribui poate numele de precursori, care va fi așezat în josul unei pagini de sînge.

Sforțările actualei adunări a Societății Națiunilor sînt cel mai onorabil gest al epocii noastre. Ele vor rămînea însă teoretice atita vreme cît nu se vor sprijini pe voința conștientă a popoarelor orga-

nizate în democrații. Până atunci, sînt pline de învățămînte și de nădejde. Tot până atunci însă, toate măsurile Societății Națiunilor trebuie să impună de pavăza sancțiunilor, pe care le comandă aceeași logică elementară care justifică pedeapsa la oamenii necivilizați. Cîtă vreme idela nu-și demonstrează necesitatea sub o formă imperativă, ea trebuie fortificată cu prestigiul brutal al autorității organizate. De aceea proiectul francez a biruit în opinia generală în fața Societății Națiunilor. El este întreg, actual și logic. Căci altfel la ce poate servi arbitrajul, dacă hotărîrea lui nu e respectată? Și cînd dezarmarea generală va deveni o realitate, dacă nu în momentul cînd puterea educativă a arbitrajului și securității va fecunda conștiința universală? Dezarmarea este desigur ultimul termen al acestui lung și penibil proces. El presupune o încredere reciprocă și unanimă. Teoria contrară a d-lui Mac Donald izvorăște din socialismul său religios și din vechea tradiție de imperialism și izolare a Angliei. Cine putea uita cît este de englezesc „Socialismul“ partidului muncitoresc sau că acest partid a fost totdeauna aliatul liberalilor la cîrma statului? Vechea concepție „Whig“, după care Anglia trebuia să caute progresul conformîndu-se legilor sale proprii, supraviețuiește în rîndurile partidului d-lui Mac Donald.

În momentul cînd scriem această cronică, veștile dela Geneva vorbesc de un acord al subcomisiunii dezarmării. Esența lui va fi desigur proiectul francez sprijinit pe cei trei termeni: arbitraj, garanții de securitate, dezarmare. Acordurile regionale vor subsista supunîndu-se publicității și controlului Societății Națiunilor.

Existența lor este ca a zeului Ianus: fiind o garanție de pace, ele pot deveni o amenințare. Situația actuală le legitimează fiindcă sînt născute de altfel dintr'o stare de fapt și bazate pe respectul tratatelor.

În tot cazul, concepția franceză se confirmă în dorința ei de eficacitate și de pace. Doctrina arbitrajului generalizată de d. Herriot la Londra, devine un deziderat unanim în vederea realizării ei ca principiu efectiv de drept internațional. Societatea Națiunilor, găsindu-și formula juridică, va tinde să-i dea puterea morală, sprijinind-o, deocamdată, pe virtutea sancțiunii.

Paris, Septembrie 1924.

Const. I. Vișoianu

Cronica teatrală

— IAȘI —

**Reflexii la un început de stagiune.—„Trandafirii roșii“
de d. Zaharia Birsan.**

Nu i-am văzut pe actori de aproape jumătate de an. Unii au îmbătrinit brusc. Dintre culise vin spre scenă girbovi, cu mers greolu. În lumina rampei își îndreaptă dintr'odată statura. Mersul lor capătă ceva din siguranța de odinioară. La eșirea din scenă, ei fac o ultimă efortare. Vocea le tună, iar gesturile lor au vigoare de adolescent. Când se reîntorc între culise, ei se îngheboșează din nou și-și tirie, leneș, picioarele. Locurile de pe laturile ale stalurilor au acest avantaj: Îi vezi de-acolo pe actori atît înainte de a apărea pe scenă cît și după ce-au intrat între culise. Observi transformarea actorului pe linia de demarcație dintre culise și scenă. Mimica, mersul, gesturile sînt atît de naturale dincolo de această limită, —pe cînd dincoace, totu-i teatral: fața ia o expresie de mască, pe care actorii uneori nu și-o mai pot schimba pînă la sfîrșitul actului—parcă le încremenește pe figură din momentul intrării în scenă. Gesturile devin rigide, ca gesturile păpușelor din bucăți—manevrate de copil cu o ață invizibilă. Păcat că-și dau samă actorii de acest hotar dintre casă și teatru, dintre natural și convențional! Acum zece ani artiștii aceștia jucau încă roluri de amorezați. Au purtat o luptă crîncenă cu bătrîneța. Au turnat fard pe obraji și s'au silit să-și birue greutatea corpului, ca liceenii care, în sala de exerciții gimnastice, se încearcă să ridice haltere peste puterile lor. Dar, la urma urmei, au fost biruiți. Au început să joace roluri de moșnegi și de babe. Și totuși mai stăruie din trecut, în mîntea noastră, amintirea unei femei zvelte, frumoase încă, în ochi cu un reflex de tinerețe întîrziată... Degradarea fizică s'a săvîrșit în cîțiva ani, într'un an

parcă—uneori într'o lună, după o boală, convalescența căreia ține până la mormânt.

În timpul acesta, figurații—aceia care ani de zile au defilat prin fundul scenei cu cască și cu lance, care au stat tăcuți cu sabia la umăr de-oparte și de alta a ușilor imperiale—și-au schimbat acum costumul, au făcut câțiva pași spre rampă și au început să vorbească. Li s'a împlinit idealul. De citeori n'ar fi vrut să-și dezbrace zalele de sfoară poleită și să îmbrace surtucul personajilor loquace! De-asemeni figurantele care ani întregi au apărut în tricou de paj, atrăgând atenția liceenilor, și-au pus acum rochii lungi, se învîrt pe scenă cu oarecare încredere și vor să se răzbune de mutismul trecut.

Între aceste două tabere de actori tineri și bătrîni, există o categorie intermediară—spre care se înalță tinerii și se scoboară bătrîni, într'o confraternitate fără vîrstă de oameni cu talent. Aceștia n'au în ochii noștri vîrsta condicilor de stare civilă, ci anii personajilor interpretați. Talentul le dă puterea să-și crească sau să-și reducă vîrsta. Ce vîrstă are de pildă d. Vernescu-Vilcea? Nimeni nu și-ar fi închipuit, dacă d-sa n'ar fi anunțat că, anul acesta, împlinește cincizeci de ani de activitate teatrală. Talentul învinge vîrsta, ca balerinele care înving gravitația—căzînd spre pămînt, după un salt, cu incet-neala fulgilor.

Noua stagiune a adus la rampă mai mulți actori din fundul scenei: unii buni, alții mediocri, dar mai ales ne-a făcut o surpriză plăcută. O mulțime de artiste și de figurante urîte au invadat scena. Numai talentul poate transfigura urîșenia feminină, și încă... Altfel spectatorii n'au înaintea decît niște fete nenorocite, care poate-s deștepte, poate au caracter frumos, poate se pricep la gospodărie,—bune pentru măritiș, pentru serviciul postal, telegrafic și telefonic sau pentru Regionalele C. F. R. ori R. M. S,—dar care dau un aer funebru scenei. Așa-i viața, ni se va spune: cu fete frumoase, dar și urîte. Exact. Dar în viață nici o fată cu nasul mare nu spune:—Priviți ce nas fin am! Pentru o actriță, nasul e material artistic. Într'o piesă vedem zeci de admiratori în jurul unei femei urîte, pentru care cîtiva se sinucid, iar supraviețuitorii se omoară între dînșii... Toți îi laudă frumuseța. Noi însă nu pricepem nimic. O gură strîmbă, un glas pițigălat, o chlcă de păr ciufulit și rar, de culoarea cînepei, în slujba unui rol principal—cum Dumnezeu pot să scoată din minți pe atîția bărbați, cînd slujnica eroinei e așa de nostimă!... Nu mai poți uita gura ei arcuită, glasul plin, dulce, părul negru până la glezne. Ah, gleznela: să le cuprinzi cu două degete...

Teatrul nu-i ca poezia, muzica, pictura... Ce-ți pasă dacă autoarea are ochii strîmblî? Ai înaintea numai poezia corectă, numai partitura fără greș. Tabloul sau sculptura trăesc în afara artistului. Teatrul însă-i—omul cu sufletul, dar și cu trupul lui. Corpul nu-i numai un tovarăș al sufletului, ci pe scenă îl parte

componentă din suflet... dacă ne putem exprima astfel. Actorul nu joacă numai cu glasul, ci și cu fața, cu minile, cu picioarele... Rolul ni se prezintă în carne și oase. Ce-i de făcut dacă carnea și oasele sînt imperfecte? Nu-i decît o soluție: Să nu faci teatru. Să faci muzică, pictură, poezie... Sau să se mărite—deși măritișul cere de multe ori aceleași condiții cași teatrul.

Teatrul nu se mulțumește numai cu ochi frumoși, cu gură frumoasă, cu păr frumos... Teatrul vrea toate frumoase.

Sarcey spune că a făcut odată cîteva observații fizice unei artiste. Adouazi artista a venit acasă la dînsul. A izbucnit chiar din prag:—„Cum? Nu-s frumoasă? Dar cine are păr ca mine“? Și artista își zmulse pălăria din cap, își desfăcu cu un gest nervos părul—și niște plete negre căzură în valuri pînă în pămînt... Dar vezi că mai trebuia ceva pe lingă păr...

Vorbim, bine-înțeles, de artista ideală. O artistă frumoasă și cu talent este un dar „care nu se mai află“. În jos—sînt o mulțime de trepte. Talentul are puterea să corecteze unele imperfecții fizice. Niște ochi mari și vii pot uneori concentra asupra lor atenția publicului, trecînd astfel de-abia observată gura prea largă și cam piezișă. Un zîmbet poate întuneca niște pomeți proeminenți. O voce caldă dă altă direcție liniilor feței. Talentul, aranjînd altfel trăsăturile, poate face dintr'un tablou futurist—unul aproape clasic. Se petrece astfel o oarecare scamatorie.

Dar o artistă urîtă en gros și en detail, lipsită pe de-asupra și de talent—este cea mai repugnantă monstruozitate, pe care direcția Teatrului o poate exhiba la rampă.

Vinovate în această privință sînt și Conservatoriile de Declamație, care strică cariera atîtor fete. Date afară din Conservator după un an sau doi, ori respinse dela prima probă, ele ar fi devenit slujbașe conștiințioase, gospodine acătării—care cu gesturi naturale ar fi întins acum folle de plăcintă pe masă sau cămeșile pe frînghie, în loc să ridice mină de lemn spre altarele Thalei.

Dar ne-am antrenat în aceste considerații sumbre.

Teatrul, după unele reparații, și-a deschis porțile la mijlocul lunii Septembrie. Pe jos—covoare. Mai numeroase decît covoarele—anunțuri: „Ștergeți-vă picioarele“! Prin săli, pe suporturi—paseri împălate, ca'n sufragerii sau la armurierii, cum a remarcat cineva.

Stagiunea s'a deschis cu „Trandafirii roșii“ de d. Zaharia Birsan. Autorul a interpretat rolul principal: Zefir (Personagiile se numesc: Șagă, Salbă, Față de pămînt, Val — vocativul: Vale; Piclă, Rouă, Promoroacă și alte nume meteorologice).

La curtea unui Împărat se petrece, într'o vară, această poveste versificată. În grădină nu cresc decît trandafiri albi. Domnița vrea însă unul roșu: altfel moare... Toți vracii îl caută; nu-l găsește decît Zefir care stropește cu sînge, în fiecare noapte, cîte-un trandafir alb. Domnița se simte foarte bine. Eroul însă

se usucă pe picioare. Totuși, izbucnind un războiu, el mai are puterea să învingă oastea inamică.

Dar Domnița îl iubește pe Val, un cavaler de rând, cu care se va mărita chiar, după ultimul act al piesei — întreruptă prin moartea bardului Zefir, al cărui sânge cursese șaptezeci și șapte de zile pe-o floare. În clipa morții toți trandafirii albi de pe scenă se transformă în roșii, mulțumită unui meșteșug electric: în fiecare trandafir alb e ascuns câte un bec roșu. La un moment dat toți trandafirii se aprind. Acesta-i punctul culminant al piesei, și cel mai reușit. Tot timpul au așteptat cu emoție clipa aceea. Dar dacă firele electrice s'au încurcat printre florile de trandafir? Dar dacă s'a întrerupt curentul? Panica noastră a fost inutilă. Bateriile au funcționat cu precizie.

Actorii au recitat cu osîrdie versurile:

... Vai n'am văzut pe nimeni! o spunem sus și tare.
 ... De m'am oprit o clipă la pragul casei tale
 A fost ca să-mi astîmpăr un vis al meu... de jale...
 ... Aice e iubirea și caldul de părinte...
 ... O doamne, cât amar
 Am tras cu biata față păscută de blesteme.
 ... Și-mi spuse — ani acuma șaptesprezece-or îi.
 ... De ce n'ar purta oare și-o glorie de viață?
 ... Și prea ești tu frumoasă și prea nemărginită,
 Să nu găsești ertare în mine... un atom!
 ... Domniță sînt cel mai bătrîn
 Cuvîntul mi-e inima loată
 Și-l spui fără multă socoată,
 Voesc credincios să-mi rămîn.

Cu toată truda, n'am găsit decît două pasagii care se ridică deasupra poeziei de gramofon:

... Că mîinile mi's albe ca două crengi de flori

Și:

... Veni-voi cîte-odată
 Sfios în miez de noapte să mi (!) te văd culcată,
 Să-ți mîngîi fericierea (!) pe genele subțiri
 Și să-ți revărs pe păru-ți miros de trandafiri.

Piesa d-lui Zaharia Birsan este mult mai bună ascultată, decît citită. Piesele de altfel nu-s făcute pentru bibliotecă. Dacă n'ar fi fost tipărită, piesa ne-ar fi rămas în minte într'o gingureală armonioasă, cu unele schiopătări de ritm pe care le-am fi pus în socoteala actorilor, și cu un decor feeric: o grădină de trandafiri albi care, sub influența motorului electric, se transformă în roșii.

Păcat că d. Birsan a dat la tipar piesa!

Trandafirii roșii nu sînt acum decît niște flori de hirtie creață, care stau țapene pe tije de sîrmă.

M. Sevastos

Cronica literară

Paul Valery, poet și filozof

Călătorul european sensibil la întrupările artei, după ce a vizitat Veneția, Sevilla ori Oxford, unde pitorescul reliefului se impune cu de-a sila, brutal, ochiului, va avea o ușoară decepție când va ajunge la Versailles, Paris, ori pe fermecătoarea vale a Loirei. Dintru 'ntăiu locul pare banal sau mediocru. Dacă împrejurările îl vor sili să stea câteva zile după indignarea primei deziluzii, fiecare contemplație asupra aceluiași peisaj îi va aduce cu inițierea treptată, o nouă revelație ascunsă, o nepresupusă taină de simțire și artă subtilă.

Arta franceză se ascunde cu pudoare și resemnare. Îi place să afișeze o mască comună, ca să nu intre în contact decât cu înțelegătorii deaproape. Intimitatea ei e greu de ciștigat pentru cutare barbar romantic, care caută în toate, înțepătura originalității cu orice preț. Clădită pe un echilibru a cărui componente se ajustează până la anulare, arta franceză ia aparența locului comun. Se poate găsi mască mai eficace decât banalitatea?

Subt ea însă, ca un uragan încremenit, se ascunde perfecțiunea.

Nici o disproporție deșanțată, nici o exagerare care mutilază necesar întregul, nu tulbură cu vre-o cută oglinda imaculată a disciplinei. Ordine organică, calm, închegare definitivă, plămuirile artei acesteia de intelect și impecabilă vizualitate, modulează, cu destulă apropiere, secretul creator al naturii.

Aceiași constatare la genille literaturii. Nu puțin l-au acuzat pe Renan sau France de banalitate. Ca să poți gusta arhitectura perfectă ca un truism a prozei lui Barrès, trebuie alături de o bună naștere estetică aproape vecină de perversitate, o întreagă educație. Asemenea rafinare presupune economii milenare în rasă, iar în laboratorul colectiv, experiențe de Sisif asupra unor imponderabile selecții, fixate o clipă în durată, apoi re-

începute dezesperat, cu răbdare aprigă către perfecția finală. Aceste scurte constatări privesc, mai ales pe unul din cei mai mari poeți ai Franței de azi, pe Paul Valery următoarele rânduri sînt scrise de el pentru el : „L'homme très élevé n'est jamais un original. Sa personnalité est aussi insignifiante qu'il le faut. Peu d'inégalités; aucune superstition de l'intellect.“

* * *

E greu de închipuit carieră mai capricioasă în distrata ei indiferență decît aceea a lui Paul Valery. Debutează către 1890 cu două broșuri de proză: „La Soirée avec Mr. Teste“ și „Introduction à la méthode de Leonardo de Vinci“. În afară de aceasta, cîteva versuri care păstrează izbitor factura lui Mallarmé :

„L'ombre de quelque page éparse d'aucun livre“

Sau :

„Sonnant dans l'âme un creux toujours futur“

Pe urmă tăcere bruscă 27 de ani. Ce era tînărul acela care începuse ne-o spune autorul abia acum : „J'avais vingt ans, et je croyais à la puissance de la pensée. Je souffrais étrangement d'être, et de ne pas être. Parfois je me sentais des forces infinies. Elles tombaient devant les problèmes; et la faiblesse de mes pouvoirs positifs me désespérait. J'étais sombre, léger, facile en apparence, dur dans le fond, extrême dans le mépris, absolu dans l'admiration, aisé à impressionner, impossible à convaincre. J'avalais foi dans quelques idées qui m'étaient venues. Je prenais la conformité qu'elles avaient avec mon être qui les avait enfantées, pour une marque certaine de leur valeur universelle: ce qui paraissait si nettement à mon esprit lui paraissait invincible; ce que le désir engendre est toujours ce qu'il y a de plus clair“ (Variété, p. 115).

Stare de suflet comună la douăzeci de ani tuturor celor atînși de ceiace Marguerite de Navarre numea „l'ennui commun à tout être bien né“. E ușor de înțeles că în aceste zbuciumări ale vieții interioare orgoliul neputinței într'un acces de dezgust, își poate frînge lira. Și poetul s'a abătut dela creație aproape trei decenii.

Abla în 1917 reapare pentru public cu „La Jeune Parque“. Patru ani mai tîrziu, revista „La Connaissance“ instituind un sufragiu ce trebuia să se pronunțe asupra celui mai mare poet al Franței contemporane, Paul Valery întrunește cele mai multe voturi.

În răstimpul acestei lungi tăceri, în timp ce automatic ca

un somnambul efectua o profesie oarecare, în adîncimile înconștientului se strîngeau gînduri, impresii, imagini, precipitate prețioase ale unor titanice lupte. O disciplină riguroasă prezida la această bătălie lăuntrică. Poetul nu-și acorda nici o slăbiciune, nici o indulgență :

Flagelle-toi ! Parais l'impatient martyr
 Qui soi-même s'écorche
 Et dispute à la flamme impuissante a partir
 Les retours vers la torche.

Din această multiplicitate de forțe în dușmănie, de euri care se ciocnesc iese încetul cu încetul unitatea personalității.

Prin gura lui Socrate din „Eupalinos“ autorul se exprimă :
 „Je t'ai dit que je suis né plusieurs et que je suis mort un seul... Une quantité de Socrates qui est née avec moi, d'ou peu a peu de détache le Socrate qui était dû aux magistrats et à la cigüe“. Et que sont devenus tous les autres ? — Idées. Il sont restés à l'état d'idées.

Que faites-vous cette nuit ?
 Idées maîtresses de l'âme,
 Courlisannes par ennui.

Celace aduce unitatea persoanei e numai rațiunea. Ea permite critica, cenzura, dar mai ales cea perspectivă de sus în jos, care asigură realitatea obiectivă a producțiilor noastre. Profund intelectualist, Valery disprețuește sentimentalismul. Noblețea, aristocratismul său cerebral, cîștigat cu eroice lupte, ignoră oricare alt instrument de cunoaștere decît inteligența. „Les choses du monde ne m'intéressent que sous le rapport de l'intellect. Bacon disait que cet intellect est une idole. J'y consens, mais je n'en ai pas trouvé de meilleure,“ (La crise de l'esprit, p. 23). Ca corolar sentimentalismul îi repugnă : „La sentimentalité et la pornographie sont soeurs jumelles“. (citată de A. Gide : Incidences, p. 204). Prețuitor al rațiunii, el admiră spiritul european și pe europeni „équidistants des nègres variables et des fakirs indefinis“, dar mai ales pe Greci, care au inventat geometria : „La géométrie grecque a été ce modèle incorruptible, non seulement modèle proposé a toute connaissance qui visé à son état parfait, mais encore modèle incomparable des qualités les plus typiques de l'intellect européen. Je ne pense jamais à l'art classique que je ne prenne pour exemple le monument de la géométrie grecque. La construction de ce monument a demandé les dons les plus rares et les plus ordinairement incompatibles. Les hommes qui l'ont bâti étaient de durs et pénétrants ouvriers, des penseurs profonds, mais des artistes d'une finesse et d'un sentiment exquis de la perfection“ (Variété, p. 47).

Ca și Anaxagora altădată Valery crede că la început a

fost haosul. Incetul cu incetul însă lupta se transformă în evoluție :

Comme le fruit se fond en jouissance,
Comme en délice il change son absence
Dans une bouche ou sa forme se meurt,
Je hume ici ma future fumée
Et le ciel chanle à l'âme consumée
Le changement de rives en rumeur.

Ordinea totală nu va veni decît cu victoria intelectului. Această izbîndă însă presupune supunerea la disciplină superioară, oferită de criteriile inteligenței.

Cu această concepție se ghicește lesne că poetul e un clasic perfect. Privirile sale se întorc îndărăt către gloria lui Racine și Malherbes.

* * *

Definiția oricărui aristocratism se găsește în idela de puritate. Conservarea intactă, a aceluiași sînge a respins totdeauna mezalianța. Sentimentul de diferență caracterizează prin excelență noblețea. Frica de alterare prin tot ce nu e riguros el, împiedică pe nobil dela orice compromis. El se închide în ghetto-ul său moral și refuză orice atingere pîngăritoare. Același lege e valabilă pentru noblețea de sînge cași pentru aceea de idei.

Exprimarea ideală a aristocrației pure nu poate fi realizată decît prin matematică. Nici o formă de expresie omenească nu e mai severă, mai exclusivă în drepturile ei, mai mefientă pentru cea ce îi e străin, ca știința numerelor. Celelalte discipline dela Fizică la Sociologie, conțin nenumărați intruși, feluriți musafiri nepoftiți. În afară de aceste toate întrebunțează, cînd au nevoie, metoda matematică. Singură matematica se satisface pe ea singură, neîmprumutînd nimic de nicăeri. E firesc deci ca un rafinat aristocrat care se întimplă să fie intelectualist ca filozofie și geometru ca educație, să invoace autoritatea nediscutată a științei supreme, ca legătură între concepție și lume. În partida de șah pe care o joacă cunoștința cu realitatea, geometria e singura care ne poate da informații sigure.

Mai mult decît atît. Poezia e și ea o formă a cunoașterii. Legile ei vor fi atunci tot matematice. Paul Valery a construit conceptul *poeziei pure*, adică a poeziei perfect inutile, fără filozofie, dar mai ales fără sentiment. Aceasta din urmă degradează, umilește, expune la frecventări comune. Poezia nu va avea alt rol decît, cu ajutorul imaginilor, degajate de orice element emotiv, să stabilească raporturi între lucruri nedefinibile prin alt mijloc: o algebră de imagini geometric legate între ele.

Forma în care se exprimă aceste versuri trebuie să fie perfectă. Disciplina clasică, la care poetul trebuie să se supue cu voluptate, va indica cu necesitate arhitectura cuvintelor între ele.

Critica inteligenței trebuie să fie veșnic de veghe. Cași Baudelaire sau A. Gide, dar mai ales cași Mallarmé, Valery crede că : „la véritable condition d'un véritable poète est ce qu'il y a de plus distinct de l'état de rêve. Je n'y vois que recherches volontaires, assouplissement des pensées, consentement de l'âme a des gênes exquises, et le triomphe perpétuel du sacrifice. Celui même qui veut écrire son rêve se doit être infiniment éveillé“ (Variété, p. 56).

Și ceva mai departe : „Qui dit exactitude, et style invoque le contraire du songe“. Inspirația trebuie prelucrată, transformată după atitudinea personalității : „Pour quoique ce soit il ne suffit plus de la concevoir fortement, d'en être plein et enivré, ni de laisser échapper de l'instant mystique une figure déjà presque toute achevéé en notre absence. A un dieu seulement est réservée l'ineffable indistinction de son acte et de sa pensée. Mais nous il faut peiner, il faut connaître amèrement la différence“ (Variété, p. 64).

Celace se numește de obicei inspirație spontană nu e decît o formă primitivă, vulgară a producției poetice. Asemenea efuziuni de gust comun repugnă aristocratului. Măsura severă, eticheta de fer, dau singure ținuta aceia impecabilă, puritatea desăvârșită, fără de care o operă de artă nu e decît un conglomerat amorf de josnică materie.

Cel care a scris că sentimentalismul e frate de cruce cu pornografia, va disprețui orice neglijență și orice familiaritate a sufletului cu lumea exterioară și cu el însuși „L'enthousiasme n'est pas un état d'âme d'écrivain“ scrie Valery, amintind de celebrul vers al lui Baudelaire :

„Je hais le mouvement qui déplace les lignes.

„Viața, existența însuși îi apare ca o pată pe curățenia imaculată a neființei :

Soleil! Soleil!... Faute éclatante !
 Toi qui masque la mort, Soleil,
 Sous l'azur et l'or d'un lente
 Où les fleurs tiennent leur conseil,
 Par d'impénétrables délices,
 Toi, le plus fier de mes complices,
 Et de mes pièges le plus haut,
 Tu gardes les coeurs de connaître
 Que l'univers n'est qu'un défaut
 Dans la pureté du non-être !

(Charmes, Le serpent, p. 60).

Cenzura calmă a intelectului poate însă purifica printr'un fel de purgatoriu de trudă și luptă elementele impuse ale impulsiei primitive. „Quelle grande que soit la puissance du feu elle

ne devient utile et motrice que par les machines ou l'art l'engage ; il faut que des gênes bien placées fassent obstacle à sa dissipation totale, et qu'un retard adroitement opposé au retour invincible de l'équilibre permette de soustraire quelque chose à la chute infructueuse de l'ardeur".

Paul Valery se menține astfel în cea mai autentică tradiție franceză : intelectualism și clasicism. Forma filozofică a acestor două aspecte e raționalismul a cărei metodă supremă e matematica, prin știința excelentă franceză. Solitar, îndepărtat de lume, aristocrat prin temperament, el s'a complăcut să privească ambi-anța numai sub aspectul său geometric, fără să se scoboare până la realitatea ei vie, care îi apărea, cu siguranță, trivială. Deaceia modelele sale sînt Racine și mai ales Edgar Poe din poemul matematic care se cheamă *Eureka*.

* * *

Niciodată nu-și simte critica mai neputincioasă misiunea, decît atunci cînd e vorba să arate ce face e frumos într'o operă. Cum e posibilă morcelarea, prin disecarea analizei, cînd ce face constituie frumosul e tocmai totul ? Ca să observi și să explici trebuie să fixezi, să amorțești, să omori. Dar emoția artei nu-ți-o dă decît ritmul, svicnirea caldă de viață care animă opera vie. Cum e posibil de încătușat într'o formulă farmecul poeziei, dar mai ales al prozei unuia din cei mai perfecți scriitori francezi a cărui egal trebuie căutat doar în M. Barrès ori A. France ? Cele citeva citații de mai sus vor da o idee sumară de vraja otrăvitoare a acestei perfecte flori. Și va invita cetitorul să se împărtășească singur, direct la sursă. Acesta e și unicul scop al acestei cronici.

Mihai D. Ralea

Miscellanea

Ioseph Conrad

Marele romancier englez, mort de curînd, a stat prin originea și viața sa, la răscrucea mai multor rase și culturi. Ucrainian de origine, el a rămas orfan de mic copil. Tatăl său a murit în închisoare drept ispășire a groaznicului an 1862, mama sa s'a bucurat de același tragic sfîrșit în cîmpiile înghețate ale Siberiei. În anul 1878, într'un mic port din Anglia, la Lowestoft, unde domina încă umbra marelui Dickens, coborî un tînăr emigrant care nu era altul decît Ioseph Conrad. Invăță repede englezește și îl găsim în curînd căpitan al unui vas comercial care străbate în lung și în lat mările. Extremul Orient, Oceania, Americile sînt rînd pe rînd vizitate. Din aceste minunate călătorii se desprind impresii despre oameni feluriți în alcătuirea lor sufletească, dar mai ales picturi luxuriante ale nenumăratelor pelsagii pe care le contemplase. Cu acest bagaj de note intime, viitorul scriitor nu voia încă să se reveleze publicului. În 1894, în urma unor friguri tropicale vine la Londra, unde face cunoștința lui John Galsworthy. Marele romancier îl îndeamnă să publice. Aceste insistențe îl determină să prezinte publicului *Almayer's Folly* primul său roman. Celebritatea vine repede. Conrad avea atunci patruzeci de ani. Pe urmă urmează liniștită, animată de un progres regulat o carieră consacrată de acel public care în Anglia nu-și părăsește o clipă, prin toate vicisitudinile, autorul preferit.

Opera lui Conrad, slav de origine, francez de educație, englez prin adopțiune, e una din cele mai remarcabile producțiuni ale cosmopolitismului literar. Crezul său artistic și l-a formulat în prefața romanului „The Niger of Narcissus“ publicat în 1898. El se ferește de orice tendenționism filozofic ori moral. Satira, protestarea, doctrîna politică ori religioasă îi repugnă. O rupe cu tradiția morală a unui Dickens, Eliot, Thakeray ori chiar Tho-

mas Hardy. Misiunea artistului nu e alta decit să comunice o serie de senzații cu ajutorul suggestiv.

„Orice artă, scrie el în aceeași prefață, e un apel la simțuri. Sforțarea artistică cind se exprimă prin cuvinte, n'are alt mijloc dacă vrea să atingă resortul secret al emoției. Scriitorul trebuie să ajungă plasticitatea sculpturii, coloritul picturii sau suggestia magică a muzicii care e arta artelor... Sarcina lui e, ca prin puterea cuvintului scris să se facă înțeles, dar mai ales să trezească în cetitor viziuni nete“.

După cum se vede artă gratuită, ferită de orice utilitarism și exprimată cu ajutorul senzațiilor. Sufletul omenesc, așa de minunat disecat de el, cași peisajul devin astfel un simplu material descriptiv. De aceeași metodă se inspiră primele sale romane pomenite mai sus cași „Lord Jim“ (1900) studiu profund al lașității omenești, „Nostromo“ (1904), romanul conștient al lașității omenești, „An out cast of Islands“ (1896), studiu amănunțit al unui trădător și hoț pedepsit de natura sălbatică. Toate acestea sînt romane exotice din viața de marinar. „The secret agent“ (1907) și „Under Western Eyes“ (1911) tratează mediul revoluționar rus, pe care-l cunoștea bine încă din copilărie și a cărei perfectă evocație atinge cele mai reușite romane rusești în același gen.

După aceste opere, Conrad își modifică puțin maniera.

Romanele sale devin mai puțin impersonale. Elementul umanitar e mai vizibil. Simpatia sa îndreaptă cătră marii revoluționiști, cătră salvatorii celor suferinzi. Stilul își pierde în același timp din bogăția descriptivă și senzorială și devine mai sobru și mai uman. Din această perioadă fac parte romanele: „Chance“ (1914) și „Victory“ (1915).

În toate operele sale însă analiza vieții interioare cu zbulciumul, cu îndoelile și sfișierile sale formează partea principală a talentului. Omul nu suportă pasiv natura, reflectînd-o doar ca o oglindă fidelă ca în Loti, ci intervine activ, dramatizînd-o prin intervenția sa. Eroi lul Conrad nu sînt diletanți leneși. În ei se zbate toată ardoarea aprigă a omenirii cuceritoare. O voință diabolică îl precipită în conflicte tragice și adesea complicate. De aici un anume gust pentru foiletonism care scade întru citva meritul multora din romanele sale. Subt trama superficială a evenimentelor, se simte însă inalterat omul, singur cu patimile sale, omul, în același timp specific și comun tuturor țărilor și timpurilor. Prin această măreață evocare, Conrad poate sta alături de T. Hardy, de Galsworthy și de Dickens — X. Y.

D. H. Sanielevici despre Panait Istrati și literatura română.

D. H. Sanielevici, însuflețit de un subit entuziasm pentru d. P. Istrati s'a simțit dator să scrie un lung studiu critic-polemic, în care, din nevoia de a ridica pe acesta, n'a putut scăpa tentației de a înjosi întreaga literatură română modernă, sacrificată ca un suprem omagiu pe altarul noli admirații. Entuziasmul d-lui H. Sanielevici pentru autorul „Kyrei Kyralina” e desigur îndreptățit și nu avem nimic de adăugat asupra valorii literare a d-lui Istrati. Am fi trecut cu vederea și partea cealaltă de critică negativă, cum am făcut regulat dela războiu încoace, dacă studiul d-sale n'ar fi atins prea de aproape programul acestei reviste și o serie din amicii și colaboratorii noștri, care au dreptul, oricum, față de publicul cetitor al paginilor d-lui Sanielevici, la o punere la punct a atitor afirmații, zvirlite pe deasupra logicii, a bunului gust și câte odată chiar deasupra adevărului.

Pentru cel care nu sînt în curent cu toate vicisitudinile carierei d-lui Sanielevici e necesară o schiță a atitudinii d-sale față de cultura romînească. După o trecere de ucenicie în partidul socialist, cînd d-sa profesa idelle socialismului propriu zis, așa cum le înțeleg toți militanții acestei doctrine, a urmat un interegu de criză intelectuală, în care d-sa a înclinat către poporanism, apărînd acest curent în chiar paginile „V. R.”, contra atacurilor d-lui Duiliu Zamfirescu.

Au trecut după acela an în care preocupările antropologice l-au ținu departe de atitudini culturale mai militante. Nu știm încă ce-a cîștigat prin această transformare antropologia, dar știm ce-a pierdut literatura. După războiu, odată cu reparația efemeră a „Curentului nou” l-am regăsit socialist, însă de un socialism sui-generis, a cărei supremă datorie era să facă apologia burgheziei. Bazat, zice-se, pe Marx, d-sa voia îmburghezirea prin urbanizare a vieții romînești, pentru ca, trecînd prin epoca intermediară capitalistă, societatea noastră să poată progresa în fine către socializare. În această ipostază, d-sa disprețuia orice formă a vieții rurale, țăranel, dar mai ales pe apărătorii lui, pe care-i acuza de „poporanism reacționar”. Salvarea noastră, după această doctrină, era în burghezia orașănească, care era să ne pue mai des și mai direct în contact cu Occidentul. Cît valora din punct de vedere marxist această interpretare nu ne vom mai întreba. Nimeni n'a uzat și abuzat mai mult de Marx decît adversarii socialismului. Dotat cu o largă generalitate, ca toate marele construcții filozofice, tratat cu oarecare subtilitate logică marxismul se poate interpreta oricum. Nu e de mirare astfel, că agrarienii conservatori din Prusia au găsit la un moment dat un teoretician de al lor, care le-a justificat doctrina bazîndu-se tocmai pe învățămintele „Capitalului”. Nu e de mirare astfel că d. Sanielevici și după d-sa d. St. Zeletin, au ajuns cu Marx în mîină la concluzii de liberalism manchesterian.

Celace e interesant de reținut e, că d-sale îi place să se recomande reprezentantul cel mai pur al occidentalismului în România. De acela recomandă toate virtuțile Apusului: părul tălat scurt, fața rasă, pălăria mică, bucătăria substanțială fără picanterie, opt ore de muncă etc.. Celace uită însă d-sa e sufletul occidental: a cel suflet compus din echilibru, lipsă de exagerare, lipsă de subiectivism, dar mai ales de grandomanie. Cîtînd articolele despre Panait Istrati am înțeles ce adevărată e doctrina bovaristă, care arată prăpastia între ceiace credem că sîntem și ceiace sîntem în realitate, am înțeles mai

cu samă că „γνοσι σεαυτον“ al filozofului grec e o minciună care se lovește de o omenească neputință.

Oricine va înțelege aceste reflecții referitoare la contradicția dintre doctrina și temperamentul d-lui Sanielevici. In teorie: occidentalism, pălărie mică, păr tuns etc.. In aplicație: tocmai caracterele Orientului balcanic, exagerare, subiectivism extrem, stranie grandomanie, alură de profet, lipsa de respect pentru persoana altuia, etc.. adică tocmai celace combate. Demiurgul care prezidează la destinul nostru a înscris, probabil, printre amuzamentele sale și astfel de ironii!

Ne întrebăm acum, de ce a ales d. H. Sanielevici, pentru a-l lăuda pe P. Istrati, această cale. Ar fi fost de o mie de ori mai comod pentru d-sa să-l definească după metoda ce-i aparține exclusiv: antropologia. Ar fi putut de pildă să-l claseze după maxilar ori indice cefalic printre tipurile homo europaeus, alpinus ori mediterraneus. S'ar fi putut întreba dacă strămoșii d-lui P. Istrati au mâncat nucli, pește ori carne crudă. Dacă ar fi constatat că scriitorul are picioarele lungi, ar fi tras concluzia că a sărit în tinerețe multe garduri, dacă ar fi avut nasul mare l-ar fi putut clasa printre oamenii ce se nutresc cu bucate aromate etc.. Înarmat cu aceste prețioase cunoștințe l-ar fi putut plasa printre genurile respective clasic, romantic, realist, genuri, după cum se știe, în strinsă dependență cu alimentația, forma craniului ori culoarea părului. Ce vast cîmp de cercetări fecunde! Procedînd așa d-sa ar fi scăpat de orice obiecție (după cit cunoaștem nu mai există în țară la noi un alt antropolog care să fie și literat) și în același timp ne-ar fi scutit și pe noi să reîncepem o discuție ale cărei argumente d. Sanielevici le aude de douăzeci de ani, fără să-și schimbe măcar una din afirmațiile d-sale. Trebuie să aducem în această privință omagii țării caracterului d-lui Sanielevici. Chiar în fața evidenței, d-sa continuă să *creadă*. Starea sa de suflet e religioasă: în loc de opinii preferă să aibă credințe. E celace se cheamă în psihologie „impermeabilitatea la experiență“. Dacă nu a făcut-o în douăzeci de ani de discuție, se va convinge acum de argumentele noastre d. Sanielevici? Ne îndoiim. Mai rămîne însă publicul care trebuie lămurit.

Citînd studiul d-sale am avut în primul rînd o impresie de teribilă vechime. S'au prăbușit Imperii, s'au ridicat popoare nouă, revoluțiile au schimbat fața continentelor: d. Sanielevici a rămas același. Aceleași citații: Michel Kolhaas, Herman și Dorothea, Blasco Ibanez, și apoi: epopeia creație a rasei germanice, realism, classicism, romantism. Noțiuni pe care le-am apucat încă de cînd eram copil. N'a mai cetit și reflectat nimic de atunci d. Sanielevici? N'a auzit măcar de Thomas Hardy, Galsworthy, Bergson, Durkheim, Einstein, Marcel Proust, Paul Valery, Freud,—atîtea probleme puse de afitia autori și care formează structura mentalității actuale? Nu-l mai interesează nimic din celace se produce de douăzeci de ani? Argumentele cu care își susține vechile teoreme și ele aceleași: nimic în plus, nimic în minus. Cum zic franțuzii: „il se raconte“. Și doar d-sa nu e încă la epoca suvenirurilor; la vîrsta cînd se realizează cunoscuta lege a lui Ribot, după care amintirile vechi se mențin, pe cînd cele nouă dispar.

* * *

Admiratorul lui P. Istrati debutează cu această drastică afirmație (de parfum foarte occidental prin moderația ei) „P. Istrati este cel mai bun prozator pe care l-a avut România până acum“.

Dar mai întâiu, e Istrati un prozator român? Despre o operă de artă plastică, pictură ori sculptură, se poate zice perfect că e românească, chiar dacă a fost executată în străinătate. Dar literatura nu e oare a acelei țări în a cărei limbă a fost scrisă? J. Conrad e polonez și totuși e consacrat romancier englez. Deasemeni Chamisso în Germania etc.. Cînd va trebui să se pronunțe și despre poezie, va indica d. Sanielevici pe confessa de Noailles ca pe cel mai bun poet român? Dacă ar fi vorba de făcut o antologie de prozatori romîni, l-ar pune d-sa și pe Istrati? Și dacă l-ar pune, cum l-ar prezenta publicului, în franțuzește ori tradus? N'am auzit pînă acum ca o literatură națională să se laude și cu traducurile. După acest criteriu Tolstoi poate fi scriitor francez și Shakespeare italian. Anarhia începe și nu mai putem fixa nici o frontieră literaturilor: Un fel de comunism literar apărut cu mult înaintea celui economic. Iată unde duce occidentalismul!

Ca să-l înalțe pe Istrati, d. H. Sanielevici nu vede altă cale decît să distrugă pe toți ceilalți scriitori romîni. Stare de spirit exclusivă, simplistă, foarte frecventă aici, pe la noi, dar necunoscută Apusului. Acolo valorile pot coexista și nimeni nu-i așa de fervent în admirație încît, ca să-l ridice, de pildă, pe M. Proust trebuie să-l dărîme pe Anatole France.

Consecvent metodei sale, d. Sanielevici își începe operația chirurgicală întâiu cu critica. Maiorescu și Gherea sînt acuzați că au susținut „alături de scriitori de talent, o mulțime de nulități.

Deschidem „Incercări critice” și ne permitem să întrebăm pe d. H. Sanielevici cine sînt marii scriitori care se cheamă: Reteganu, Buticescu, Păcățeanu, pe care l-a dat d-sa de exemplu ca tipuri de regenerare sănătoasă a literaturii? Sainte-Beuve a făcut și el greșeli de acestea, inerente criticului, cînd a declarat pe Eugène Sue superior lui Balzac. Dar atunci de ce nu e mai indulgent d. H. Sanielevici?

Și mai sever încă e d-sa cu critica poporanistă, printre care numără pe d-nii S. Mehedinți, M. Dragomirescu, E. Lovinescu, adică tocmai pe acela care au combătut poporanismul, care au fost adversarii lui calificai și care prin structura lor sufletească au fost reprezentanți tipici ai concepției antipoporaniste.

Poate d. Sanielevici să dea poporanismului cele mai fanteziste definiții, să introducă în această noțiune absolut ce vrea, o elementară datorie de corectitudine polemică trebuie să-l facă să întrebunțeze acest cuvînt numai în sensul acela pe care l-au dat acela care l-au făurit și și-au etichetat concepția lor despre viață. Era mai bine însă că în disprețul și înălțimea d-sale dela care se șterg toate *deosebirile*, să găsească o etichetă care să înglobeze la un loc pe d-nii M. Dragomirescu, Lovinescu, S. Mehedinți cu C. Stere și G. Ibrăileanu. Ce D-zeu, în explozia de dezgust pentru cultura aceasta românească, nu-l izbucnește în minte măcar o formulă inaripată și pitorească? Ce-ar spune d-sa dacă în eticheta de clasicism am introduce pe Chateaubriand, Hugo și Musset?

D. Sanielevici se ridică altădată mereu contra d-lui Iorga că inventează genii (cine nu-și aduce aminte cit a ris d. Sanielevici de chestia Vasile Pop—Edgar Poe+Prosper Merimée). Acum cînd d-sa întreprinde o goană acerbă împotriva inventatorilor de genii naționale pe d. Iorga îl incunjură.

După critici, scriitorii.

Ca tip al scriitorului poporanist d. Sanielevici îl ia pe d. M.

Sadoveanu, vechea d-sale obsesie, repetind exact aceleași obiecțiuni de acum douăzeci de ani. Cu toate acestea, nu prea pare lămurit definitiv d. H. Sanielevici în privința d-lui Sadoveanu: cu toate că afirmă că d. M. Sadoveanu nu e un scriitor, se grăbește totuși să-l recomande traducătorului pentru Occident a celor mai bune nuvele românești și recomandă printre aceste „Răzbunarea lui Nour“ și „Cei trei“, (Ce interes are d. H. Sanielevici să compromită țara în străinătate?) Dar indicarea acestor bucăți dovedește că d-sa n'a mai citit din acest scriitor nimic din ce a produs posterilor acestor două nuvele. (D-sa chiar se laudă că nu-l citește). Nu discută decît „Crișma lui Moș Precu“ scrisă deasemeni la 20 ani. Are drept să-l definească pe d. M. Sadoveanu care are 44 ani și o vastă operă, cu o scriere de tinereță? Dar dacă cumva d. Sadoveanu a progresat în ultimii douăzeci de ani, adică de cînd a devenit matur și dacă și-a schimbat maniera părăsind—din nefericire, zicem noi,—unele din acele note care îi displac d-lui Sanielevici? Ce știe d-sa dacă nu l-a citit? Are drept să nu-l citească dacă nu-i place, dar nu să-l definească scriind despre el. Ce-ar fi dacă cineva ar scrie despre Eminescu după poeziile tipărite în primii ani? (Nu e totuși cazul cu „Crișma lui Moș Precu“ care e în adevăr frumoasă). Îi mai reproșează d. H. Sanielevici d-lui Sadoveanu că nu descrie preoții ca în Ardeal. Ce să facă, dacă nu sînt astfel de preoți în Moldova?

E indignat d-sa că tipurile din „Crișma lui Moș Precu“ nu sînt angelice. După concepția critică a d-lui H. Sanielevici, un romancier ca să fie bun trebuie să creeze numai tipuri ideale de bună-tate și candoare. În bună logică, d-sa ar trebui să fie entuziasmat de Georges Ohnet sau Henry Bordeaux, unde poate găsi tot paradisul și unde, ferească Dumnezeu, nu intră vre-o canalie, în schimb să dea afară din literatură pe Balzac cu tipurile sale Crevel, sau Vautrin, pe Dostoewski, pe Zola din L'Assomoir, pe Flaubert cu M-me Bovary, tot Maupassant. Definind valoarea scriitorului după înălțimea concepției ori după glugășia sufletească a personajilor, ca d. H. Sanielevici, ce jos rămîn Balzac ori Dostoewski! Și ce valoare capătă H. Bordeaux!

Dar d. H. Sanielevici nu-și întrebuițează consecvent instrumentul acesta de critică literară. Pe vremea cînd ataca pe d. M. Sadoveanu în „Curentul nou“, d-sa obișnuia să-l pue la stîlpul infamiei cu ajutorul unui tablou sinoptic în care se găsea printre vîrșile erolor acestuia: prostituție, alcoolism, asasinat, adulter. Dar în „Kyra Kyralina“ pe care o admiră atît, găsim: beție, prostituție, asasinat, pederastie, (și ce pederastie!), incest. D. Sadoveanu face figuri palide în această privință. „Popa Tărăboi e un romantic!“ strigă d. Sanielevici, încîntat de asemenea „trouvaille“. Popa Tărăboi e un bețiv, atîta tot. De ce atîta complicație? Ca să-și dovedească afirmația d-sa mai citează și pe Musset.

E un romantic, spune d. Sanielevici cași cum ar denunța un bandit.

Îi mai acuză pe d. Sadoveanu că scrie pentru mica burghezie. Stranie concepție despre asta mai are d. Sanielevici! D-sa crede că un artist scrie cu gîndul conștient că se adresează unui anumit public.. Scriitorii scriu fiindcă au de spus ceva, indiferent cui. Nici gazetarii nu se gîndesc la anumite clase sociale cînd lau condeul în mînă.

* * *

Ca să justifice și mai bine animozitățile sale, d. H. Sanielevici care are spiritul filozofic și gust pentru idelle generale, o începe de departe, desființând chiar genurile literare de care s'au servit cei pe care vrea să-l distrugă. Occidental până în măduva oaselor, a ajuns la concluzia că singurul gen literar potrivit Apusului e clasicismul. Nu mai rămâne atunci decît să șteargă din istoria literaturilor romantismul și realismul. Mai cunoaștem alt exemplu de antiromantism. E acela al lui Ch. Mauras și al discipolului său Pierre Las-serre. Dar aceștia nu condamnă romantismul în sine. Ei denunța numai nepotrivirea lui cu spiritul francez și inconvenientele pe care le-ar aduce în consecință acest gen, în cultura franceză. Ca să șteargă din literatură, un gen, în care s'au produs Byron, Manzoni, Shelley, Pus-kin, Chateaubriand, Victor Hugo, Novalis, etc., nu s'a găsit decît d. H. Sanielevici. Am mai auzit oameni care au preferință pentru o școală literară. N'am mai auzit însă pe nimeni, nici chiar pe cel mai amator de paradoxe, ca să condamne în sine un gen literar.

Trebue lăudată originalitatea d-lui H. Sanielevici. Și aici cași în multe locuri nu-l mai rămîne ca consolație decît butada lui Mr. Prudhomme : „C'est mon opinion et je la partage.“ Toate achizițiile pe care le-a făcut istoria literară prin cucerirea romantică : amănuntul pitoresc, psihologia individuală, sentimentul naturii, drepturile fanteziei, etc. nu contează de loc ? E penibil să mai continuăm cu sfărmearea acestor uși deschise în dauna d-lui H. Sanielevici. Să revenim la aplicațiile pe care le face d-sa în literatura romînă. Disprețuește, bine înțeles, înainte de toate romantismul medieval ieșan. Cum ? De cînd ? Doar acest retrogradism ieșan a produs pe „Sărmanul Dionis“ această figură arhiromantică de blazare și descompunere, despre care d. H. Sanielevici a scris pagini ditirambice și cu a căru figură ne asigură că se identifică.

Nu lubește astfel decît clasicismul. Și nu toate manifestările acestuia. De pildă clasicismul aristocrat nu-l place. O singură formă are toate sufragiile d-sale : clasicismul proletariatului. Așa dar din toate genurile literare numai clasicismul e bun, iar din clasicism numai acela proletar. D. Panait Istrati e *singurul* clasic proletar, deci d. Panait Istrati e cel mai bun scriitor pe care l-a produs omenirea până acum. Iată cum Homer, Dante, Shakespeare, Goethe, cu care de altfel d. H. Sanielevici îl compara foarte des pe d. Panait Istrati, rămîn inferiori acestuia, fiindcă nici unul din ei nu e clasic proletar.

Dar e, în adevăr d. P. Istrati un clasic ? Atmosfera, personagiile și atitudinea autorului sînt acele ale unui veritabil romantic.

Să-l cetească oricine și va avea această impresie. Ceiace e absolut sigur însă e că d. P. Istrati nu e proletarul la care se gîndește d. H. Sanielevici. Se numește proletar — o noțiune care e foarte restrînsă în socialism — un muncitor calificat, înscris în sindicat, avînd un statut industrial fix cu conștiința și solidaritatea de clasă, formată în fabrici cu mii de lucrători. K. Marx și după el majoritatea Societăților au fost foarte zgîrciți cu această categorie socială și au respins din ea tot ce nu era perfect consecvent caracterelor de mai sus. Ei au arătat de atîtea ori că sâracii, vagabonzii, micii burghezi, nu sînt proletari. Tocmai în aceasta stă meritul lui K. Marx : de a fi dat o bună definiție proletariatului spre deosebire de înaintașii săi Proudhon, Blanqui, Owen, care înglobau în vaga noțiune de „peuple“ o întreagă eterogenitate

de elemente. Insuși d. Sanielevici la pag. 43 a broșurii d-sale dă o definiție lucrătorului calificat: „care formează pătura reprezentativă a epocii post-belice, tăria partidului social-democat și zăgazul în contra comunismului nehibzuit“ (ibid., loc. cit.). Acest proletar, zice d-sa, trăește bine „ca Morgan ori Stinnes“, are casă aerată și curată, se hrănește cu bucate bune, nu cu mămligă, are timp liber de recreație, considerație socială, drepturi politice, etc.

Acesta e proletarul care produce clasicismul, genul cel superior după d. H. Sanielevici.

Face parte Istrati din el? Din biografia sa, cași din fizionomia și viața tipurilor care le descrie, se vede că el e un muncitor vagabond, care a cutreerat lumea îndeplinind fel de fel de meșteșuguri. Mediul său e acela de port oriental cu Turci, cu Greci, mahalagii romini, etc.. E ceiace Marx a numit „Lumpen proletariat“, tagmă inferioară, neorganizată, ignorantă. Insuși d. H. Sanielevici îl așează în această clasă la pag. 49: „*Proletarul vagabond* (cel cu Stinnes?) a învățat franțuzește din clasicii francezi“. Dar la pag. 54, priur un miracol, îl vedem trecind în rîndurile proletarului calificat: „Pringura lui (a lui Istrati) am impresia că vorbește muncitorimea calificată, clasa reprezentativă a momentului de față“.

În definitiv e sau nu e proletar calificat Istrati? De fapt lucrurile stau așa: d. H. Sanielevici are în minte imaginea proletariatului luminat din Apus care trebuie să producă clasicismul cel nou al d-sale; întâlnește pe d. Istrati, care nu este proletar apusan calificat, organizat, „trăind ca Stinnes“ îl decretează însă proletar apusan și—reprezentant al celui proletariat apusan (și dacă e reprezentantul proletariatului apusan, cum poate să mai fie atunci și „cel mai mare prozator român“, mai ales că nici nu scrie în limba noastră?).

Dar dacă în adevăr d. Istrati este acel clasic, cum vrea d. Sanielevici, atunci urmează că poți să nu fii proletar apusan organizat și totuși să fii clasic. Legătura de cauzalitate între proletariat și clasicism dispore în orice caz.

Dar trebuie să isprăvim odată cu șirul inextricabil al contrazicerilor d-lui H. Sanielevici. D-sa a găsit mijlocul de a se contrazice cel puțin de două ori înăuntrul unei contradicții mai mari, așa că trebuie o întreagă subtilitate ca să-l urmărești, subtilitate a cărui rendement utilitar e desigur prea mic ca să merite o discuție mai lungă.

Voim numai să mai adăugăm câteva cuvinte asupra concepției d-lui H. Sanielevici despre artă și estetică.

Se pare că criteriul după care judecă d-sa operele artistice e cel exclusiv-moral. Am văzut ce crimă comit scriitorii care nu descriu tipuri de sfinți. D. Istrati e mare scriitor filodcă „stăpînul lui Anghel“ e om cinstit, „Mama lui Adrian o sfință“, etc. (p. 44). E un criminal în schimb d. Sadoveanu că n'a inventat popi ardeleni, în Moldova. Artă are astfel după d. H. Sanielevici o menire pedagogică, socială. Ea poate fi întrebunțată cu succes ca profilaxie contra prostituției, crimei, romantismului, pederastiei etc.. Ea se poate prepara cași campania electorală prin rețete și discursuri. „Propag clasicismul de douăzeci și ani“ ne spune d. Sanielevici. De obicei propagi ca să convingi. Dar poți convinge pe cineva să fie clasic? E cași cum ai vrea să convingi un blond să fie brun. Se poate face aceasta după rețete, după comandă? Poți lauda un clasic. Dar să propagi clasicismul?

Dacă scriitorul are o anumită ereditate, educație, face parte dintr'o anumită clasă va fi în mod necesar *a* sau *b*, cum rezultă și din d. H. Sanielevici. Căci d-sa e teribil de determinist, pentru că, spune d-sa, ca cineva să fie clasic, trebuie să fie proletar, organizat etc.: Dar dacă nu ești toate acestea?... A „propaga” clasicismul înseamnă atunci a propaga să fii proletar, să fii organizat, și să-ți crezi, după comandă anumiți părinți și chiar strămoși. E sau nu e determinist d. Sanielevici? După cum se vede depinde de moment și loc.

Eram copil încă când am cettit studiul d-lui H. Sanielevici despre d. Brătescu-Volnești și de atunci, convins de dialectica critică a acestui articol, am trăit cu ideia că autorul lui „Pană Trăsnea” e un mare scriitor.

După un sfert de secol d. H. Sanielevici îl numește pe „marele” Brătescu pueril, drăgălaș și îndulcit cu zahărină. Voind să arate că nu se contrazice, d-sa citează cu literă grasă niște rezerve care, în adevăr îți fac impresia că d-sa admira condiționat pe d. Brătescu, dar peste două cuvinte aflăm că acele rezerve erau o bănuțală (nu știm a cui) pe care chiar d-sa însuși o combătea atunci (p. 66). Trucul e evident.

După experiența Brătescu, mă simt astăzi încurcat cu d. P. Istrati. Ce va spune despre el d. H. Sanielevici peste două decenii? Tinerii care citesc astăzi pe d. Sanielevici, să fie atenți. Cine știe ce surpriză pot avea peste cîțiva ani?

Căci minunate sînt variațiile clasicismului.—*M. Ralea.*

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Ion Creangă, Opere complete, „Ostașul Român”, Cernăuți, 1924.

O ediție frumoasă, îngrijită cu multă dragoste și din venitul căreia un obol este destinat pentru un bust al lui Creangă la Cernăuți.

Această „ediție completă” ni se pare prea complectă, și nu așa cum a voit-o Creangă, care și-a pregătit ediția înainte de a muri—ediția de Iași, mai bogată decât a voit-o el, executorii mai adăogînd ceva peste gândul lui, și nici într'un caz mai săracă.

De o bucată de vreme, dintr'un zel prea mare, dintr'un fel de nevoe de totalitate, scriitorii noștri morți sînt îmbogății prea mult și cam cu deasila. Am protestat aici adesea împotriva acestei generozității, cu ocazia unor ediții ale lui Eminescu, ale lui Caragiale și ale altora.

E un fel de epidemie de „opere postume”, care de cele mai multe ori sînt numai postume, dar nu și opere.

Mai întăiu bucăși cu paternitate indoelnică.

În ediția de față, cași în altele, se tipăresc versurile intitulate „Oltenii în Iași”, răspîndite pe vremuri în public și despre care ni se spune într'o notă pierdută în sutele de note dela sfîrșitul volumului că se atribuie lui Creangă, deși se crede că sînt de Miron Pompliu. Atunci de ce se tipăresc aceste versuri în șir și la fel cu alte bucăși, mai cu samă că, dacă se vor fi potrivit cu *politicul* Creangă, nu se potrivesc deloc cu *poetul* Creangă care, în *arta sa*,—înrupare și expresie a atitudinii jăranului român din Humulești, de pe acea vreme,—are altă atitudine, alt ton, în materia aceasta, și anume atitudinea și tonul din „Moș Nichifor Coșcariul”: un dispreț distant și îngăduitor. Și tot cu indoeli asupra paternității se tipărește aici și articolul „Misiunea preotului la sate”.

Apoi, „postume”...

„Calicul dela Tălpălari”, o istorie oarecare, fără subiect popular, am zice fără subiect „Creangă”, e *scrisă* de un domn, care ar fi auzit-o din gura lui Creangă cu cîteva zile înainte de moartea scriitorului. Și 'n adevăr, se vede bine, bine de tot, dar de tot, că nu e scrisă de Creangă. Dar Creangă e Creangă prin talentul său, prin stilul său, prin farmecul său. E, în adevăr, prietenia culva, chiar cînd e redactată și de altul, o idee, o teorie,—dar nu o bucată literară (mai ales cînd și întimplarea e un fapt întimplat). „Poveștile” lui Creangă sînt ale lui Creangă, nu prin subiect, prin „istorie”,—care sînt ale tuturora,—ci tocmai prin *forma*, pe care le-a dat-o el. E alt de clar lucrul acesta...

„Făt-frumos, fiul epei” ar fi să fie o „postumă”. (Și, dacă ar fi, ar trebui indicat acest lucru). Dar povestea aceasta nici nu e isprăvită măcar.

Noi am văzut pe vremuri la un anticar manuscrisul acestei povești și nu l-am cumpărat, nu numai pentru că era mai presus de resursele unui student, ci și pentru că nu prezenta nici un interes estetic. Acum ne pare rău, căci, dacă am fi știut ce rol o să aibă, făceam sacrificii și-l *confiscam*.

Noi credem că Creangă nici n'a avut de gând să isprăvească această poveste și să o lipărească. Din toate poveștile lui, aceasta e singura, unde întreg conținutul e numai *miraculos*. În toate celelalte, adevăratele nuvele din viața dela țară, miraculosul e secundar și de multe ori e un ingredient pentru puterea realistă a picturii oamenilor și vieții lor sufletești. În „Făt-frumos, fiul epei” e numai miraculos, și bucată nu are valoare decît, firește ca tot ce-a scris Creangă, numai pentru limbă, și o valoare inferioară, și din acest punct de vedere, față cu alte povești, fiindcă pușinătatea fondului se traduce în pușinătatea limbii (Observ în povestea asta muntenisme, datorite probabil zefarului bucureștean,—căci „Făt-frumos, fiul epei” a fost tipărit în „Convorbiri literare”, din 1898, cînd această revistă se mutase la București. Mai observ cuvîntul „milă” în loc de „poștă”).

Apoi, să se observe că, decînd începe să scrie „Amintirile”, Creangă nu mai scrie povești. De-atunci n'a mai scris decît „Cinci pîni”, care nu e poveste, ci o snoavă sau, mai just, rezolvirea unei probleme de aritmetică într'o anecdotă cu scop moral. După faza poveștilor, de cînd începe să scrie „Amintirile”, Creangă se simte mai scriitor, nu mai „spune povești”,—poate i se pare că așa e mai „serios” și mai „literal” (Acum scrie și o piesă de teatru!). Poate... Cine știe? Fapt e că în activitatea lui observăm două faze, și în faza a doua nu mai pune la contribuție miraculosul.

„Făt-frumos, fiul epei” trebuie să fi fost un manuscris vechiu, părăsit de Creangă sau, dacă e mai nou, un manuscris la care a renunțat, genul conținutului lui ne mai fiind în preocupările sale, ori considerîndu-l, *deja*, prea copilăresc.

Ediția cuprinde și istorioare instructive ca „Acul și Barosul”, „Inul și cinepa” etc., luate din cărțile de citire pentru școlile primare, alcătuite de Creangă în tovărășia altor institutori.

Creangă a scris aceste istorioare nu ca poet, ci ca pedagog, cu un scop pur didactic, începător de didactic! E ceva voit, combinat, și nu acel joc al inteligenței și imaginației, care este arta. Inferioare, din acest punct de vedere, și mult inferioare, sînt „poeziile” lui Creangă, scoase din aceleași cărți de citire, scrise copilărește pentru copii, de un om care nici n'a fost poet în versuri.

Clopoșelul dela gară
Dînd semnalul de pornire
Toți în grabă alergară,
Toți cu toți într'o unire.

Cum pot fi literatură niște bucăți scrise anume pentru a instrui și educa pe băieții din școlile primare?

...Și mai ales literatură a lui Creangă!

Frumuseța supremă, sau celace e suprem în frumuseța operei lui Creangă este perfectia ei inutilitate (De aceia bucăți alții de bine și viu scrise ca cele două despre Moș Ion Roată, unde argumentează ori combate ceva, nu pot sta pe primul plan al operei sale). El nu vrea să dovedească nimic, în bucățile sale cele mai bune, cum sînt „Amintirile” și „Moș Nichifor Coșcarul”. Și dacă din povești ese morală, pedeapsa celor răi etc., nu e vina lui...

Pușinele excepții, sînt și defecte. Cînd vrea ceva, atunci acela

Am dezvoltat această idee într'un articol tipărit în „V. R.” în 1910 și retipărit în *Note și Impresii*.

care scrie nu mai e țăranul din fundul sufletului lui, ci țirgovățul, u-neori chiar institutorul. *Critica* gramaticelii lui Măcărescu e o pată în „Amintiri”. Aici nu vorbește artistul, ci institutorul, care combate și vrea să dovedească. (Dar năuceala penibilă a lui Davidică cu gramatica e artă, căci e vorba de o scenă prinsă cu mult adevăr și mult haz din realitate).

Tot ce e orășenesc în Creangă e inferior. Mai întâiu pentrucă este ceva eterogen concepției și expresiei generale a operei (tot așa expresiile neaoș populare din Creangă ar distona vulgar în scri-sul lui Maiorescu); și al doilea pentrucă orășanul Creangă era un mahalagi-u. Cînd țăranul din el, care rămăsese intact în fundul sufletu-lui său și pe care-l putea evoca în ceasurile mari, apărea stăpîn în conștiința lui, alungînd în chip radical pe mahalagiul de formație mai recentă,—alunci Creangă era nu numai un mare artist, dar și un spirit de o fineță neîntrecută și un adevărat aristocrat,—aristocra-tismul unei clase vechi, așezate, cu tradiții și datini, cum erau țăranii din Humulești din mijlocul veacului trecut.

Din acest punct de vedere petițiile lui la autorități, articolele lui, o parte din scrisorile lui, puse în „operele complete” ca parte inte-grantă a ei, strică, cu hotărîre, impresiei estetice.

Noi credem că Creangă tre-bue ferit de orice pagină rămasă pe urma lui, care se datorește țirgovățului din el, cînd aceste rămășiți sînt, în adevăr rămășiți, și nu bucăți pe care el le-a scris ca artă și a înțeles să le pună în opera sa de artă.

Dacă cumva avem dreptate, atunci lipărirea versurilor intitulat-e de editori „Satirice (versuri inedite)” — triumful mahalagiului din Crean-gă—este o mare greșală.

Azi am bani, azi am parale,
Azi de lume joc îmi bat,
La Cazin și 'n tribunale
Sînt primit și 'mbrățișat

Onorabili și cochete
Eu cunosc a voastră sete

și tot așa... Acesta e omul care a scris vorbirea epică și evocătoare de plăuri și de vremuri a lui David Creangă din Pipirig ?

Aceste „Satirice” ne arată spiritul unui mahalagi-u la cafenea și ne lasă să ne inchipuim ce-ar fi fost, *poate*, „Dragoste chioară și amor ghebos”. Dar și din lista persoanelor piesei și din numele lor, cașt din pagina rămasă, ne putem face o idee de acea piesă de „tea-tru”. A, dacă țăranul din Creangă ar fi zugrăvit *mahalaua* (domeniul alit de plicticos de mult exploatat de scriitorii noștri), ar fi fost foarte in-teressant. Dar pecit se pare, nu țăranul, ci mahalagiul satiriza mahalaua. Fără îndolală, ca document sufletesc, ar fi fost și acesta interesant. Pagi-na de manuscris cu „Dragoste chioară și amor ghebos” era de vînzare a-lături de „Făt-frumos, Itul epei” la antîcarul, de care a fost vorba mai sus...

Firește, dacă l-am ferit de operele, pe care nu le-a voit să le lase ca literatură, ar mai rămînea la pasivul lui, răspunzător de ele, numai acele pasagii datorite țirgovățului, alit de puține, care sînt în opera lipărită de el în revistele literare.

Desigur pentru studlul lui Creangă și pentru biografia lui, e bi-nevenit totul. Dar e nevoie oare ca aceste *documente* să fie trecute în opera lui literară ?

Și fiindcă a venit vorba de biografia lui Creangă—și fiindcă multe bucăți din ediția asta nu pot avea, sperăm, nici pentru editori, decit un interes biografic (scrisori, peișli, demisii, etc.),—ne întrebăm intrucit avem nevoie și de biografia lui de orășean, la care se ra-poartă toate aceste documente biografice. Biografia aceasta poate ne

satisfacă o curiozitate comună, explicabilă, legitimă chiar, cînd e vorba de scriitorii scumpi nouă, dar ea nu explică nimic din opera lui Creangă, pentru că opera lui e, *tocmai*, în afară de viața lui de orășean, s'ar putea zice că e *contra* vieții lui de orășean.

Biografia, cîtă ne trebuie, pentru explicarea operei lui, e în „Amintiri”. Iar biografia aceasta, în partea ei esențială, care a condiționat pe scriitor, fiind a oricărui copil de țăran din Humuleștii de-a-tunci, s'ar putea completa cu reconstituirea vieții din vremea aceea din Humulești și cu evocarea pitorescului naturii din valea Ozanei.

Autorul profund, — demiurgos, — al operei lui Creangă e poporul; concepțiile lui Creangă sînt ale poporului; al lui Creangă e numai talentul, pe care-l are din naștere. Opera lui Creangă nu datorește nimic incidentelor biografice ale orășanului din el, decît cîteva pete (efect rău) și (efect bun dar indirect) nostalgia după Humulești, care e un factor al poeziei lui. Dacă știm, pur și simplu, că a fost un transplantat fără cultură, știm tot ce ne trebuie din biografia lui de țirgovăț, ca să-l putem înțelege în totalitatea lui.

Desigur, pentru cercetători e interesant tot ce-a rămas dela Creangă (cași „postumele” lui Eminescu), dar pentru plăcerea estetică paginile „postume” ale lui Creangă sînt, toate, dăunătoare. Creangă ese mai mic; ese, apoi, impur. Și e nedrept să se dea aceste pagini ca opere ale lui, deavălmă cu celelalte.

Ce-ar zice el, dacă s'ar trezi și ar vedea astfel de ediții, el, care a cunoscut torturile autocriticii și autocorijării, cum dovedesc manuscrisele lui chinute, în care se vede atît de bine lupta pentru tot mai frumos, luptă care constă, mai ales, în inversunarea țăranului din el de a curăți manuscrisul, cu deosebire în privința limbii, de imixtiunea țirgovățului.

Din cele de mai sus, nu urmează că, dacă ar fi să recomandăm o ediție a lui Creangă, din cîte există azi, n'am recomanda-o pe aceea. Am recomanda-o desigur, pentru că e mai exactă decît altele. Mai exactă, — nu exactă.

G. Ibrăileanu

N. M. Condiescu, Peste Mări și Țări. Indiile, Fundația Culturală Principele Carol, 1923, 224 pag.

Am vorbit tot aici, altădată, despre întăiul volum de impresii de călătorie al d-lui N. M. Condiescu: Grecia și Egipt. Acuma d-sa trece în altă latitudine și'n altă zodie: în misterioasa Indie. Nu e numai departe în spațiu; India e foarte departe de noi prin pușinul pe care-l știm despre ea, prin fabula și aburul mistic care au învăluit-o totdeauna, prin nedeslușitul și amestecul religiilor ei, prin fachirismul și minunile pe care le credem numai pe jumătate, prin comorile neverosimile, prin tot ceace face din acest pămînt altă lume, altă civilizație, alte preocupări.

Egiptul și mai ales Grecia ne sînt aproape. Civilizațiile lor sînt un izvor care a curs și curge înspre noi. Necontenit primim vești din trecut și morminte. Literatura elină a fost multă vreme temeliea învățămîntului clasic european. Dela Nil și Euftrat încoace lumea din adînci vremuri s'a dezvoltat într'un chip anumit. Istoria pe care o învățăm în școli ne familiarizează cu antichitatea greacă și romană; și povestirea dezvoltării marilor popoare occidentale face parte din bagajul nostru cultural obișnuit.

Pe cînd Indiile...

Literatură sanscrită, brahmanism, budism... baiadere, rajahi, fachiri, pagodele și Gangele, — cuvinte și nume proprii subț care bănuim numai o lume imensă și vagă. Cărți de călătorie: ne spun foarte pușin; ne lasă tot cu aceiași impresii de tainic și nedeslușit. Stilurile lirice

ale lui Rabindranath-Tagore: cuvinte arzătoare, venite cași vinul de sud, de pe flori rare, dumbrăvi tropicale și limanuri ferbinși. Cărțile lui Kipling: lume contorsionată și bizară. În general, simț foarte puțin despre marea Orient. Iar trecutul lui ne este destul de străin.

S'au petrecut în acele hotare depărtate lucruri mari și teribile. Focarul zvircolirilor lumii acolo a fost. Religiiile au frământat mulțimile într'o atmosferă de epilepsie și într'o civilizație specifică. Din bogatul și suprapopulatul pământ al Astei au izburat puhoaietele năvălirilor. Subt acel cer depărtat și străin au lucit sulțile celor mai cumpliți războinici și s'a lăsat pumnul celor mai formidabili domni și stăpînitori de popoare.

Au trăit spre acele Indii ciudate maril hani mongoli, ale căror urme așa de frumos le evocă d. Condiescu în cartea sa. Numai lăbure poate ști Europeanul cine a fost un Gîngis-Han, cine a fost un Tamerlan, ce-au fost Akbar sau Aurengzeb. Au fost totuși stăpînitorii cei mai mari pe care i-a cunoscut lumea. Împărăția hanilor mongoli cuprindea Rusia de astăzi și Asia din miază noapte la Indii și la marea Ocean, peste China și Persia. Subt pumnul lui Tamerlan sau Akbar s'au încovoiat sutele de milioane dela Amur pînă la Dunăre și dela Sena pînă la Congo, și nu într'o stăpînire cu numele, ci într'o împărăție absolută și centralizată la exces. Tarismul n'a fost decît o copie a stăpînirii mongole. Organizarea poștelor și a cailor de olac aparține marilor hani. Vestile din marginile împărăției veneau la Samarcand cu tuțeața trenurilor exprese. Știința fiscalității tot lor le aparține. Akbar—în veacul XVI—aduna în hazinele lui un venit anual de 9 miliarde. Bogățiile și puterea monarhilor Europei au fost niște glume pe lingă acele ale marilor hani. Deaceia și evocarea monumentelor arhitectonice rămase pe urmele unor așa stăpînitori trebuie să fie oșebit de impresionantă.

D. N. M. Condiescu a văzut multe lucruri în Indii—dela raiul pămîntesc al Ceylonului pînă la ghețarii Cașmirului; și le descrie cu plăcere și încîntare. Cuvîntul său însă are o rezonanță deosebită îndată ce ajunge la Agra și de-acolo în locurile unde au stăpînit hanii tatari. Aici, cu deosebire în paginile consacrate mauzoleului dela Taj-Mahal, sufletul său a fost lovit de bagheta magică a emoției. Operele de marmoră amintitoare a marilor fericiți și nenorociți de odioasă, a aurului, fastului și singelui despotismului oriental au dat cărții sale cele mai frumoase pasagi.

Acolo, la Taj-Mahal, se înalță, cum zice d. Condiescu, un „vis de marmoră“, necropola fără păreche în care odihnesc oasele șahului Jehan și ale iubitei sale Arhîman-Banû.

Frumoasa sultană a murit tină. Portretul său cu ochi migdalaji, în costum de aur și perle, o arată încă, zimbînd umbrei trecutului. Șahul Jehan, al nouălea urmaș al marelui Tamerlan, nemîngîlat, s'a hotărît să-i clădească un mormînt cum n'a fost și nu va mai fi. Și-a deschis visteriile, a pus să se adune turme de robi, a trimis în depărtatul Apus după meșteri și artiști. Caravanele au pornit în patru zări după materiale. S'a adus marmoră albă din Rajputana, galbenă de pe țărurile riului Nerbudah, marmoră neagră din Caorcoh. Cristal din China; jasp din Pungtab; cornalină din Bagdad; turcoaze din Tibet; agate din Yuman; safire din Ceylon; mărgean din Arabia; diamante din Punah; ametiste din Urali. S'au ostenit douzeci de mii de lucrători, vreme de șaptesprezece ani, „la înălțarea acestei mărturii de statornică iubire“. Direcția construcției a avut-o un Francez: arhitectul *Austin de Bordeaux*, elev al lui Lenotre.

După înția poartă de granit roșu, o aleie de marmoră, stăjuită de chiparoși. Prin mijloc, beznuri albe, „guri de apă limpede, zvînd cristalin“. Apoi iarăși o poartă, arc trandafiriu, cu arabescuri negre pe fișii albe, cu minarete subțiri și mici cupole de marmoră sprijinite pe colonete albe. „Odată trecut și acest stăvilar, minunea răsare în fundul parcului, la capătul aleiei de cipreși, giuvaer lucrat în marmoră brăzdată de vine cenușii. Cupola cea mare și cele patru

mai mici incunună domul pătrat, cu ogive păstrătoare de umbre și lumini. În cele patru colțuri ale temeliei urcă spre limpezimea cerului patru minarete... De-adreapta și de-a stînga mormîntului două moschei de piatră roșie”...

Chiparoși funebri în jur, havuzuri care freamătă; papagai multi-colori prin ramurile grădinii, mai departe; pe terasele moscheilor mișcări simpatice și familiare. „În noaptea bolșilor, albul pietrii ulmește”. Iată și îngrăditura care încercuește monumentul deasupra mormîntului. „E o dantelărie de piatră, cu capricioase împletituri, chenăruită, cu încrustații de flori în mozaic, colorate viu. Cu sonorități prelungi la fiecare pas, pătrundem sub poarta cu deschizătură ogivală, înflorită toată cu mozaic, în chloșcul ce păstrează piatra funerară a slăvitei Arhiman-Banu. Cea mai înceată șoaptă, cel mai ușor suspin e prins de bolțile negre și purtat din undă în undă, îndelung”...

Dedesubt, sub lezezi de piatră, rămășițele celor doi îndrăgostiți. Jehan-Sah a fost urmașul cu suflet molatic și artistic al marilor războinici. Tamerlan și-a scris cu sînge drumul în lume și visa un singur domn pe pămînt față de Dumnezeu din ceruri. La asediul cetății Siwas călăreții lui au zdrobit în picioarele cailor o mie de copii, trimiși de împurșurați ca să-l imblinzească. În Georgia a distrus 700 de sate ș-a umplut apele de sînge. Cînd a cuprins Bagdadul toată populația a fost trecută prin sabie vreme de opt zile și din capetele morșilor, sute de mii, talarii au clădit 120 de piramide. La Delhi a tăiat 120.000 de prinși, cu care n’avea ce face. La Sebzwâr a păstrat 2000 de prizoneri pe care i-a amestecat cu cărămidă și mortar la clădirea unor turnuri mărturisitoare a birușilor lui...

Pe tronul umed de sînge al acestor hani, a ajuns și mîhnitul Jehan, care a stăpînit și el peste multe neamuri și a fost cel mai bogat Domn al lumii. Sufletul lui moleșit a fost înflorat de alte pofti și a dorit altăceva în scurta viață. Deaceia de pe urmele acestui epigon a rămas în lume aliceva decît un nume de groază. Truda rasei lui istovite a pus-o într’o floare arhitectonică și numele i se legă de o iubire.

Din paginile d-lui Condiescu despre cluda India, acestea — în care vorbește despre Taj-Mahal, Jehan-Sah și frumoasa Arhiman-Banu — mi se par cele mai interesante și mai mișcate.

M. Sd.

* * *

Emile Bréhier, *Histoire de la philosophie allemande*, Col. lection Payot, Paris, pg. 160.

Sumar, dar toluși clar e redată filozofia germană dela origine, dela contribuțiile umile aduse filozofiei creștinătății de cătră mănăstirile germane (Fulda 774), până în zilele noastre. Se reliefează stăruitor mai la fiecare mare cugetător aportul său propriu, punindu-l în legătură cu caracterul indelibil al poporului german: „creința în elementul divin din om, creința în misiunea sa filozofică sau socială, creința în volința proprie”. Astfel, aceste trăsături naționale se confirmă în misticismul dialectic și metafizic al lui Eckardt, în cultul voinei și disprețul rașunii la Luther, „omul german”, cum i-a spus Treitsche, în cultul rașunii practice la Kant, în cugetarea lui Hegel, care identifică articularul cu universalul, subiectul cu obiectul, sau în individualismul exagerat al lui Max Stirner, care, cași Luther, „refuză să recunoască o rașune comună întregii umanității”, mai presus de individ.

Aceste sublinieri justifică locul ocupat de filozofia germană mistică, subiectivă, în cultura continentului nostru, alături de cugetarea franceză rașionalistă sau de cea britanică empiristă.

Mișcarea filozofică contemporană e mai puțin decît schișată : o simplă trecere în revistă a personalităților proeminente, cărora, — trebuie să recunoaștem, — li s'a găsit întotdeauna epitetul just.

Acum, după acest războiu, care a adus în discuție chiar și ideea unui *pan- sau anti-germanism filozofic*, trebuie să remarcăm spiritul de largă simpatie de care e pălunsă cartea profesorului francez dela Sorbona.

Sorin T. Pavel

* * *

E. Pittard, *Les races et l'histoire*, (colecție „Evolution de l'humanité”), Paris, 1924.

D. E. Pittard, profesor la universitatea din Geneva, e primul savant care a întreprins o caracterizare antropologică a țării noastre. Monografia sa asupra României conține un studiu bazat pe măsura a cîteva sute de crani, a căror indice nu l-au permis, încă, o caracterizare completă a rasei noastre. Indicele cefalic românesc e comun cu acela al tuturor popoarelor balcanice : Bulgari, Sîrbi, Albanezi. De unde se poate trage concluzia amestecului, al infiltrației de secole între popoarele de mai sus. Și totuși aceste popoare sînt deosebite între ele. Dovadă mai mult, că rasa e un concept științific prea larg, care nu explică diferențierii mai adînci ; dovadă de asemenea, că ceiace deosebește un popor de altul e felul vieții sociale adică al civilizației, al psihismului său colectiv și nu structura sa anatomo-fiziologică. Două corpuri asemănătoare pot produce suflete foarte deosebite.

În această nouă lucrare, care conține ultimele date asupra antropologiei preistorice și moderne, așa de necesară dela epulzarea cărții, altădată clasică, a lui Denker : „*Les races de l'Europe*”, se face în primul rînd procesul noțiunii de rasă așa cum îl înțeleg de obicei istoricii. El arată cîte prejudecăți și cîte erori se ascund sub acest concept în aparență, clar și evident. Se studiază apoi compoziția tuturor popoarelor din Europa și celelalte continente, cu un material bogat și modern. Deși subtilul operei e „*Introduction ethnologique*”, nu se expune starea cunoștințelor relative la originea și natura indogermanilor, a celorlor sau a slavilor, care dacă nu fac parte direct din antropologie, fac în orice caz, din etnologie.

Autorul a înțeles să-și limiteze subiectul la aspectul strict anatomic. Subt acest aspect însă lucrarea poate fi considerată ca unul din cele mai complete manuale de inițiere.

M. Ralea

* * *

Marcel Berthelot, *Les conseils d'entreprise en Allemagne*, Etudes et Documents du Bureau international du Travail, Geneva, 1924, 1 vol. de 140 pag., Prețul 6 fr. fr.

Consiliile de întreprindere, instituție socială creată după războiu, urmăresc înlocuirea sistemului autocratic prin sistemul democratic, dreptul unic de hotărîre al patronului prin dreptul de cooperare a muncitorilor în toate chestiile care privesc pe salariați. Ele nu se amestecă în mod direct în chestiile de conducere economică și tehnică a întreprinderii, neavînd în această privință drepturi egale cu ale patronului.

Biroul internațional al Muncii s'a ocupat încă din Ianuar 1921 de studiul acestei instituții care, în Germania a fost introdusă pe cale legală în Februar 1920 iar de curînd, — în Februar 1924, — d. M. Berthe-

lot a publicat, în seria studiilor și documentelor editate de Biroul dela Geneva, o monografie consacrată Consiliilor de întreprindere din Germania.

Autorul, care a căutat să redea o imagine fidelă a realității, a depășit în studiul său datele textelor legislative care nu reprezintă decît o latură a problemei; urmărind pas cu pas dezvoltarea consiliilor de întreprindere, utilizînd într'o măsură largă informațiile de presă și indicațiile personale pe care le-a cules dela membrii sindicatelor, dela reprezentanții partidelor politice și din mediile patronale, d. Berthelot ajunge să degajeze funcția lor exactă și rolul lor pozitiv.

Lucrarea este împărțită în patru capitole.

Primul capitol se ocupă, — după o scurtă privire istorică, — de chestia reprezentării muncitorilor în timpul Imperiului și a revoluției germane.

În capitolul 2 se găsește descrisă elaborația legii asupra consiliilor de întreprindere, lucrările comisiilor legislative, criticile partidelor politice, opoziția patronală, discuțiile și votarea legii.

Analiza legii din 1920 este urmată de o expunere a legilor și ordonanțelor complementare din 1920 — 1922.

Capitolul 3, care este consacrat evoluției consiliilor de întreprindere dela 1920 încoace, redă discuțiile care s'au produs în rîndurile muncitoreștii și alitudinea sindicatelor față de noua instituție.

Al patrulea capitol, — cel mai important, — studiază aplicația legii. După examinarea conflictelor politice care despart pe patroni de muncitori, și a discuțiilor de ordin economic care s'au ivit în materie de control muncitoreesc asupra producției, d. Berthelot acordă toată atenția funcțiilor sociale a consiliilor de întreprindere și rolului pe care acestea sînt chemate să-l joace în chestiile care privesc contractul de muncă, salariile, durata muncii, concedierea, măsurile de igienă și prevedere socială, și comisiile de arbitraj.

Incheierea acestui capitol trece în revistă consiliile de întreprindere în principalele industrii și exploatații economice.

Autorul conchide lucrarea sa spunînd că „sprijinite pe sindicatele care apără ordinea și disciplina clasei muncitorești, în contact cu asociațiile patronale și diferitele reprezentări economice care urmează să fie create, consiliile de întreprindere se vor dovedi, fără îndoială, a fi pentru viitor o instituție tot atît de favorabilă intereselor muncitorilor cît și menținerii păcii sociale“.

G. R.